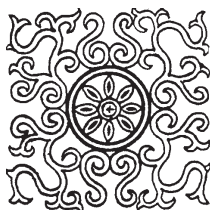

Российской Федерация үөрэхтээһингэ уонна наукаҥа министерствота
М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университет
Олонхо научнай-чинчийэр института

Василий Иванович Иванов-Чиллэ

ХОРУЛА БООЛУР

Дьокуускай 2012

УДК 398.22(=512.157)+821.512.157-343.4Иванов
ББК 82.3(2Рос=Як)+84(2Рос=Як)
И20

*М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральнай университет
Олонхо научнай-чинчийэр институтун Учуннай сэбиэтэ бэчээккэ бигэрэппитэ*

Хомуйан онгордулар:

С.Д. Львова, В.В. Обоюкова, Р.Н. Анисимов

Редколлегия:

*В.Н. Иванов (бас редактор),
Е.И. Михайлова, А.А. Борисов, С.Д. Львова (эппиэттиир сэкирэтээр)*

Олонхоһут В.И. Иванов-Чиллэ суруйуута (2010 с.)

Рецензэннэр:

*филол.н.к., ГЧуоААХНПИ а.н.ү. А.Н. Данилова,
филол.н.к., ГЧуоААХНПИ а.н.ү. А.А. Дмитриева*

Иванов, Василий Иванович-Чиллэ

Хорула Боотур : олонхо / В.И. Иванов-Чиллэ ; [хомуйан онгордулар:
С.Д. Львова, В.В. Обоюкова, Р.Н. Анисимов ; редкол.: бас ред. проф.
В.Н. Иванов уо.д.а.] ; М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-илинги фед. ун-т.
— Дьокуускай : ХИФУ издательскай дьыэтэ, 2012. — 312 с.
ISBN 978-5-7513-1607-5

*В.И. Иванов-Чиллэ олонхото билинги аабааччыга быдан тийимтиэ,
өйдөнүмтүө, тыла-өһө арыый судургу, үксэ олук хоһооннортон турар, сю-
жета хатыланар. Онон «Хорула Боотур» олонхо аныгы көлүөнэ аабааччы
киэн араҥатыгар ананар. Олонхоһут тыыннаах толоруута видеоба уһулан,
книгэбэ компакт-диск быһыытынан сыһарыллар.*

УДК 398.22(=512.157)+821.512.157-343.4Иванов
ББК 82.3(2Рос=Як)+84(2Рос=Як)

© Иванов В.И., 2012

© Северо-Восточный федеральный университет, 2012

В.И. ИВАНОВ-ЧИЛЛЭ
УОННА КИНИ «ХОРУЛА БООТУР» ОЛОНХОТО

Саха норуотун тылынан айымньытын саамай куоҕайар чыпчаала олонхо буолар. Олонхо диэн бухатырдар геройдуу охсуһууларын хоһуйан көрдөрөр эпическэй айымньы ааттанар. Бу фольклор жанрын уһулуччу талааннаах эрэ киһи кыайан толорор кыахтаах диир мэлдьэбэ суох. Былыр улуу олонхоһуттар үс түүннээх күнү быһа олонхолоон, ыллаан-туойан, дьон-сэргэ сөбүүтүн-махтайыытын, биһирэбилин ылаллара.

Ньурба улууһа саха омук биир саамай уутуйан олохсуйбут төрүт уус улууһунан уонна былыр-былыргыттан устар ууну сомоҕолуур уран тыллаах, дорҕоонноох тойуктаах, ыллам ырыалаах дьонунан-сэргэтинэн биллэр.

Бүлүү сүннүгэр олорон ааспыт норуот талааннаахтарын үйэтитиигэ элбэх сыратын биэрэн бэриниилээхтик үлэлээбит Н.Т. Степанов ааҕарынан, Ньурба улуугар 90-ча олонхоһут олорон ааспыт эбит. Онтон тыл-өс кыабын толору туһанан, толорор таһымнара үрдүгүнэн, ис хоһооно баайынан манньык олонхоһуттары ойуччу тутан бэлиэтиир: И.П. Догоюков, И.П. Кутуруков, Г.В. Дуюков, И.М. Харитонов-Саахардаах Дьуона, С.В. Петров-Чыычаах, Н.В. Тимофеев-Сыччыкы, С.Т. Чочанов, Е.М. Валь, Н.Г. Иванов-Сыбаан, Н.Г. Тагров, И.С. Рожин, И.М. Иванов-Мурустаал Уйбаан, В.Д. Егоров-Айах Баһылай уо.д.а. Кинилэр ХХ үйэбэ олонхоһут, ырыаһыт-тойуксут, оһуохайдыт быһыытынан аатырбыттара [РНА СС ССНК архыыба, ф.5, оп.13, ед.хр. 251, л. 77].

1971 с. В.В. Илларионов Ньурбаҕа 61 олонхоһут олорон ааспыт уонна оччолорго 44 олонхоһут 1-3, 17 олонхоһут 4-10 олонхо-

лоохторун «Искусство якутских олонхосутов» диэн үлэтигэр ыйбыта [Илларионов, 1982, 33]. Оттон Бүлүү умнаһын олонхоһуттарын наардаан ырыппыт А.А. Дмитриева Ньурбаға 100-тэн тахса олонхоһут олорон ааспытын кандидатскай диссертациятыгар сырдаппыта [Дмитриева, 2009].

ССНК архыыбыгар Ньурба улууһуттан 8 олонхо рукопиһа харалла сытар — С.В. Петров «Оҕо Дьулаах Бухатыыр» (1937), И.П. Кутуруков «Дьылырдаайы Бухатыыр» (1938), В.Д. Егоров-Айах Баһылай «Уол Туралыма бухатыыр» (1947), Г.В. Дуяков «Кыыс Дьуурайа Бухатыыр» (1960), Н.Г. Тагров «Уол Эр Соҕотох» (1960), И.М. Харитонов «Күн Эрилик Бухатыыр» (1947), «Кулдус Бөбө Бухатыыр» (1960), С.С. Егоров «Күн Тэгиэримэ Бухатыыр» (1988) [Ф.5, оп.7, ед.хр.42—152].

Ньурба биир биллиилээх олонхоһута И.П. Догоюкову академик, Ленинградтаағы восточнай институт ректора, востоковед-тюрколог А.Н. Самойлович 1936 сыллаахха суруйбут «Якутская старинная устная литература» диэн ыстатыйатыгар оччотооҕу саха олонхоһуттарыттан чорботон, «... известный певец-импровизатор, завсегда́тай ысыахов» диэн үрдүк сыанабылы биэрбитэ [Самойлович, 1936, 27].

Ынахсыт нэһилиэгиттэн төрүттээх С.В. Петров «Оҕо Дьулаах Бухатыыр» олонхотун 1937 сыллаахха М.Н. Иванов сурукка түһэрбитэ уонна 1960 сыллаах фольклорнай экспедицияға туттарбыта. 1964 сыллаахха Н.В. Антонов уонна К.Д. Уткин кини олонхотугар олобуран суруйбут олонхо-драмалара Ынахсыт уонна Марха нэһилиэктэригэр сыанаға турбуттара, дьон-сэргэ биһирэбилин ылбыттара [ОНЧИ архыыба, ф.1, оп.1, ед.хр.113; ССНК архыыба, ф.5, оп.3, ед.хр.11]. Оттон фольклорист Г.У. Эргис «Очерки по якутскому фольклору» кинигэтигэр С.В. Петрову биллиилээх олонхоһуттар кэккэлэригэр киллэрбитэ [Эргис, 1974].

1938 сыллаахха Ньурба орто оскуолатын учууталлара В.И. Васильев, М.Ф. Кириллин, И.Л. Санников уонна С.П. Софронов Бордон нэһилиэгиттэн төрүттээх И.П. Кутуруков «Дьылырдаайы Бухатыыр» олонхотун суруйан ылбыттара. Кинилэр сыралаах үлэлэрин түмүгэр, 9 тыһыынча кэринэ строкалаах олонхо тиэкиһэ учуонай А.А. Саввинга туттарыллыбыта [ССНК архыыба, ф.5, оп.7, ед.хр.43, л.150].

Ажа дойду Улуу сэриитин кэннэ, 1947 сыллаахха, Мэгэдьэк нэһилиэгиттэн төрүттээх И.М. Харитонов-Саахардаах Дьуона Сэбиэскэй Сойуус Геройа Н. Чусовскойу көрсүһүүгэ биир түүн устата олонголообута. Бу сыл кини «Күн Эрилик Бухатыыр» олонхотун учууталлар В.Г. Платонов уонна И.Н. Жондоров устубуттара. Ону таһынан, Чаппандаттан В.Д. Егоров-Айах Баһылай «Туралыма бухатыыр» олонхотун С.М. Антонов, Куочайтан И.С. Рожин «Үрүн Уолан, кини балта Кыыс Ньургустай Куо» олонхотун В. Васильев суруйбуттара биллэр.

Ньурба улууһугар 1960 сыллаахха Н.В. Емельянов уонна П.Е. Ефремов көбүлээһиннэринэн, экспедициялар тэриллэн үлэлээбиттэрэ, онно оскуола учууталлара уонна үөрэнээччилэрэ көхтөөхтүк кытыбыттара. Бу экспедиция түмүгүнэн, П.Е. Ефремов онгорбут отчуотугар 4 олонхо толору тиэкиһэ суруллубут: И.М. Харитонов-Саахардаах Дьуона «Кулдус Бөбө», Г.В. Дуяков «Кыыс Дьуурайа», Н.Г. Тагров «Уол Эр Соботох», С.В. Петров «Оҕо Дьулаах Бухатыыр» [Ефремов, 1961, 83—89 с.].

80-с сылларга учуонай В.В. Илларионов В.Д. Егоров-Айах Баһылай «Оҕо Дьулаах Бухатыыр» уонна Д.С. Сергеев «Үрүн Өрүөл бухатыыр» олонхолорун магнитофонна устубута, сурукка киллэрбитэ. Ону таһынан, И.М. Харитонов-Саахардаах Дьуона «Кулдус Бөбө» олонхотун доцент Т.В. Илларионовалыын бэчээккэ бэлэмнээн, 2009 с. кинигэнэн таһааран, Ньурба улууһун олонхотун уонна олонхоһуттарын үөрэтиигэ улахан хардыыны онгорбуттара.

Фольклору хомуйааччы, энтузиаст В.С. Лосотов Ньурба улууһун 17 олонхотун устубута билигин сэдэх матырыйаал буолан, инникитин чинчиллэр, ырытыллар кэммин-кэрдийин кэтэһэ сытар.

Билингини кэмнэ Ньурба улууһун олонхотун чинчийиигэ бэйэлэрин кылааттарын С.Д. Мухоплева, Н.А. Дьяконова, Л.С. Ефимова, А.А. Дмитриева киллэрбиттэрэ. Ол курдук, Н.Ф. Осипов-Чоомуут «Оҕо Туйгун Бухатыыр», «Хардаачай Бухатыыр», П. Николаев уонна В.И. Иванов-Чиллэ хас да олонхотун видеоҕа устубуттара уонна архыыпка туттарбыттара.

В.И. Иванов-Чиллэ Баһылай 1950 сыл алтынны 4 күнүгэр Ньурба улуунун Хорула нэһилиэгэр, чопчу Чиллэ диэн үрэх баһыгар күн сириҥ көрбүтэ. Хорулаба Сергей Тимофеевич Чочанов-Кылгас Сэргэй, Гаврил Васильевич Дуяков, Анисим Иванович Иванов, Андрей Кириллович Сымытов-Ньохчофор Өндүрэй, Алексей Алексеев-Киппэ Өлөксөй, Иван Михайлович Иванов-Мурустаал Уйбаан, Иван Иванович Михайлов уо.д.а. олонхоһуттар ыллаан-туойан ааспыттара биллэр.

Василий Иванович 4 сааһыттан абатын истэн, үтүктэн туойар идэлэммитэ. Кэлин оскуолаба үөрэнэр сааһыгар олохтоох норуот ырыаһыттарын умсугуйан истэр, бэйэтэ дьон иннигэр ыллыыр-туойар буолбута, кыралаан айарын-хоһуйарын саҕалаабыта. Норуот ырыаһыттара Иванова Евдокия Максимовна, Иванов Ефим Евсеевич, Сымытова Анна Кононовна туойалларын умсугуйан истэрэ, концерттарга ырыа ыллыыра, туойара. Айылбаба сылдьан хоһуйарын, айарын саҕалаабыта.

Төрдүн-уунун туһунан кини маннык диэн кэпсиир: *«Төрүттэrim Булаанкый уонна кини инитэ Налар Тыгын Дархан батталын тулуйбакка, бу диэки тэскилээбиттэр, Хорула сириҥ сөбүлээн тохтообуттар. Оҕо-уруу төрөтөн, ыччаттара тусна суоллаах-иистээх, дьохун дьон буолбуттар: Сэлиэнэ — бастын от охсооччу, Ырыа Дьурустаан — тойуксут, оһуокайдыт, олонхоһут. Онтон Айыы Ойууна үөһэттэн үһүттэриилээх, ураты айдарыылаах кыабынан күүс-көмө буолар аналааба дииллэр. Биридэ улахан кураанна ардабы ыңгыран сир ийэни илитэн, дьону-сэргэни абыраабыта үһү. Мин эбэм Аана — эмчит, кинини ытыктаан «Эбэллэй эмээхсин» диэн ааттыыллара үһүйээнгэ сылдьар. Аҕам Уйбаан булчут чулуута, Байанайыттан мэлдьи «илии тутуурдаах, өттүк харалаах» буолара. Тойуксута, маһынан уһанара, туттара-хантара түргэнэ, чэбирэ-ырааһа дьон кэпсэлигэр сылдьар. Биһиги бииргэ төрөөбүттэр алтыабыт. Ийэм Дьокуускайга балтыбар Вера Ивановнаба олорор. Удьюордарбытыттан тугу-эмэни бэриһиннэрбиннит, утумнаабыппыт: быраатым Мэхээлэ маһынан уһанар уонна мин бу туойа-айа сылдьабын».*

«Күннүк сиртэн көстөр күөнэ көбөччөр аттаах Күн Күбээдьэ бухатыыр» (2000 с., 3128 строка) — В.И. Иванов аан бастакы айымньыта. Бу олонхону кини биир дойдулаба Сергей Тимофеев Чочанов-

Кылгас Сэргэи истибититтэн утумнаан таһаарбыт. Салгыы «Ороһулаан төрөөбүт орулуос дохсун сырыылаах, сүүһүгэр туоһахтааах кыһыл ала аттаах Оҕо Туйгун бухатыыр» (2001 с., 2080 строка), «Дьулусханнаах дьуруо манан халлаан улуу дьураатыгар тура төрөөбүт барылааччы кистиир бар дьабыл аттаах Баадья Баатыр бухатыыр» (2001 с., 5000 строка), «Буурба-силлиэ аргыстаах, чукуулаах атахтаах борон ала аттаах Болдьюмаар Боотур бухатыыр», «Алысханнаах алыа манан халлаан үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт добун-дохсун сырыылаах манан ала аттаах хорсун-хоодуот Хорула Боотур бухатыыр» (2003 с.), «Күпсүйэ көтөр күүстээх-уохтаах ходоҕойдоох хорсуна ала тойон көлөлөөх, күлүмэх күүстээх Күнээх Боотур» (2004 с., 4000 строка), «Үс бүтэи үрдүнэн көстөр үүт манан аттаах, мүлүрүйбэт өргөстөөх Мүлдү Бөбө» (2005 с., 7000 строка) диэн олонхолоордоох. Тэттик кээмэйдээх «Үрүн тулук курдук туус манан аттаах күүстээх-уохтаах Алекс» диэн 2500 строкалаах олонхотун оскуолаба үөрэнэ сылдьан сырдык тыына көтүмэх-күлүмэх санаалаах дьон сиэрэ суох быһыыларыттан быстыбыт сиэн быраатын аһыйан, уйадыйан айбыт айымньытын ТЛИНЧИ специалиһыгар Н.А. Дьяконоваба уһултаран архыыпка туттарбыта.

Василий Иванович фольклористары кытта ыкса ситимнээхтик үлэлиир. 2005 с. «Кыталык» КК үлэһитэ Р.Н. Николаева, энтузиаст фольклору хомуйааччы В.С. Лосотов, ГЧИ аспирана А.А. Дмитриева кини олонхотун устубуттара. Онтон 2007 сыллаахха ГЧИ научнай сотруднига Н.А. Дьяконова В.И. Иванов-Чиллэ уонна Н.Ф. Осипов-Чоомуут олонхону толорууларын устубута. Маны сэргэ, 2011 сыл атырдыах ыйыгар Олонхо институтун экспедицията Ньурба Мархатыгар тийэн, икки күн устата Чиллэ Баһылай 3 үйэлээх «Хорула Боотур» олонхотун устубуттара.

В.И. Иванов Ньурба олонхотуттарын төрүт үгэстэрин ыһыкты-бакка сылдьарын бэлиэтиир тобоостоох. Холобур, былыр олонхо киэн далааһыннаах, түгэбэ биллибэт далайыгар киирээри олорон, олонхотун «уос аһар тойуктаах», онтон бүттэбинэ «кутурук салайар ырыалаах» буолара. Чиллэ Баһылай олонхолуон иннинэ, хайаан да сөбүлүүр ырыатын-тойугун толорон, «хоммут уонун хоннорор» идэлээх.

Кини уутугар-хаарыгар киирэн иэйэн-куойан ыллаатабына, тылын-өһүн наардаан, убарастарын чопчу көрөн олорордуу чочуһуйан толордобуна, ырыата-тойуга бэркэ табыллан тахсар. Бэйэтэ

айан толорор киһи таһыма, айылгыта чынха атын буолар, күнтэн-күн үүнэ-сайда сатыы сылдыар дьүккүөрдээх. Ол эрээри, баары харыстыыр, өйүүр-убуур майгы сатабайыттан киһи дьиксинэр. Билигин былыргы аатырбыт олонхоһуттар курдук толорор, айар дьону күнү-күннүктээн, сылы-дьылы арбаран да булбаккын. Кэм-кэрдии, быһыы-майгы уларыан иһэрин курдук, олонхону айар уонна толорор идэ таһыма урукку үгэстэргэ олобуран сайдар да, сатарыйар да дьылбаланар.

Онон, билигини кэм олонхону айааччыларыттан урукку олонхоһуттар илэ-бодо таһымнарын ирдиир сатамныта суох. Олонхону айыы уонна толоруу үгэстэрин тутуһуу, биллэн турар, ирдэнэрэ чачы. Ол буолар — үгэһи утумнааһын уратыта, билигини сайдыы кэмигэр ааспыт кэм дорҕоонун уонна эйгэтин аныгы кэм сүүрээнигэр, тэтимигэр дьүөрэлээн сайыннарар куолу.

Чиллэ Баһылай оҕо эрдэбиттэн Хорула олонхоһуттарын, чуолаан Сергей Чочановы, истэн олонхолуурга үөрэммитин туһунан бэйэтин ахтытыгар ааҕабыт: *«Үһүс кылааска үөрэнэ сылдьан, саас Акыыдаҕа Николаев Фома Кононовичтаахха барса сылдыбытым. (...) Онно бара сылдыарбытыгар олонхоһут Сергей Чочанов баар этэ. Киһэ дьизэлээх хаһайын олонголоо эрэ диэбитигэр, Сергей Чочанов балтараа чаас кэрингэ олонголообута. Ону истэн баран, Хорулаҕа төннөн бараммын, оскуолаҕа оҕолорго, убайым Иванов Ефим Евсеевичтаахха уонна таайым Филиппов Михаил Ивановичтаахха-Бырахсыы Мэхээлэлээххэ олонхолуур этим. Оччолорго өйгө тутар дьобурум чабылхай этэ, онон Сергей Чочанов толорбутун тылыттан тылыгар түһэрэн олонхолуур этим. Ити курдук үс сыл кэрингэ олонголоон баран, уурайан хаалбытым...»* Кэлин сааһыран баран, эдьийэ Мотрена Ивановна көбүлээһининэн, 2000 сыллаахха кыра оҕолорго толорон холоммута, онтон ыла олонхолуурун сөргүтэн барбыта.

Билигини дьон бары үөрэхтээбэ, сатаан ааҕара-суруйара аныгы олох сокуона, ирдэбилэ да буолла. Онон Василий Иванович олонхолорун бэйэтэ илиинэн суруйар. Ол эрээри, ити олонхолорун тылынан, өйүттэн эмиэ толорор. Ол толорбутун фольклористар хаста да үһүлүлэр. «Хорула Боотур» олонхону Чиллэ Баһылай бэйэтэ эт илиитинэн суруйбут. Ол гынан баран, төһө баҕарар тылынан толорор кыахтаах.

В.И. Иванов-Чиллэ «Хорула Боотур» олонхото **Н.В. Емельянов** классификациятынан айыы аймабын араначчылааччы туһунан олонхолор кэккэлэригэр киирсэр. Бу үс үйэлээх олонхо сүрүн ис хоһоонунан айыы бухатыыра абааһылары самнарыыта, сырдык күүс куһаҕан тыыны, харананы сабырыйыыта буолар. Манна даҕатан эттэххэ, икки-үс үйэлээх олонхо сахаларга сэдэх көстүү. Ол курдук, Уус Алдан чулуу олонхоһута **Р.П. Алексеев** «Алаатыр Ала Туйгун» диэн үс үйэлээх 50-ча тыһыынча строкалаах олонхото «Саха боотурдара» сериянан бэчээттэнэн тахсыбыта. Атын түүр омуктарга, чуолаан киргизтэр «Манас» диэн эпостарыгар эмиэ үс көлүөнэ бухатыырдар олохторо ойууланар.

«Хорула Боотур» — бухатыырдар күөн көрсүүлэрин туһунан олонхо. Ол курдук, олонхо 85% айыы бухатыыра Үөһээ, Аллараа дойдулар абааһыларын, Орто дойду айыы бэйэлэрэ илэ абааһы буолбут күтүрдэрин кытта охсуһуутун уустаан-ураннаан ойуулааһын буолар. Олонхо үс үйэтин тухары барыта 31 күөн көрсүү буолар, онтон иккитэ эрэ сиһилии хоһуллубат.

Бастакы үйэбэ босхон оҕо кыталыктар үңкүүлэрин көрөн уйулбата хамсаан, сүргэтэ көтөбүллэн хаамар-сүүрэр буолар. Сааһын ситэн, Мүлдү Бөбө салгыы балта Чирэмэ Куо уонна кэргэн ылыахтаах кыһа Сардаана Куо үрүң тыыннарын өрүһүйээри, маннай Үөһээ дойду илиэһэйин, онтон Аллараа дойду ини-бии абааһыларын самнартыыр. Иккис айанын суолугар араас моһоллору этэннэ туорууругар, киниэхэ айыы удаҕаттара күүс-көмө буолаллар. Үһүс сырыыга, дойдутугар Сардаана Куолуун ыал буолан дьоллоохтук олордохторуна, айыы бухатыырын албан аатын алдьата Аллараа дойдуттан 4 ини-бии адьарайдар тахсаллар. Мүлдү Бөбө биир-биир киирсэн, барыларын өлөрөр-өһөрөр. Сүллүүлээх сүрэхтэринэн, бүөрдэринэн, быардарынан, систэрин үөһүнэн Илбис кыһын күндүлээн баран, дойдутугар төннүүтүнэн Мүлдү Бөбө геройдуу сырыылар түмүктэнэр.

Олонхо иккис үйэтигэр Мүлдү Бөбө уола Хорула Боотур улаатан, сылгытын-сүөһүтүн көрө сырыттабына, Сардаана Куо удаҕан кыталык буолан көтөн кэлэн, Үрүң Аар Тойон ыйаабынан кинилэр ыал буолуохтаахтарын иһитиннэрэр. Хорула Боотур өһүргэнэн, кэргэн ылартан холуоннук akkaастанар, ол түмүгэр уорааннаахтык

охсуһаллар. Сардаана Куо өй ылан, Хорула Боотуру үрдүк айыыларга таһааран дьүүлэтэр. Үрдүк айыылар тылларын ылымматын иһин, бухатыры суорба тааска кубулутаары кыммыттарын, Сардаана Куо бэйэм иннин ылыам диэн быһыһы уонна Аллараа дойдуга түһэрэр. Манна Хорула Боотур 3 абааһы уолун биир-биир самнартыыр. Ол кэннэ аны 4 абааһы көмөлөөн Хорула Боотуру өлөрөн кэбиһэллэр. Онуоха, Сардаана Куо үңсүүтүнэн, Үрүн Аар Тойон 3 айыы удаһанын ыытан, буруйдаахтары уот байҕалга тимирдэтэлиир. Айыы удаһаттара үрүн илгэни иһэрдэн Хорула Боотуру тилиннэрэллэр, ол кэннэ аналлаахтар дьэ тапсан, ыал буолан иллээхтик-эйэлээхтик олороллор. Салгыы 3 бар дьон дьүүлдүүттэрэ — ытык кырдыаҕастар уурууларынан, 3 айыы бэйэлэрэ илэ абааһы буолбут күтүрдэри, онтон Сырҕан Баай ойууну кыырдан, үөһэттэн 5 ааттаах абааһыны түһэттэрбитин самнартыыр.

Үһүс үйэбэ Хорула Боотур уола Дьүрү Бөбө сиһин этэ ситэн, харанга күүһү халбарытар сырыыга аһатын оннугар барар. Бастагы охсуһуугу Тоторбот Баай 9 уолун кырбаталыыр. Онуоха Тоторбот Баай Сорук Боллур уолунан Аллараа дойдуттан ааттаах атамааны, онтон өссө 5 ини-бии абааһылары адалытан таһаартарар. Дьүрү Бөбө олору биир-биир боһутуннартаан иһэн, бүтэһик абааһы бухатырынын кытта охсуһууга сылайан, баһыйтаран барар. Онуоха уол аһата Хорула Боотур кэлэн бүтэһик абааһыны бэйэтэ өлөрөр, Тоторбот Баайы таһыйан, аны үөнэ-күрдьэбэтэ суох олоруобар мэкһиэ тылын ылар.

Дьүрү Бөбө кэргэн кэпсэтээри, дойдутуттан иккиһин араһсар. Аартык иччитэ Хаакырдаан Бөбө ыйан-кэрдэн, аналлаах доһорун Тулукчаана Куо үрүн тыынын өллөйдөөн, ыал буолан дьоллоохтук, үүт турааннык олороллорунан олонхо түмүктэнэр.

Олонхо геройдара үгэс буолбут уобарастартан улахан уратыта суохтар, буоларын курдук быһыһастар быччыннаахтар, сүүнэ күүстээхтэр. Ыраах айанна хомпоруун хотойго эбэтэр моһсоһолго кубулуйаллар. Арай абааһыны кытта охсуһууларыгар тохтоон тыын ыларга эбэтэр атын сиргэ, хайаҕа баран охсуһарга этии киллэрээччинэн куруук айыы бухатырдыра буолаллар.

Олонхо сорох персонажтарын В.И. Иванов бэйэтин төрүттэрин уонна аныгы кэмнэ тарһаммыт ааттарынан сүрэхтээбит: Айыы Сэлиэһэ тойон, Тоторбот Баай, Аан Сайаана хотун, Сардаана Куо,

Туллукчаана Куо уо.д.а. Маннык түгэн сир-дойду аатыгар эмиэ бэлиэтэнэр: Хатын Сыһыы, Ат Топпут, Алдан Хайата, Дьяаны Хайата уо.д.а. Аны олонхо сүрүн геройугар олонхоһут бэйэтэ төрөөбүт-үөскээбит Хорулатын аатын биэрбит.

В.И. Иванов олонхотугар ураты уобарастар, матыыптар түбэхэллэр: босхон оҕо кыталыктар үнкүүлэрин көрөн үтүөрэн, бухатыыр буолар; айыы удаҕана хомурдуоһу ылан атыыр оҕуска кубулутан аартык иччитигэр бэрик биэрэр; Мүлдү Бөҕө Күөгэлдьин удаҕан ыппыт «күн сарданатын мунһа сылдыар тааһын» уотунан Уот Саадаҕа Моҕой хараһын хампы тыктаран өлөрөр; Хорула Боотур айыы бэйэлэрэ илэ абааһы буолбут күтүрдэри өлөртөөн, өлүктэрин мас хомуйан уматалыыр, о.д.а. Бу барыта В.И. Иванов аныгы кэм ырыаһыта буоларын уонна атын омук култуурата дьайыытын туоһулуур. Маннык бэлиэтээһини өссө олонхо тылын истиилигэр, истиилистикэтигэр оноруохха сөп, холобур:

- 5710   Онон биһиги
                   Субу маннык диэн
                   Ууруу уурдубут:
                   Кинилэри күн сириттэн
                   Сүтэттииргэ диэн.
- 5386   Ол кэмнэ Сардаана Куо
                   Көтөн кэлэн көрбүтэ —
                   Доҕоро Хорула Боотур
                   Өлөн сытар эбит.
                   Ытамныйбыт хараһын уутун сотто-сотто
                   Үөһээ Үрүң Аар Тойонно
                   Үнсэ көтө турда.

Маннык түгэннэртэн олонхо тыла-өһө уонна ис хоһооно сыппыыр. В.И. Иванов айбыта-туппута уон икки сыл буолла, онон кэлин өтүгэр өссө сайдан, толору ситиэ-хотуо диэн эрэнэбит.

В.И. Иванов-Чиллэ аныгы көлүөнэ олонхоһута буоларын быһыытынан, кини олонхото билингги ааҕааччыга быдан тийимтиэ, өйдөнүмтүө, тыла-өһө арыый судургу, үксэ олохсуйбут халыыптартан турар, сюжета хатыланар. Онон «Хорула Боотур» олонхо билингги көлүөнэ ааҕааччы киэн аранатыгар ананар.

*Айталиа Ахметовна Дмитриева,
 филол.н.к., ГЧуоААХНПИ а.н.ү.*

УЛУУ ЛЕНА ЭБЭБИН УРУЙДУУБУН!
(Уос аһар тойук)

*Улуу Байкал күөл таһыттан
Сиикээ-сиикээ ууларын
Силэйэ тардан ылан,
Үрэх-үрэх ууларын
Үмүрү тардан ылан,
Өрүс-өрүс ууларын
Холбуу хомуйа тардан ылан,
Мунгурун булларбатах
Муус Кудулу байҕалга
Кутар, сүөкүүр
Үс үөстээх
Үллэр бааллаах
Улуу Лена эбэбин
Брыаларбар ыпсараммын,
Хоһооннорбор холбооммун,
Уруй-айхал этэммин
Туойдаҕым буоллунууй!!!*

*Улаҕата-унгуоргута биллибэт
Улуу куйаар хочолордоох,
Уһулута ойон тахсыбыт
Очуос таас хайалардаах
Улуу Лена эбэм
Саргылаах Сахама сирин
Хорук тымыра буолан айыллан,
Суон сурахтаныаххын
Сурахтаммыт эбиккин,
Албан аатырыаххын
Аатырбыт эбиккин.
Улуу Лена эбэм,
Үтүө үрдүк ааккар
Сүһүөхтээх бэйэм
Сүгүрүйэн тураммын,
Хоолдьуктаах бэйэм
Хонкуйан тураммын,
Уруй-айхал этэммин
Туойдаҕым буоллунууй!!!*

**Анысханнаах алыа манган халлаан
үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт добун-дохсун сырыылаах
манган ала аттаах хорсун-хоодуот
ХОРУЛА БООТУР**

I үйэтэ

- 1   Былыргы быралыйбыт дьыл
                      Былдыаһыктаах мындаатыгар,
                      Урукку уларыыйбыт үйэ
                      Охсуһуулаах уорбатыгар,
                      Эргэтээни эстибит үйэ
                      Этиһиилээх энээригэр,
                      Билинни кэм-кэрдии
                      Быстар быһыһыгар
                      Чабылыһа тырымныыр,
10   Угуйар уоттаах сулустаах,
                      Мунчаарбыты санаатын көтөбөр
                      Мунаа манган ыйдаах,
                      Өлүктүйбүтү өрө тардан туруорар
                      Үтүө үрүн күннээх;
                      Дуйдаах баах иһити
                      Умсаннары¹ ууран кээспит² курдук
                      Көбөрөн-набаран
                      Күлүмүрдээн көстөр,
                      Улабата-унуоргута биллибэт,
20   Кэмэ-кэрдийтэ кестүбэт
                      Кинкиниир киэн халлаан
                      Кистэлэн кириэппэһэ буолбут;
                      Ол анныгар
                      Сир-халлаан тардыһытынан

¹ Лит.: умсары

² Лит.: кэбиспит

- 30 Көй салгынга көтөбүллэн,
Көтөр кыната
Көтүтэрэ кестүбэт,
Эргитэр иэрчэбэ
Эргитэрэ биллибэт
Эргийэр кииннээх
Орто түһүлгэ дойду барахсан
Торолуйан-тупсан турар эбит.
Абыс иилээх-сажалаах,
Атааннаах-мөнгүөnnээх,
Алабаркаан-тэтэгэркээн,
Айгыр-силик,
Алыгыр-налыгыр
Аан ийэ дойду
40 Ананан айылан,
Айгыстан-аатыран,
Ангаарыйан турарын
Аламай күн атылыгыта буолбут
Алтан тиэрбэс харабынан
Арылыас кус курдук
Арылыччы көрөн
Адыылаан-анааран көрдөххө:
Баттыалаатахха маталдыйбат
Баарабай таһаалаах,
50 Үктүөлээтэх өбүлдүйбэт
Үрдүк мындаалаах,
Кэбиэлээтэххэ кэйбэлдыйбэт
Кэтит киэлилээх³,
Улабата биллибэт
Улуу халлаан үрүттээх,
Ойоболоон устар
Ытык-мааны ыйдаах,
Ойон тэмтэйэн тахсар
Үтүө үрүн күннээх,
60 Аппаал хайа арбаастаах,
Таас хайа дьайыннаах*,

³ Рук.: киэлиилээх

- Буор хайа модьоболоох*,
 Туой хайа тулалаах,
 Аллар муора алыннаах,
 Түллэр муора түгэхтээх,
 Умайар уот орголоох,
 Өрүкүйэр буор үрүттээх,
 Күөх сирэм кырыстаах;
 Дьол-соргу
 70 Дьоллоох туонатыгар,
 Уйгу-бийан
 Олохтоох уйатыгар
 Үтүө да сирдэр
 Үөскүүллэр эбит ээ диэн
 Барыйан көрдөххө:
 Үс үтүө үрэхтэр
 Үрүн илгэ курдук
 Үрүлүччү сүүрдэн түһэр сирдэригэр
 Сизрдээх сир ийэ барахсан
 Сириэдийэн үөскээбит эбит,
 80 Биэс бэртээхэй үрэхтэр
 Будулбан долгунунан
 Будулуйан түһэр сирдэригэр
 Ааттаах алааһым
 Ананан-айыллан
 Албан аатырбыт эбит,
 Тобус дорбоонноох үрэхтэр
 Тоҕо ааннаан
 Куугунаан түһэр сирдэригэр
 Дьоллоох толоон
 90 Туругуран-тупсан турар эбит.

Бу дойдулар
 Түмүллэр туймууларыгар
 Төгүрүмтэтэ отут көстөөх
 Сайылык Эбэ Хотун
 Үс күннүк сиртэн
 Өрүөллээх харчы саҕа буолан,
 Дьэрэлийэн-дьэргэйэн көстөр эбит.

- 100 Хомурах хоммотох
Холборонг манган хочолорун
Хомоёой тылбынан
Холбоон-илбээн
Хоруйан этгэхпинэ:
    Кылдыыылаах харахтаах,
    Кырааскалаах тумустаах,
    Кылбафаркаан түүлээх,
    Кынатын төбөтүгэр
    Кыптыый кырадаһынын курдук
    Кыырпах-иирпэх харалардаах,
    Кутуу көмүс ходоёойдоох*,
110 Тардыы көмүс дабыдаллаах,
    Эрийи көмүс эрбийэлээх,
    Кырымпалыы куоластаах,
    Кынкынасчай ырыалаах
    Кыталык көтөрүм барахсан
    Кыырай халлаан кырсынан
    Кырыйа көтөн
    Кытыытын булан
    Кынтас гына олоро түһэн баран,
    Кынкыначчы ыллаан ааһар
120 Кыраһа хаар кыыдамнаабатах
    Кыйдама* манган кырдаллаах эбит;
    Толуу-мааны
    Туундара тумара тойоно
    Дьондоллубут унуохтаах,
    Суптуллубут быһыылаах,
    Киэн дэлэгэй
    Күөгүү көмүс күндү күөмэйдээх
    Туруйа көтөрүм барахсан
    Саха киһи барахсан
130 Субу маннык буолуо диэн
    Сабафалыы саныыр
    Сатыы манган халлаанын
    Тула көтөн
    Тулатын булан,

- 140   Луглас гына
               Олоро түһэн баран,
               Турууктуу туойан ааһар
               Тобурах хаар тохтооботох
               Туналытта манган
               Толоонноох эбит.
               Атылыахха атылыыта суох
               Ааттаах алаас,
               Холуохха холооннооҕо суох
               Холуон* үтүө дойду,
               Тэнгниэххэ тэнгнээбэ суох
               Дьоллоох толоон
               Ачата-синньэтэ
               Хайдах эбитий диэн
               Барыйан көрдөххө:
- 150   Аллаах аты
               Атах баайарынан
               Араҕас илгэлээх,
               Сүүрүк аты
               Сүһүөх быһарынан
               Сүөгэй тураннаах,
               Дьоруо аты тобутунан охсуллар
               Локуора күөх оттоох,
               Сэллик ат ньилбэгэр эриллэр
               Сирэм күөх оттоох,
- 160   Ахсым аты атабын ааһар
               Ача күөх оттоох
               Ааттаах алаас
               Кэрэ айылҕата хайдах эбит диэн
               Кэрийэ көрдөххө:
               Илин диэки өттүгэр
               Харыһыктаах тагастарын
               Хаттанан баран,
               Ханаччы туттан баран,
               Хотолдьуһа хаамсан иһэр
- 170   Хотуттар курдук
               Хатын тыа

- Ханыылаһа үүммүт эбит;
Ол кэтэх өттүн диэки
Арыы саһыл хааннаах
Саха дьоно
Сэһэргэһэ туралларыгар дылы
Бэс тыа
Сэлэлии үүммүт эбит;
Ол анараа өттүгэр
180 Тыала да суохха
Тылыбырыы-илибирии,
Суугунуу хамсыы турар
Тэтин тыа
Тэнгинэн үүммүт эбит.
Собуруу өттүн
Сур сылгы курдук
Суһумнаан көрдөххө:
Киис кыыл кутуругун
Кэдирги туппут курдук
190 Кэрэ-кэнкил тиит тыа
Кэккэлээн үүнэн турар эбит;
Ол кэтэх өттүн диэки
Кунан обус кутуругун
Кэдирги туппут курдук
Курун тыа
Куугунуу турар эбит;
Ол анараа өттүгэр
Иирэ талах
Иэксэ⁴ үүммүт эбит.
200 Арбаа өттүн
Аллаах ат курдук
Алам-дьалам көрдөххө:
Имигэс кыргыттар от мунһан
Имиллэннэһэ туралларыгар дылы,
Нарын-намчы талах тыа
Хойуутук үүммүт эбит;
Ол кэтэх өттүн диэки,

⁴ Лит.: иэхсэ

- 210 Соноѳос сылгылар
 Дьохсоотгоһо туралларыгар дылы,
 Икки тумул тыа
 Утарыта үүнэн киирбиттэр эбит;
 Ол анараа өттүгэр,
 Икки хаччаѳас мангаас* оѳустар
 Хааннааѳынан хаһылыччы көрөн баран,
 Салбана-салбана
 Харса туралларыгар дылы,
 Харса буурай хайалар
 Утарыта үүнэн тураллар эбит.
 Хоту өттүн хомуйа көрдөххө:
- 220 Туут хайыһардаах
 Тонус оѳонньотторо
 Туораахтаһан иһэллэригэр дылы,
 Баараѳай төнгүргэстэр
 Онно-манна тураллар эбит;
 Ол кэтэх өттүн диэки,
 Тор курдук бытыктаах
 Толуу дьоннор
 Дорообо бэрсээри
 Тонхолдьуһа туралларыгар дылы,
- 230 Томороон тиит тыа
 Кэккэлээн үүнэн турар эбит;
 Ол анараа өттүгэр,
 Тыһы куба кыыл
 Кынатын тиэрэ уурбут курдук
 Кубулѳаттаах кубарсы манган халлаан
 Алын өттүн диэки,
 Тус хоту диэки тардыстан,
 Курум үрэх куугунуу турар эбит.
 Ааттаах алаас
- 240 Дьогдьойор саалыгар,
 Дьуларыйар оройугар,
 Туйгуутуур уорѳатыгар,
 Килбэйэр киинигэр,
 Күөх кырдалын үрдүгэр

- Киэн уорук дьиэ
Тутуллан балгайан турар эбит:
Абыс уон абыс сылга
Айгырыаба диэннэр,
250   Абыс уон абыс тиит маһынан
Бағаната диэн ааттаан
Туруорбуттар эбит;
      Үөһээ өттүбүтүттэн
Үөһээ дойду
Үлүскэннээх бэттэрэ,
Обот соллонноохторо,
Одбурбаччы майгылаахтара
Үргүөр буолан
Үргүйүөхтэрэ диэннэр,
260   Үс хос мөнгүрүөн* үрүн маһынан
Үрүттээбиттэр эбит;
      Аллараа өттүбүтүттэн
Алдьархайдаах аллараа дойду
Аллар атамааннара,
Илиэһэй бэттэрэ,
Көстүбэт көлдүннэрэ,
Дирин дойду дырбиннэрэ*,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүннэрэ
270   Аргыар буолан
Аргыйыахтара диэннэр,
Алта хос мөнгүрүөн үрүн маһынан
Муосталаабыттар эбит;
      Тобус уон сылга
Тулхалдьыйыа диэннэр,
Тобус уон тобус тиит маһынан
Тулааһын бағана
Туруорбуттар эбит;
280   Ойобос өттүбүтүттэн
Күн өркөн уустара
Көй салгын буолан

- Көнүтэ охсуохтара диэннэр,
 Үс хос холлобос* тиит маһынан
 Эркиннээбитгэр эбит;
     Сэттэ уон сылга
 Сизэкэнийиэ диэннэр,
 Сэттэ уон сэттэ
 Силиргэхтээх тиит маһынан
 Тирээбиллээбитгэр эбит.
- 290   Бу киэнг уорук дьиэбэ
 Кимнээх олороллор эбитий диэн
 Кичэйэн көрдөххө,
 Айыы Сэлиэһэ тойон уонна
 Аан Сайаана хотун олороллор эбит.
 Кинилэр икки оҕолоохтор эбит:
 Уоллара
 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
- 300   Мүлдү Бөбө диэн эбит,
 Кыыстарын аата
 Чирэмэ Куо диэн эбит.
     Уоллара Мүлдү Бөбө
 Тобус сааһын
 Томтойо-торолуйа туолуор дылы
 Суорбан-тэллэх киһитэ,
 Босхон оҕо эбит.
 Ону биир саас
 Аҕата Айыы Сэлиэһэ
- 310   Тойон кыталыктар түһэн үнкүүлүүр
 Томтордорун тэллэбэр илдьэн,
 Оҕотун сытыарбыт.
 Оҕо ол онно сыттабына,
 Күн үөһэ ойуута,
 Түөртүүр ынах ыамын кэмэ бадахтаах⁵,
 Кыталыктар түһэн
 Күөс быстынга бадахтаах үнкүүлээбитгэр.

⁵ Рук.: бадахтаах

- 320 Уол ону көрөн баран
Уйулжата хамсаан,
Сүргэтэ көтөбуллэн,
Уол туран,
Хаамар-сүүрэр буолан хаалбыт.
    Оболор бииргэ сэнньилиһэ сылдьан,
Улахан дьон буола улааппыттар:
Уоллара улаатан,
Бухатыыр бэрдэ буолбут;
Кыыстара көрүөхтэн кэрэ,
Кырасыабай кыыс буола улааппыт.
- 330 Арай биирдэ уоллара
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Абатыгар туһаайан
Санга санаран,
Сандаа көмүс тииһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьииэ-буо, дьииэ-буо!
- 340 Аар-саарга айан төрөшпүт
Аар тойон аҕам
Айыы Сэлиэһэ тойон,
Миэхэ сөптөөх кыыһы
Билэрин буолаарай,
Ыйан-кэрдэн кулу эрэ...
Ону истэн баран уол аҕата
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тииһэ
- 350 Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьииэ-буо, дьииэ-буо!
Обом,
Орто дойду

- 360 Оройунан оонньуур
 Улуу уолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө,
 Офонньор киһи этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээ эрэ!
 Субу мантан
 Тус илин диэки
 Ааттаах алаас баар буолуохтаах.
 Онно олохтоох
 Айыы Начаай тойон уонна
 Аан Намыйа хотун диэн
 Ыаллар олорор буолуохтаахтар.
- 370 Олор кыыстара
 Сыралыма Куо
 Эн аналын буолуохтаах.
 Ол эрэн, ол кыыскар
 Үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэрдэ,
 Обот соллоннообо,
 Одьурбаччы майгылааба
 Күтүөттээбитэ уонча хонно диэн,
 Илбис кыыһа мин кулбаахпар⁶
- 380 Этэ дьиэһийэн ааспыта үс хонно.

Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Ата барахсаны
 Сыһыыттан хомуйан,

⁶ Лит.: кулгаахпар

- 390 Аластан аҗалан
Ынғырдаан бэринэн-тэринэн баран,
Атын сэргэтгэн сүөрэн
Аҗыйахта сиегэн хаамтараат,
Харалдыктан көппүт
Хара улар курдук
Халлаан хадьангата* ынғырыгар
Хап гына
Хатана түстэ да,
Тус илин диэки
- 400 Ойуппута-көтүшпүтэ
Күдэрик туманынан
Оргуйа хаалла.
Бадараан сирдэри
Баллырҗаччы кэстэрдэ,
Туой буору
Тоҗо кэстэрдэ,
Ириэнэх буору
Ибили кэстэрдэ,
Дулҗалаах сири
- 410 Тоҗута тэптэрдэ;
Хатын маһы
Хайыта тэптэрбитэ —
Хотун дьахтар буолан
Хаһытыгы хаалла,
Тон маһы
Тоһута тэптэрбитэ —
Тойон киһи буолан
Ордоотуу хаалла,
Үөг маһы
- 420 Үлтүрүтэ тэптэрбитэ —
Үчүгэй Үөдүйээн буолан
Үөгүлүү хаалла,
Харыйа маһы
Хампарыта тэптэрбитэ —
Хаттыана эмээхсин буолан
Энэлийэ хаалла,

- 430 Үарҗа талаҗы
Тоҗо кэстэрбитэ —
Үтанньах уол буолан
Үтыы хаалла,
Бэс маһы
Ибили тэптэрбитэ —
Бэтиэхэлээх уол буолан
Бээҗинии хаалла.
Ити курдук
Өөр⁷ дуу, өтөр дуу айаннаан
Ааттаах алааска
Киирэн кэллэҗэ.
Ааттаах алаас
- 440 Кэрэ айылҗатын
Кэрийэ көрбүтэ:
Иилии эргийэ
Хатын тыа
Ханыылаһан үүммүт эбит;
Тохтуур туруйалаах,
Кыстыыр кыталыктаах,
Үрыата бүшпэт ымыылаах,
Быстыбат быллырыыттаах,
Күөмэйэ бүшпэт күөрэгэйдээх
- 450 Үтүө-кэрэ дойду
Туругуран-тупсан турар эбит.
Ааттаах алаас
Ортотун диэки бадахтаах,
Кытыы өттүгэр
Киэн дорук дьиз тутулан,
Балтайан турар эбит.
Биһиги киһибит
Ол дьиз диэки
Айаннатан тамаһытта.
- 460 Ол айаннаан тийэн,
Атын сэргэҗэ баайан баран
Дьизэҗэ киирбитэ —

⁷ Лит.: өр

- Обонньордоох эмээхсин
Уку-суку олороохтуулар эбит.
Биһиги киһибит
Ону көрөн баран,
Сандаа көмүс тийһэ турталдьыйан,
Санга сангаран
Саймаһыппытынан барда:
470 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Дьизэлээхтэр кэпсээннит,
Туох сонун-нуомас баарый,
Хайдах-туох олордубут⁸?
Бу хайалара кэлэн
Амалыйа туойдун диэтэргит диэн:
Айыы Сэлиэһэ тойон аҕалаах,
Аан Сайаана хотун диэн ийэлээх,
Орто дойду
480 Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манган аттаах
Мүлдү Бөбө
Чахчы дьүһүммүнэн,
Илэ бэйэбинэн
Тийиэн-тиксэн
Кэлэн турабыан!!!
Итини истэн баран,
Айыы Начаай тойон
490 Санга сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Биһигини мунг булан,
Кыһалҕа кыпчийан
Олорор ыалларабыт:
Биһиги кыыспытыгар
Үөһээ дойду
Үлүскэннээх бэрдэ,

⁸ Лит.: олордугут

- 500   Обот соллоннооџо,
 Одьурџаччы майгылааџа,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Адьарай ааттааџа
 Күтүөттээбитэ уонча хонно,
 Баайбытын-талыммытын
 Эһэригэр тийдэ.
 Биһиги алааспыт
 Унгуору өттүгэр
 Халдыайы тэллэџэр
 Ордууланан олорор.
- 510   Хата биһигини
 Көмүскүүр-харыһыйар оџобут
 Тийиэн кэлбит эбикиин.
           Итини истэн баран
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
- 520   Мүлдү Бөџө
 Санга сангаран,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдыһа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
           — Дьииэ-буо, дьииэ-буо!
 Арџаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтара
 Атаџастаммыттарын кэннэ,
- 530   Ааһа бара туруом дуо?
 Көхсүттэн көнтөстөөх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн уустара
 Күөмчүлэммиттэрин кэннэ,
 Куота көтөн айанныы туруом дуо?

- 540   Инньэ диэт,
Таһырдыа ойон табыста,
Ата барахсаны
Сыбыдахтаан ыытан кэбистэ уонна
Ааттаах алаас унуоргу өттүгэр
Сүүрэн тамаһыйда.
Ол айаннаан тиййбитэ —
Үөһээ дойду
Үлүскэннэх бэрдэ,
Обот соллоннооҕо,
Одьурбаччы майгылааҕа
Уот оттунан,
Сылгы этэ бөбөнү
550   Лөкө-лөкө үөлүнэн олорор эбит.
          Ону көрөн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
560   Кинэччи таттарда,
Чоруун* мас курдук
Чоноччу таттарда,
Харсаах мас* курдук
Ханаччы таттарда,
Сирэйиттэн-харабыттан
Сизэрэ уота
Сирдыгинии тобунна,
Хааһыттан-харабыттан
Хатат уота саккыраата,
570   Уна хараҕа
Уоһун диэки
Умса тардан

- Умайар чолбон курдук
 Умаан тырымнаата,
 Хангас хараба
 Хааһын диэки
 Хаанһары тардан
 Хатааһын чолбонун* курдук
 Хаһылыччы умайда уонна
 580 Кыыһырбыт киһи быһыытынан
 Тыылла-хабылла
 Санга санаран,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонһуу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэрдэ,
 590 Обот соллоннообо,
 Одьурбаччы майгылааба,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Көстүбэт көлдүһүнэ,
 Адьарай ааттааба
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтарын
 Алыс диэн атабаастаабыккын,
 Көхсүтгэн көнтөстөөх
 Күн өркөн уустарын
 600 Күүскэ да күөмчүлээбиккин.
 Бу хайалара кэлэннин
 Тыл-өс этэн,
 Тыылла-хабылла турабын диэтэргин,
 Орто дойду
 Оройунан оонһуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэһи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх

- 610 Мүлдү Бөбө —
Тэбил дойдутган* тэнгээбин,
Хол дойдутган* холооннообун
Тийэн-тиксэн
Кэлэн турабыан!
Итини истэн баран,
Адбарай ааттааба туран кэллэ,
Сыыр быстыбытын курдук
Сылларыта сытыйбыт
Сирэйн сылланнатын,
620 Хайа хайдыбытын курдук
Хаспахтаах соботох харабынан
Буордаабынан-сыыстаабынан
Будулуччу көрөн баран,
Сэттэ булас⁹ түөс агаара
Күөх чээлэй тылын таһааран,
Саннын моонньун
Салырбаччы охсон
Салбанан кэбиһээт,
Ыйыстан кэбиспитэ —
630 Күлгэри үөн курдук
Күлүпүс гынан хаалла уонна
Ахпа-дьахпа,
Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
Сага сагара
Сатарыта турбута эбитэ үһү: (Хара Хамсык):
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
640 Алаатыгар ньи, оҕолоор!
Дьэ нойоон,
Дьэрэлийэн-дьэргэйэн,
Уолуккунан тынан,
Уһуккунан дугунан
Уол оҕото быһыылааххын?!

⁹ Лит.: былас

- 650   Эгинэ бэйэлээх
 Бүдүрүйбэт сүхүөхтээхтэри
 Бүдүрүтэлиир буоларым,
 Тэмтэрийбэт тирэхтээхтэри
 Тэмтэритэлиир буоларым,
 Эйигин да киһилиэм биллибэт.
 Аппах торбос курдук
 Аппаҕа соһуом,
 Сутаакы торбос курдук
 Суолга солуом,
 Таабылаах убаһа курдук
 Тыаҕа соһуом,
 Ат гынан мииниэм,
 660   Оҕус гынан көлүнүөм!!!
           Итини истэн баран,
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөҕө
 Киил мас курдук
 Киирэр хаана киирэн
 670   Кэтэҕэ кэдирги татта,
 Чоруун мас курдук
 Төбөтүн чоноччу тутунна,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Сүүһүн хаана
 Сүүрэлии оонньоон
 Сулус уотунан умайан
 Наахара хааннанна,
 Наахатта дьүһүннэннэ;
 680   Ааттаах киһи
 Алтан аалыытын курдук
 Адьырыс гына түстэ,

- 690 Күтүр үлүгэр
Күүстээх киһи
Көмүс аалыытын курдук
Көбөрүс гына түстэ,
Дьэбир хаана киирэн
Дьэбин уутун курдук
Дьэбидис гына түстэ уонна
Кыыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла,
Субу маннык диэн
Санга сангаран,
Сандаа көмүс тииһэ
Турталдьыйа оонньоу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьииэ-буо, дьииэ-буо!
Үөһэ дойду
- 700 Үлүскэннээх бэрдэ,
Обот соллоннообо,
Одьурбаччы майгылааба,
Буор сирэй,
Бурбалдьы сото,
Хааннаах айах,
Бэтэлээх бэлэс,
Атабаасты оонньоур
Акы киһинг мин дуо?
Бэрдимсийэ оонньоур
Бэдик киһинг мин дуо?
- 710 Күөмчүлүү оонньоур
Көлөөк киһинг мин дуо?
Хата, бэйэбин
Умса миинэммин
Уодьугангын* тутаммын,
Тор тэһиингин тардаммын*,
Иттэннэри уураммын
Искин тыыраммын,
Уһун унуоххун
Урусхаллы оонньоубум,

- 720   Кылгас унуоххун
 Кыдымах* гынан кэһиэм,
 Көндөй көхсүгүн
 Көнгүтэ тэпсэммин,
 Ый ыһыаҕа,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онгоруобум!!!
           Ити кэнниттэн
- 730   Үс түүннээх күнү мэлдьи
 Сүүлүн* саҕанаабы
 Сүнкэн оҕустар курдук
 Төгүрүйэ хаамсан,
 Күрдүөтэһэ сырыттылар.
           Төрдүс күннэрэ үүнүүтэ
 Кыырыктаах биилээхтэрин
 Сыыйыта тардан ыланнар,
 Кыланса-кыланса
 Кырбаһан барбыттара
 Кыраланан хаалбытын
- 740   Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Торҕо* биилээхтэрин
 Төлүтэ тардан ыланнар,
 Тохтоло суох тобуойдаспыттара
 Тоһута ыстанан хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Саабылаан батастарын*
 Субуйута¹⁰ тардан ыланнар,
- 750   Часкыйа-часкыйа
 Дайбаһан барбыттара
 Имийит иэтин* курдук
 Иэбиллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;

¹⁰ Лит.: субуйа

- 760 Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
Үрүөх үрэр быһах* курдук
Өбүллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Биэс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан
Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
Эмтэритэ сынныһан,
Кып-кыра мээчик саға буолтун
Илиилэрин таһынан
770 Киэр илгэн кэбистилэр.
Ити кэнниттэн
Эккирэхэ түстүлэр да,
Эт сутуруктарынан
Эттэхэн бардылар,
Кыланса түстүлэр да,
Кыһыл илиилэринэн
Кырбаһан бардылар.
Охсуһуу киэнэ
780 Улаханын охсустулар,
Кырбаһыы гиэнэ¹¹
Кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии гиэнэ
Чинин тэбиэлэстилэр.
Уй истээх*,
Убалды* тыллаах,
Уу харахтаах,
Уһаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
790 Ураһа сонноох
Ураанхай саха барахсан
Оломун булбат

¹¹ Лит.: киэнэ

- 800 Охолун-содуомун олохтоон
 Охсуһа турдулар.
 Киэн халлаан кэдэннээтэ,
 Ыраас халлаан ыыстыйда,
 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
 Сардангалаах халлаан саппабырда,
 Туналбаннаах халлаан тордобурда.
 Идэмэр* бөбө
 Ингэрсийэн түстэ,
 Содуом бөбө
 Сордооҕо буулаата.
 Кырыктаах биилээхтэр биир туспа
 Кыланса-кыланса
 Кырбаһан бардылар,
 Торҕо биилээхтэр биир туспа
 Тохтоло суох
- 810 Тобуойдаһан бардылар,
 Саабылаан батыйалар биир туспа
 Часкыйа-часкыйа
 Дайбаһан бардылар,
 Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа
 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Өтөрүтэ түһүстүлэр.
 Ириэнэх буору
 Иэрчэхтэригэр диэри
 Ибили кэстилэр,
- 820 Тон буору
 Тобуктарыгар диэри
 Тобулута тэбистилэр,
 Үрүн буору
 Өттүктэригэр диэри
 Тоҕо кэстилэр.
 Ити курдук
 Ый орулуур отут хонугун устата
 Тохтоло суох охсустулар.

- 830 Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэнг дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэнгэ тохтуу биэрдилэр,
Ол туран Мүлдү Бөбө
Субу маннык диэн
Сангалаах буола турбута эбитэ үһү:
— Дьибэ-буо, дьибэ-буо!
Үөһээ дойду
- 840 Үлүскэннээх бэрдэ,
Обот соллоннооҕо,
Одьурбаччы майгылааҕа,
Мин киһи этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ¹² эрэ!
Тохтуу түһэн баран,
Өссө киирсиэх эрэ.
Ону истэн баран,
Адьарай ааттааҕа
Ахпа-дьяхпа,
Амаан-дьямаан
- 850 Айабын аһан,
Санга сангара
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьяалы, аар-татай,
Алаатыгар ньии, оболоор!
Дьэ, эн этэрин курдук,
Тохтуу түһэн баран
Күрэс былдьаһан,
- 860 Күөн көрсөн көрүөх эрэ.
Мин диэтэх киһини
Кыайыам-хотуом дии саныыгын дуо,
Нойоон богдоо*?!

¹² Лит.: сэргэбэлээ

- 870 Ити курдук
Тохтуу түнэн бараннар,
Орулаһа-оруха
Охсуһан бардылар,
Кыланыһа-кыланыһа¹³
Кырбаһан бардылар,
Сымарына-сымарына
Сырбатыһан бардылар,
Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
Тэбиэлэһэн бардылар,
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Өттүктэһэн бардылар,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Хабырына-хабырына
Хатыйсан бардылар;
- 880 Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар,
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар.
Ингиирдэрин тыаһа,
Харса сылдыар
Атыыр оғустар
Муостарын тыаһын курдук,
Лачыгыраһа түстүлэр;
- 890 Эһэ кыылыы
Эһиэлэһэн бардылар,
Хахай кыылыы
Харбаһан бардылар,
Баабыр кыылыы
Бырахсан бардылар,
Сиегэн кыылыы
Синиктэһэн бардылар,
Үүс кыылыы
Үлүскэнник кииристилэр.

¹³ Лит.: кыланса-кыланса

- 900 Солуута суох
Соххор содуома
Манна буолла,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
Манна буолла,
Кулҕааҕа суох кулуппаайдахыта
Манна буолла,
Тыла суох тобуойдахыта
Манна буолла,
Сангалаах сырбатыһыта
- 910 Манна буолла,
Анар харахтаах анныалаһыта
Манна буолла,
Хараҕа суох харбыалаһыта
Манна буолла,
Кэлэҕэй килэптэһиитэ
Манна буолла,
Дүлэй¹⁴ доргутуһуута
Манна буолла,
Акаары аамакыйдананыта
- 920 Манна буолла.
Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
Кэмнээх киирэ курдук
Кэтиэлэһэн бардылар,
Харахтаах хаантаар* курдук
Тардыалаһан бардылар,
Ыйаахтаах ыйааһын курдук
Ылсан бардылар.
Дьулайдарын тыаһа
Тимир солуур тыаһын курдук
- 930 Танкынаан,
Чэчэгэйдэрин тыаһа
Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
Чункунаан,
Чабырҕайдарын тыаһа

¹⁴ Лит.: дьүлэй

- Тимир хобордоох тыаһын курдук
 Тинкинээн,
 Көхсүлэрин тыаһа
 Көндөй уһаат тыаһын курдук
 Күбүргээн,
 940 Охсуһа сырыттылар.
     Үс күннүк сиргэ
     Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
     Түөрт күннүк сиргэ
     Тойуктара чугдаарда,
     Биэс күннүк сиргэ
     Батастарын тыаһа лынкынаата,
     Алта күннүк сиргэ
     Айдааннара иһилиннэ,
     Сэттэ күннүк сиргэ
 950 Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
     Абыс күннүк сиргэ
     Атахтарын тыаһа арбыйда,
     Тобус күннүк сиргэ
     Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
     Уон күннүк сиргэ
     Уллунахтарын тыаһа билиннэ.
     Ириэнэх буору ибили кэстилэр,
     Тонг буору тобулута тэбистилэр,
     Үрүн буору тобо кэстилэр.
 960 Ити курдук
     Ый орулуур отут хонугун
     Усталаах-туоратыгар
     Тохтоло суох охсустулар.
     Адьярайым ааттааба,
     Киһи эрэ буоллар,
     Сындааһына сыыйылан
     Сылайан барда,
     Ахсым бэйэтэ ахсаата,
     Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 970 Ийэ-хара көлөһүнэ
     Иэнинэн халыйда,

Аҗа көлөһүнэ
Арҗаһынан чаалыйда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда.

Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
980 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Кииһилиэ баара дуо?
Өһөгөйдөөх* өттүгэр
Өрө ытһыан таһааран,
Быраҗан кууһуннарбыта —
Адһарай атамаанын икки өттүнэн
Хара буор ыһылла түстэ.

990 Ол кэнниттэн
Айыы оҗото ыстанан тийһэн,
Уһун дурбуу батаһынан
Абааһы улун
Моойдоох баһын
Быта курдук*
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.

Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
1000 Ый ыһыаҗа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.

Ити кэнниттэн
Орто дойду оҗото
Үөрүүтүттэн
Үс төгүл
Үллэ-үллэ үөгүлээтэ,

1010 Алта төгүл
 Күлүм аллайа-аллайа алларастаата,
 Абыс төгүл
 Айдаара-айдаара айхалланна,
 Тобус төгүл
 Туойа-туойа туругурдунна,
 Уон төгүл
 Ууна-ууна уруйданна.

Ити кэнниттэн
 Уй истээх,
 1020 Убалды тыллаах,
 Уу харахтаах,
 Унаты уллунахтаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Ураһа сонноох
 Ураанхай саха барахсан
 Уулаабынан-хаардаабынан
 Унаарыччы көрөн
 Улабатын булбатах,
 Уһугун билбэтэх
 1030 Добун манган халлаанын
 Куодалаах хотугу өгтүн
 Холоруктаах кунуһун* анныттан
 Тыйыс тыал салгыйда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хабыс хахсаат
 Хахайды хаһыырда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ;
 Уолах тиит*
 1040 Ортотунан булгуруйар,
 Баай тиит
 Баһынан барчаланар
 Улуу буурбата
 Улуйа оонньоото.

- Ити курдук
Улуу буурџа
Күөс быстынга
Улуйа оонньообутун кэннэ,
Адъарай ааттаабын
1050 Сангата сатараан иһилиннэ:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оџолоор!
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн кестөр
1060 Үт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө,
Мин диэтэх киһи
Этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Туһааннаах хотунгун,
Холоонноох доборгун
Сыралыма Куону,
Хоойго сытар
1070 Холоонноох добор онгостоору уонна
Балтыгын Чирэмэ Куону,
Бырааппар Супту Түһэргэ
Хоойго сытар
Холоонноох добор буолуо диэммин,
Уораттаан илдьэ бараттаатым.
Бу хайалара
Атаџастаан-баттаан
Барда диэтэргин,
Тус хоту диэки олохтоох
1080 Адъарай ааттааџа
Ыйыста Хара диэммин!

- Итини истэн баран
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан атгаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Ата барахсаны
- 1090 Сыһыыттан сылгылаан,
 Аластан ажалан,
 Хонууттан хомуйан,
 Толоонтон тутан ажалан
 Ынгыырданан, бэринэн-тэринэн баран,
 Атын сэргэттэн сүөрэн
 Абыяхта сиэтэн хаамтараат,
 Халлаан хадьангата ынгыырыгар
 Харалдыктан көппүт
 Хара улар курдук
- 1100 Хап гына олоро түстэ да,
 Тус хоту диэки
 Ойушпута-көгүппүтэ
 Күдэрик туманынан
 Оргуйа хаалла,
 Сүүрпүтэ-көгүшпүтэ¹⁵
 Көбүөхтэс туманынан
 Оргуйа хаалла.
- Куула тыаны
- 1110 Кумаардаабы кулун кутуругун курдук
 Түн-тан үктэттэ,
 Халдыайы хара тыатын
 Тигээрдээби ынах кутуругун курдук
 Тиэрэ-таары тэбистэрдэ;
 Атын атабын анныттан
 Аргыар аргыйда,
 Тингилэбиттэн тибии типтэ,

¹⁵ Лит.: сүүрдүбүтэ-көгүшпүтэ

- 1120 Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хаҕыс хахсаат
Хахайды ханыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурҕа
Улуйа оонньоото.
Ити курдук
Өөр дуу, өгөр дуу айаннаан,
Алта улуу үрэх
Утарыта сүүрдэн түһэр сирдэригэр
- 1130 Тийиэн кэллэ.
Аллараа диэки өнгөйөн көрбүтэ —
Улуу боруок ураана
Оргуйа сытар эбит.
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
- 1140 Мүлдү Бөҕө
Атыттан түһэн баран,
Ата барахсаны:
«Дойдугар бар», — диэн баран,
Сүүһүттэн имэрийдэ.
Ат барахсан
Кистээн инэрсийээт,
Аа-дьуо эргиллэн
Дойдугун диэки
Айаннаан тамаһыйа турда.
- 1150 Мүлдү Бөҕө
Бу дойдуну ханан да
Туоруур кыаҕа суобун өйдөөтө уонна
Көмө көрдөөн,

- Тойук туойан
 Доллоһутан барда:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Үргэл Тойон кыһа
 Үөкэлдын удабан эдьийим,
 1160 Ыраах буолларгын
 Ыксалаһа тардыый,
 Үөһээ буолларгын
 Үөрбэ* буолан түс,
 Аллараа буолларгын
 Атара буолан күөрэй!
 Сүрдээх-кэптээх дойдуга
 Тийиэн-тиксэн кэлэн турабыан!!!
- Сотору кэминэн
 Кырасыабай кыыска холоонноох
 1170 Кылдыыылаах харахтаах,
 Кырааскалаах тумустаах,
 Кылбаҕаркаан түүлээх,
 Кутуу көмүс ходобойдоох,
 Тардыы көмүс дабыдаллаах,
 Эрийии көмүс эрбийэлээх,
 Кырыйыы көмүс кынаттаах,
 Кырыымпалыы куоластаах,
 Кынкынасчай ырыалаах
 Кыталык көтөр барахсан
 1180 Кынкыныы ыллаан кэлэн,
 Кынтас гына олоро түһээт
 Үнкүрүннээтэ да,
 Кыыс оҕо
 Кылааннаах бэрдэ буолан хаалла уонна
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола турбута эбитэ үһү:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур

- 1190 Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө оѳобут,
Ынырбыккын истэммин
Ыксалаһа оѳустум, — уонна
Дүнгүрүн ылан
Быакайа эккирээн,
Бытырыыһа дьиримнээн,
1200 Дор-дор оѳуста,
Дом-дом туойда.
Ити кэнниттэн
Мүлдү Бөбөнү
Имэрийэн-томоруйан,
Туох эрэ түүтэ онгорон баран
Үрэн кэбиспитэ —
Көтөн тэлээрэн
Улуу боруок
Унгуоргу өтгүгэр түстэ да,
1210 Мүлдү Бөбө
Бэйэтэ-бэйэтинэн буолан хаалла уонна
Хабарѳа кэрдийһин курдук
Хаан дьалысхан аартыгынан
Киэн-киэнник хардыылаан,
Кэтит-кэтиттик киэлилээн,
Уһун-уһун онкуллаан,
Ыраах-ыраах сүөмчүлээн
Айаннаан иһэн,
Оборчо кута бадараанга
1220 Моонһугар диэри түһэн хаалла,
Хамсаары кыннаѳына
Өссө түһээри гынар буолла.
Бу туран,
Ый кыыһа
Ыйбалдыын удаѳантан
Көмө көрдөөн,

- 1230 Санга сангаран,
Сандаа көмүс тиинэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Ый Хотун кыыһа
Ыйбалдьын удабан эдьийим,
Ыраах буолларгын
Ыксалаһа тардьый,
Үөһээ буолларгын
Үөрбэ буолан түс,
Аллараа буолларгын
Атара буолан күөрэй!
- 1240 Бу хайалара
Амалыйа туойан,
Көрдөһөн эрэрий диэтэргин,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт маһан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө,
- 1250 Оборчо кута бадараанһа түһэммин
Өлөр-хаалар күнүм үтүрүйдэ!
- Сотору кэминэн
Кырыымпалыы куоластаах,
Кынкынасчай ырыалаах
Кыталык көтөрүм барахсан
Кынкыныы ыллаан кэллэ уонна
Кынтас гына олоро түһээт
Үнкүрүннээтэ да,
Кыыс оҕо
- 1260 Кылааннаах бэрдэ буолан хаалла.
Ити кэнниттэн
Дүнгүрүн ылан

- 1270 Быакайа экирээн,
Бытырыыһа дыримнээн
Дор-дор обууста,
Дом-дом туойда:
— Дом ини дом,
Дом ини дом!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө обурут,
Ыһырыбыккын истэммин
Ыксалаһа обурум.
Обоччо кута бадараан иччитэ
Бэкийэ Мангаа Хотун!
- 1280 Биһиги обурутун
Мүлдү Бөбөнү босхолоо,
Манһабын быры-былбаччы куустарыам!
Инньэ диэтэ да,
Ол дойду хомурдуоһун ылан
Атыр орус гынан,
Обоччо¹⁶ кута бадараанга бырахта.
Обоччо кута бадараан иччитэ
Бэкийэ Мангаа Хотун
Бэтэлээх бэлэһинэн
- 1290 Ытыран баран,
Атыр оһуһун соспугунан
Куотан барда.
Биһиги киһибит
Бастаан эмийин¹⁷ кэрэтинэн көһүннэ,
Онтон киининэн буолла,
Онтон кубус-кураанах сиргэ
Турар буолан хаалла.

¹⁶ Лит.: оборчо

¹⁷ Лит.: эмийин

- Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 1300 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манган аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола,
 Сандаа көмүс тиийэ
 Турталдьыйа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
 1310 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Эдьийдэрим барахсаттар —
 Үргэл Тойон кыһа
 Үөкэлдьин удабан,
 Ый тойон кыһа
 Ыйбалдын удабан!
 Икки төгүл
 Өлөр өлүүттэн
 Быһаабыккыт иһин,
 Сүһүөхтээх бэйэм
 1320 Сүгүрүйэн тураммын,
 Хоолдуктаах бэйэм
 Хонкуйан тураммын
 Барҕа махталбын биллэрэбин!
 Итини истэн баран,
 Ый Тойон кыһа
 Ыйбалдын удабан
 Саҥа сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дом ини дом,
 1330 Дом ини дом!
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр

- 1340 Үүт манган аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө оѳобут!
Махтаныххын махтанаѳын да,
Мантан эйигин
Биир моһол күүтэр.
Ону суох онгороргор
Эдьийбит
Күн Тойон кыыһа
Күөгэлдьин удаѳан
Бу тааһы эйиэхэ ыытта.
Мантын көннөрү таас буолбатах,
Күн сарданатын
Мунһа сылдыар таас.
Уонна бу
- 1350 Араѳас илгэ ыытта:
Төһнөргөр бу айылаах дойдуну
Хайдах ааһыам дии саныгыһый?
Араѳас илгэни иһэн баранһын
Үһкүрүс-күөлэһис гынһын да,
Хомпоруун хотой буолан хаалыаѳын.
Холоонноох доѳоргун уонна балтыгын
Бэйэн үрдүгэр мииннэрэн баранһын,
Дойдугун этэнһэ булан көрөөр, — уонна
Мүлдү Бөбөѳе чугаһаан
- 1360 Кууһан ылла,
Үөһээ уостарыттан
Үстүүтэ уурастылар,
Аллараа уостарыттан
Алталыыта сылластылар.
Ити кэнниттэн,
Кыыс оѳо барахсан
Үһкүрүс-күөлэһис гынна да,
Кыталык көтөр буолан
Кырылыы көтөн тахсан,
Айанныы турдаѳа.
Биһиги киһибит
- 1370

Киэн-киэнник хардылаан,
Кэтит-кэтиттик киэлилээн,
Уһун-уһуннук онкуллаан,
Ыраах-ыраах чүөмчүлээн,
Таннары түстэр-түһэн
Айаннаан истэбэ.

- 1380 Ол курдук
Айаннаан истэбинэ,
Куордаах сыт курулуйда,
Дьаардаах сыт сабыытаата,
Ыһлаах сыт ыһыахтаата.
Ол таннары айаннаан,
Түстэр-түһэн,
Аллараа дойдуга
«Тин» гына түстэбэ.
Ол түһэн баран,
Элээһэп курдук
1390 Эргим-ургум,
Эргэс-чэргэс
Эриличчи көрөн
Эргитэ көрбүтэ:
Хоннорута сытыйбыт хонуулаах,
Сылларыта сытыйбыт сыһылаах,
Тобулуттан түспүт толоонноох,
Анхай-аппа алаастаах,
Толугуруу мөхсөр томтордоох,
Бурҕайа көтө турар
Көбдүргэн* буордаах
1400 Халдьаайылаах эбит.
Кэлэбэй киһи
Кэлэбэйдээн кэлтэрэнни турарыгар дылы
Кэлтэгэй ыйдаах,
Тардыас киһи
Тардыалатан санаран
Дьаллайбыт дьабадьытын курдук
Эмтэгэй эбир күннээх,

- 1410 Буспатах мунду миинин курдук
Борук-сорук,
Барбатах балык миинин курдук
Бүдүө-бадаа,
Будул туман дойду
Будул-идил
Бүдүгүрэн турар эбит.
Бу дойду унуоргу өттүгэр
Киэн уорук дьиэ
Багдайан-барыйан турар эбит.
Биһиги киһибит
Ол дьиэ диэки
- 1420 Айаннаан тамаһыйда.
Ол курдук айаннаан иһэн,
Биир өкө тиити*
Аннынан тахсан истэбинэ,
Уот Саадаба Моҕой,
Тимир лыысыбай бынан
Хам эрийэр курдук,
Хам эрийэн кэбистэ уонна
Уот чупчурҕан тумсун
Уолугун үүтүн устун
- 1430 Батары саайан,
Уу-субай хаанын
Оборбутунан барда.
Ол бириэмэҕэ
Орто дойду оҕото
Күн сарданатын мунһа сылдьар
Тааһын ылан
Чорохотун иннигэр үтэн,
Уот Саадаба Моҕойу
- 1440 Өлөн түһүөр диэри
Хараҕын төбөтүн
Хампы сиэтэн кэбистэ,
Күнүн сардангата бүтүөр диэри
Тыктаран турда.
Ол кэнниттэн

Уот Саадаба Мобой
 Өлөн унньулус гына түстэ.
 Биһиги киһибит
 Дьэ холкутугар түһэн,
 Дьэ диэки сүүрэн тамаһыйда.

- 1450   Ол айаннаан тийэн баран,
 Дьэ диэки хайыһан туран эрэ
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
           — Дьэ-буо, дьэ-буо!
 Адьарай аххаба,
 Илиэһэй бэрдэ,
 1460   Көстүбэт көлдүнэ,
 Диринг дойду дьирбинэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүнэ,
 Тахса обус эрэ!
 Бу хайалара кэлэн
 Амалыйа туойдун диэтэргин,
 Айыы Сэлиэһэ тойон диэн аҕалаах,
 Аан Сайаана хотун диэн ийэлээх,
 1470   Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө,
 Холоонноох доборум
 Сыралыма Куо уонна
 Балтым Чирэмэ Куо
 1480   Ириэнэх суолларын ирдээн,

Тонг суолларын тордоон,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү ыал оҕото
Сүгүллэн кэллим,
Аанньанан аттаммат
Атын ыал оҕото
Адаҕыйан кэллим!!!

- 1490   Ити кэнниттэн
Дьиэ аана аһылынна да,
Тыытылба тынҕрах,
Хойуос тумус,
Хобуох эмэхэ,
Дьэкитиэн кыһа
Дьэс хотообо,
Абааһы кыһа
Аһыллан табыста уонна
Субу маннык диэн
Сангалаах буола турбута үһү:
— Иһиликпин-таһылыкпын,
1500   Алаатан-улаатан,
Иэдээникпин-куудааныкпын,
Эргэникпин-урбааныкпын!
Киһээнҕи халлааным
Килбиэнэ диэбитим —
Киһиччэй эбит да,
Сардангалаах халлааным
Сарыала диэбитим —
Сахаччай эбит да!
1510   Ыйыста Хара убайым,
Бэттэх-бэттэх буолууй,
Иһиликпин-таһылыкпын,
Алаатан-улаатан,
Иэдээникпин-куудааныкпын! — уонна
Дьиэбэ дьылыс ғынан хаалла.
Ити кэнниттэн
Адъарай ааттааҕа
Ааданнаан табыста,

- 1520 Көстүбэт көлдүнэ
 Көөдөннөөн табыста,
 Илиэхэй бэрдэ
 Иэхэннээн табыста,
 Дирин дойду дьирбинэ
 Дааданнаан табыста,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүнэ
 Түөһүллэн табыста уонна
 Ахпа-дьяхпа,
 Амаан-дьямаан
- 1530 Айабын аһан,
 Санга сангара
 Сатарыта турбуга эбитэ үһү:
 — Буйа-буйа-буйакаа,
 Дайа-дайа-дайакаа,
 Ыар-дьяалы, аар-татай,
 Алаатыгар ньи, оҕолоор!
 Дьэ нойон,
 Үүн тиэрбэхин курдук*
 Эриличчи көрөн,
- 1540 Уол оҕо
 Одьунаас бэрдэ,
 Эр бэрдэ
 Элик үтүөтэ быһыылааххын?!
 Эһинэ бэйэлээхтэри
 Ээхтэрин этитэр буоларым,
 Эйигин да киһилиэм биллибэт.
 Кырбааммын кулугур кулгаахтааммын,
 Таһыйаммын тараах иэннээммин*,
 Хата, хамначчыт уол оностуобум!
- 1550 Ньыгы-ньыгы-ньыгыыкпын,
 Ньыкырдыырым сыһын,
 Алтан түөстээх далбарайбын,
 Алардыырым¹⁸ сыһын,

¹⁸ Рук.: аалардыырым

- 1560 Көмүс түөстээх күөрэгэйбин,
Күлүмнүүрүм сыыһын,
Биэстээбиттэн билбит
Биэкэнниирим сыыһын,
Алталаабыттан анаммыт
Алабаркааным оботун
Ким да, хайа да кэлтин иһин,
Биллэ-көстө
Биэрэн ыытарым биллибэт!!!
Итини истэн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манган аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
- 1570 Мүлдү Бөбө
Кыыһыар хаана
Кырыытынан киирэн
Кыыһыран барда,
Уордайар санаата
Ойоботунан кутулан
Уордайдан барда,
Хадаар санаата
Хабарбатыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөнэ
- 1580 Көмөгөйүгэр* мөбүстэ,
Удурбаччы санаата
Уолугар мунньулунна уонна
Кыыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла,
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тийһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:

- 1590 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Адьарай аххаҕа,
 Көстүбэт көлдүнэ,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Дирин дойду дьирбинэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүнэ,
 Буор сирэй,
 Бурҕалды сото,
- 1600 Хааннаах айах,
 Бэтэлээх бэлэс
 Айабын абатын,
 Тумсун тууһун
 Туох истиэ-көрүө баарай?!
 Хата, бэйэбин
 Умса уураммын
 Уодьуганнын тутаммын,
 Тор тэһииннин тардаммын,
 Иттэннэри уураммын
- 1610 Искин тыыраммын,
 Абыс ойбооскун ааҕаммын,
 Тобус ойбооскун тоһутаммын,
 Көндөй көхсүгүн
 Көнүтэ тэпсэммин,
 Уһун унуоххун
 Урусхал гынан кэһиэм,
 Кылгас унуоххун
 Кыдымах гынан
 Кыралы оонньоом!!!
- 1620 Эһиһи диэн эһиһииттэн отто¹⁹,
 Ыыстаһы диэн ыыстаһыттан отто,
 Үөхсүү диэн үөхсүүттэн отто,
 Хаһы диэн хаһыттан отто,
 Үөгүү диэн үөгүүттэн отто,

¹⁹ Лит.: орто

- 1630 Санга диэн санаттан отто.
Сонобос сылгылар
Дьохсооттоһо-дьохсооттоһо
Дохсуннук охсуһалларын курдук
Дохсуннук охсустулар,
Аар тайҕа
Маанылаах кыыла —
Тайах кыылым
Сытыытык сырбатырын курдук
Сытыытык сырбатыстылар,
Хахай кыыллыы
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Харса суох харбастылар,
Эһэ кыыл модун баппаҕайынан
1640 Күүскэ сырбатырын курдук
Эттээх сутуруктарынан
Эттэһэн бардылар,
Сур бөрөлүү
Сулбурута ойуолуу-ойуолуу
Суһаллык кииристилэр,
Сизэгэн кыыллыы
Сизэххэ-аһыахха дылы
Көрсө-көрсө
Синиктэһэн бардылар,
Үүс кыыллыы
1650 Чэнгэриччи көрсө-көрсө
Үлүскэнник кииристилэр.
Дайбаһы далааһыннааҕа
Манна буолла,
Сутуруктаһы сууххайа
Манна буолла,
Тохтоло суох тобуойдаһы
Манна буолла,
Сыламтата суох сырбатыһы
Манна буолла,
1660 Охсуһуу улаһана
Манна буолла,

- Кырбаһы кытаанажа
 Манна буолла,
 Хабырбажа²⁰ түсүһүү хабыра
 Манна буолла,
 Тэбиэлэһии чинэ
 Манна буолла,
 Куруубай кулуппаайдаһыта²¹
 Манна буолла,
 1670 Кэлэбэй килээптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла.
 Аллараа дойду
 Хоннорута сытыйбыт хонуутун
 Иэрэ* кутатын курдук
 Ибили кэстилэр,
 Сылларыта сытыйбыт сыһыытын
 Түһ-тан үктээтилэр,
 1680 Тобулуттан түспүт толоонун
 Тиэрэ-таары тэбистилэр.
 Ити курдук
 Ый орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар охсустулар.
 Иккиэн даһаны
 Акка ынһырдаатахха²²,
 Аһаардастаабат эрбии биитин курдук*
 Тэбис-тэн дьон буоллулар.
 Икки охсуһааччы
 1690 Тэбис-тэннэ тохтуу биэрдилэр,
 Бу туран Мүлдү Бөбө
 Саһа санаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьйэ-буо, дьйэ-буо!
 Адьарай аһажа,

²⁰ Лит.: хабарбажа

²¹ Лит.: кулуппаайдаһыта

²² Рук.: атка ынһыртахха

- 1700 Көстүбэт көлдүнэ,
Илиэхэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ
Ыйыста Хара обургу!
Тохтуу түһэн баран,
Оол²³ турар
Толугуруу мөхсөр
Томтор үрдүгэр тахсаммыт
Охсуһан көрүөх эрэ!
Итини истэн баран,
1710 Адьарай ааттааба
Ахпа-дьяхпа,
Амаан-дьямаан
Айабын аһан
Санга сангара
Турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьяалы, аар-татай,
Алаатыгар ньии, оҕолор!
1720 Буор сир богдото,
Эн да эппитин курдук буоллун.
Ол томтор үөһэ тахсан охсуһанһын да,
Мин диэтэх киһини
Кыайыам-хотуом дии саныыһын дуо?!
Чэ, ол этэр сиргэр
Баран көрдөхпүт, — диэн баран
Абааһы уола
Томтор диэки
Сүүрэн сүөдүкүйдэ.
1730 Биһиги да киһибит хаалбата,
Кини кэнниттэн тилэх уопсан
Айаннаан такаһыйда.

²³ Лит.: ол

- Ол тийэн
 Томтор үөһэ табыстылар.
 Бу тахсан баран,
 Адьарай ааттааҕа
 Эт бэйэтинэн,
 Илэ дьүһүнүнэн
 Кыайбатын өйдөөтө;
 Суос-соҕотохто
 1740 Умсары холоруктаата,
 Урбачыс гынна да,
 Туох да торҕо биилээбэ хоппот
 Суорба таас
 Хара килэдьи
 Киһи буолан хаалла,
 Тынҕырабын сараппытынан
 Айыы оҕотун
 Харбаабытынан барда.
 Биһиги киһибит даҕаны
 1750 Утары киһи буолла,
 Тумул тулларын курдук
 Түөс-түөстэриттэн
 Өрө тэйсэ түстүлэр.
 Хайа хайдарын курдук
 Хардары-таары харбастылар,
 Көмүк* суулларын курдук
 Куду-хады харбастылар,
 Сир синнэрин курдук
 Лап-лап тутустулар,
 1760 Түнгнэри-танҕнары эристилэр,
 Түлэс-балас түһүстүлэр.
 Харах тэстиэ диэн
 Харыстаһа барбатылар,
 Хаарыан хааммыт тохтуо диэн
 Харааста санаабатылар,
 Илии эчэйиэ диэн
 Имнэрин да таттарбатылар,
 Атах алдьаныа диэн

- 1770 Айыыргыы санаабатылар,
Тобук тостуо диэн
Толкуйдуу барбатылар,
Өлөр үөс диэн өйдөөбөтүлэр,
Өрөһө хайдыа диэн санаабатылар,
Сутуруктарын тыаһа
Тонг балта тыаһын курдук
Тохтообокко чункунаата.
Охсуһуу гиэнэ
Улаханын охсустулар,
Кырбаһыы гиэнэ
- 1780 Кытаанаһын кырбастылар,
Тэбиэлэһии гиэнэ
Чинин тэбиэлэстилэр,
Быс²⁴ быдаанынан тыыннылар.
Атахтарыттан аргыар аргыйда,
Тинилэхтэриттэн тибии типтэ,
Уллунгахтарыттан уораан оргуйда,
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хабыс хахсаат
Хахайдыы хаһыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурба
Улуйа оонньоото,
Аллараа дойду ыйа-күнэ
Таннары эргийэннэр,
Ыас харанга буолла.
Кинилэр обургулар охсуспуттара
- 1800 Орто дойдуга кытта билиннэ:
Киэн халлаан кэдэнгнээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манан халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,

²⁴ Рук.: ыас

- 1810 Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда.
Тарбыйабы тонгот баттаары гынна,
Кулуну хомурах көмөөрү гынна;
Тыымпы күөллэр
Биттэхтиин* тиэриллэн
Дэбидиһэ тоннулар,
Көлүйэ күөллэр
Көппөхтүүн* оргуйан
Дөйө тоннулар.
Ити курдук
- 1820 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Икки охсуһааччы
Иккиэн эмискэ тохтуу биэрдилэр,
Бу туран
Орто дойду обото
Сага сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьыэ-буо, дьыэ-буо!
Адьярай аххаба,
1830 Көстүбэт көлдүнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Буор сирэй,
Бурбалды сото,
Мин этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Аны оол турар
Булгунных үөһээ тийэн,
Охсуһан көрүөх эрэ!
Итини истэн баран,
1840 Адьярай ааттаба
Сыыр быстыбытын курдук

- 1850
Сылларыта сытыйбыт
Сирэйин сылланнатан,
Хайа хайдыбытын курдук
Хаспахтаах харафын хамсатан,
Соботох харафынан
Буордаафынан-сыыстаафынан
Будулуччу көрөн баран,
Сэттэ былас түөс аңаара
Күөх чээлэй тылын таһааран
Саннын-моонньун
Салпырҕаччы охсон
Салбанан кэбиһээт,
Ыйыстан кэбиспитэ —
Күлгэри үөн курдук
Күлүпүс гынан хаалла уонна
Ахпа-дьяхпа,
Амаан-дьямаан
- 1860
Айафын аһан,
Санга сангаран
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьяалы,
Аар-татай ньи, оҕолоор!
Дьэ нойоон,
Буор сир богдото,
Ол халдыаайы үөһэ тахсан
Мин диэтэх киһини
- 1870
Кыайыам-хотуом дии саныыгын дуо?
Энгинэ бэйэлээхтэри
Бүдүрүтэлиир буоларым,
Эйигин да киһилиэм биллибэт.
Умса уураммын
Уодьугангын тутаммын,
Тор тэһиингин тардаммын,
Иттэннэри уураммын
Искин тыыраммын,

- 1880 Көндөй көхсүгүн
 Көнүтэ тэпсэммин,
 Унун унуоххун
 Урусхаллы оонньоом,
 Кылгас унуоххун
 Кыралы оонньоом!!!
 Итини истэн баран,
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
- 1890 Мүлдү Бөбө
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
 Чоноччу таттарда,
 Сүүһүн хаана
 Сүүрэли оонньоон
- 1900 Сулус уотунан умайан,
 Наахара хааннанна,
 Наахатта дьүһүннэннэ уонна
 Кыһырбыт киһи быһыытынан
 Тыылла-хабылла,
 Санга сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Адьарай аххаба,
 Көстүбэт көлдүнэ,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Дирин дойду дьирбинэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыллаах
 Түрүлүүр түөкүнэ,
 Буор сирэй,

- 1920
Бурбалды сото
Айабын абатын,
Тумсун тууһун
Туох истиэ-көрүө баарай?!
Хата, бэйэбин
Умса уураммын
Уодьуганнын тутаммын,
Тор тэһииннин тардаммын,
Иттэннэри уураммын
Искин тыыраммын,
Абыс ойоҕоскун
Ааҕа оонньоум,
Тобус ойоҕоскун
Тоһуталы оонньоум,
1930
Көндөй көхсүгүн
Көнүтэ тэпсэммин,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга оноруоҕум,
Тэхтир сири тэнниэбим,
Аппа сири толоруоҕум!!!
Томторгон түһэн
1940
Халдыайы диэки сүүрдүлэр,
Ол тийэн
Халдыайыны дабайан тахсан баран,
Халдыайы үрдүгэр
Орулаһа-орулаһа
Охсуһан бардылар,
Кыланыһа-кыланыһа
Кырбаһан бардылар,
Сымарына-сымарына
Сырбатыһан бардылар,
Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
1950
Тэбиэлэһэн бардылар,
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Өттүктэһэн бардылар,

- Хаһыытаһа-хаһыытаһа
 Халбарыйсан бардылар,
 Хабырына-хабырына
 Хатыйсан бардылар,
 Иэмэх талах курдук
 Эрийсэн бардылар,
 Үөл мас курдук
 1960 Үлтү кумаластылар.
 Ингиирдэрин тыаһа,
 Харса сылдыар
 Атыыр оуустар
 Муостарын тыаһын курдук,
 Лачыгыраһа түстүлэр;
 Хахай кыыллыы
 Харбаһан бардылар,
 Эһэ кыыллыы
 Эһиэлэһэн бардылар,
 1970 Баабыр кыыллыы
 Бырахсан бардылар,
 Сигэн кыыллыы
 Сиһиктэһэн бардылар,
 Үүс кыыллыы
 Үлүскэнник киристилэр.
 Солуута суох
 Соххор содуома
 Манна буолла,
 Баһа-атаҕа биллибэт
 1980 Балай бардама
 Манна буолла,
 Кулгааҕа суох кулуппаайдаһыта
 Манна буолла,
 Тыла суох тобуойдаһыта
 Манна буолла,
 Сангалаах сырбатыһыта
 Манна буолла,
 Ангар харахтаах анныалаһыта
 Манна буолла,

- 1990 Хараҕа суох харбыалаһыыта
Манна буолла,
Кэлэбэй килээптэһиитэ
Манна буолла,
Дүлэй доргутуһуута
Манна буолла,
Акаары аамакыйданыыта
Манна буолла.
Кимиэллээхтик киирсэн бардылар:
- 2000 Кэмнээх киирэ курдук
Кэтиэлэһэн бардылар,
Харахтаах хаантаар курдук
Тардыалаһан бардылар,
Ыйаахтаах ыйааһын курдук
Ылсан бардылар;
Дьулайдарын тыаһа
Тимир солуур тыаһын курдук
Тангынаан,
Чэчэгэйдэрин тыаһа
Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
- 2010 Чункунаан,
Чабырбайдарын тыаһа
Тимир хобордоох тыаһын курдук
Тинкинээн,
Көхсүлэрин тыаһа
Көндөй уһаат тыаһын курдук
Күбүргээн,
Охсуһа сырыттылар.
Үс күннүк сиргэ
Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
- 2020 Түөрт күннүк сиргэ
Тойуктара чугдаарда,
Биэс күннүк сиргэ
Батастарын тыаһа лыҥкынаата,
Алта күннүк сиргэ
Айдааннара иһилиннэ,
Сэттэ күннүк сиргэ

- 2030 Сырбатынар тыастара иһилиннэ,
 Абыс күннүк сиргэ
 Атахтарын тыаһа арбыйда,
 Тоҕус күннүк сиргэ
 Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
 Уон күннүк сиргэ
 Уллунахтарын тыаһа билиннэ.
 Адьарайым ааттааба,
 Киһи эрэ буоллар,
 Сындааһына сыыйыллан
 Сылайан барда,
 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
 Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 2040 Көхсүн тыаһа
 Көндөй уһаат тыаһын курдук
 Күбүргээтэ;
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аба көлөһүнэ
 Арбаһынан чаалыйда,
 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда.
 Тэхтир сиргэ
 2050 Тэмтэрийэр буолла,
 Аппа сиргэ
 Ат-бут буолла.
 Ол буолбут күтүрү
 Айыы оҕото
 Киһилиэ баара дуо?
 Биир күүстээх тэбиитинэн
 Түгнэри тэбэн
 Түһэрэн баран,
 Ыстанан тийиэн,
 2060 Уһун дурбуу батаһынан
 Моойдоох баһын
 Быта курдук быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ.

Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.

2070   Халдыайыттан аллараа түспүтэ —
Биир адьарай ааттааҕа:
«Хаарыаннаах убайбын сиэтэҕэ
Кыһыытыан-абатыан!!!» — дии-дии,
Эппиэт күүппэккэ,
Охсон кулаабытынан барда.

                  Кыһырар хааннара
Кырыларынан киирэн
Кыынньан бардылар,
Уордайар санаалара
2080   Ойобосторунан кутуллан
Уордайдан бардылар,
Хадаар санаалара
Хабарбаларыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөннэрэ
Көмөгөйдөрүгэр мөбүстэ,
Удурбаччы санаалара
Уолуктарыгар мунньулунна.

                  Кыырыктаах биилээхтэрин
Сыйыта тардан ыланнар,
2090   Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Үлтүрүтэ ыстанан хаалтын²⁵
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торҕо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалбытын

²⁵ Лит.: хаалбытын

- 2100 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Саабылаан батастарын
 Субуйа тардан ыланнар,
 Часкыйа-часкыйа
 Дайбаһан барбытгара
 Имиһит иэтин курдук
 Иэбиллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
 2110 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
 Үрүөх үрэр быһах курдук
 Өбүллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Биэс уон бууттаах
 Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
 Чэчэгэйдэрин туһунан
 Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
 2120 Кып-кыра түү мээчик саба буолтун
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр.
 Кыланса түстүлэр да
 Кыһыл илиилэринэн,
 Эккирэхэ түстүлэр да
 Эт сутуруктарынан
 Эттэхэн бардылар.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
 2130 Уй истээх,
 Убалды тыллаах,
 Уу харахтаах,
 Уһаты уллунахтаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Ураһа сонноох

- Ураанхай саха барахсан
Оломун булбат
Охолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
- 2140   Кинилэр диэтэх дьоннор²⁶
Охсуспуттара орто дойдуга билиннэ:
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордобурда.
- 2150   Идэмэр бөҕө
Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөҕө
Сордообо буулаата.
      Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
Кыланса-кыланса
Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батыйалар биир туспа
Часкыйа-часкыйа
- 2160   Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсэн бардылар.
      Адьярайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан чаалыйда,
- 2170   Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда,

²⁶ Лит.: дьон

- Көхсүн тыаһа
 Көндөй уһаат курдук
 Күбүргээтэ.
 Ол буолбут күтүрү
 Айыы оҕото
 Киһилиэ баара дуо?
 Өһөгөйдөөх өтгүгэр
 Өрө ытыйан таһааран,
 2180 Төбөтүн оройунан
 Бырабан кууһуннарбыта —
 Икки өтгүнэн
 Хара буор ыһылла түстэ.
 Мүлдү Бөбө
 Сонно ыстанан тийиэн,
 Абааһы уолун
 Уһун дурбуу батаһынан
 Моойдоох баһын
 2190 Быта курдук
 Быһа охсон
 Өлөрөн кэбистэ.
 Ити кэнниттэн
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.
 Ол кэнниттэн
 2200 Айыы оҕото үөрүүтүттэн
 Үс төгүл
 Үллэ-үллэ үөгүлээтэ,
 Алта төгүл
 Күлүм аллайа-аллайа алларастаата,
 Абыс төгүл
 Айдаара-айдаара айхалланна,
 Тобус төгүл
 Туойа-туойа туругурдунна,

- 2210 Уон төгүл
Ууна-ууна уруйданна.
Ити кэнниттэн,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Дьиэбэ киирдэ.
- 2220 Ойоболуу ханас хос диэки
Айыы кыргыттарын
Тойуктара иһилиннэ:
— Ый-ый-ыйбыан,
Аай-аай-аайбыан!
Ытаабатах-сонооботох бэйэбит
Ытыы-сонуу олордохпут.
Аһара үчүгэй дьүһүннээх буоламмыт,
Адьярай ааттааба ымсыыран
Уораттаан аҕалан,
- 2230 Тимир лыысыбай быанан
Хам кэлгиллэн олордохпут.
Ол эрэн биһигини
Көмүскүүр-харыһыйар киһилээхпит —
Биирдэспит убайа,
Биирдэспит туһааннаах тойоно.
Хайаан да кини
Биһигини кэлэн быһыаба!
Биһиги киһибит,
- 2240 Туруо баара,
Хос аанын аспыта —
Хос ортотугар
Тулуу баҕанаба*
Туһааннаах хотуна уонна балта
Тимир лыысыбай быанан
Хам кэлгиллэн олороллор эбит.

- 2250 Биһиги киһибит
 Кыргызтарга тийэн,
 Тимир лыысыбай быаны
 Быта курдук
 Быһыта тыытан
 Кыргызтары босхолоото.
 Кэрийсэ сылдьан
 Үөһээ уостарыттан
 Үстүүтэ уурастылар,
 Аллараа уостарыттан
 Алталыыта сылластылар,
 Үһүөн таһырдыа табыстылар.
 Орто дойду
- 2260 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үт маған аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Араҕас илгэтин ылан
 Барытын иһэн кэбистэ,
 Үс төгүл
 Үнкүрүс-күөлэһис гынна да,
 Бүрөө харах,
 2270 Бүтэй бүлгүн*,
 Алтан сабарай,
 Ала мондоҕой*
 Хомпоруун хотой
 Буолан хаалла.
 Туһааннаах хотуна
 Сыралыма Куо уонна
 Балта Чирэмэ Куо
 Кинини миинээттэрин кытта,
 Күпсүйэ көтөн
 2280 Үөһээ көтөн табыста.

Ити курдук
 Дойдуларын этэннэ булбуттар.

- Маннай кыыс дьонугар
Хас да хоммуттар,
Уоллаах кыыс
Уруулара онно буолбут.
    Ол кэнниттэн
Орто дойду
Оройунан оонньуур
2290 Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Итиллибит ийэ сиригэр,
Айыллыбыт алааһыгар —
Сайылык Эбэ Хотунҥа
Кэргэнин сүгүннэрэн аҕалан,
Ийэлээх аҕатын кытта уонна
2300 Балта Чирэмэ Куолуун
Бииргэ олорбуттар.
    Ол олордохторуна,
Арҕаа диэки
Андында Эбэ Хотунҥа олохтоох
Тутук Бэргэн диэн киһи
Чирэмэ Куону
Кэргэн кэпсэтэн,
Сүгүннэрэн илдэ барбыт.
    Мүлдү Бөбө уонна
2310 Сыралыма Куо
Иллээхтик-эйэлээхтик
Олорбуттара эбитэ үһү.
    Кинилэр биир уол оҕоломмуттар,
Ону Хорула Боотур диэн ааттаабыттар.
Киниэхэ анаан,
Үөһээ үрдүк айыылар
Анысханнаах алыа манан халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах

- 2320 Манган ала кулуну
Түһэрбиттэрэ эбитэ үһү.
- Бу курдук
Мүлдү Бөбөлөөх
Үүт турааннык олордохторуна,
Уй истээх,
Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Уһаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
- 2330 Ураһа сонноох
Ураанхай саха барахсан
Уулаабынан-хаардаабынан
Унаарыччы көрөн
Улабатын булбатах,
Уһугун билбэтэх
Добун манган халлаанын
Куодалаах хотугу өттүн
Холоруктаах кунуһун анныттан
Тыйыс тыал салгыйда,
- 2340 Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хабыс хахсаат
Хахайды хаһыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Уолах тиит
Ортотунан булгуруйар,
Баай тиит
Баһынан барчаланар
- 2350 Улуу буурбата
Түүннэри-күннэри
Улуйа оонньоото.
Айгырастаах-симэхтээх
Аан ийэ дойду
Ачата-синньэтэ

- 2360 Аччаата дуу диэх курдук
Аймана дьалкыйда.
Кута баһа быстар,
Кулун көхсө дьөллөр,
Кукаакы хараба тэстэр,
Куртуйах кутуруга тиэриллэр,
Улар түүтэ сахсайар
Улуу буурбата
Улуйа оонньоото.
Иинэ суох
Иэдээн иэнигийдэ,
Аата суох
Алдьархай саннаата.
- 2370 Куттастар кутаба тимирдилэр,
Уйан дууһалаахтар
Ууга түстүлэр,
Дьүдьэхтэр дулба анныгар
Тумнастан өллүлэр,
Акаарылар ланха* анныгар
Лангыллан хааллылар,
Кынаттаах кытыгырастара
Кыырай халлаанга
Кыйдана көтөн
- 2380 Кыл тыыннарын өрүһүннүлэр,
Хотоҕойдоох хоһууннара
Добун манган халлаанга
Туйаара көтөн
Дууһаларын толуннулар,
Халтан ойобосторунан
Хабырыйсан үөскээбит
Хара сүүрүктэрэ
Хасты хамыллан
Хара тыа диэки
- 2390 Халыйа сүүрдүлэр,
Үргүүк үрүн сүүрүктэрэ
Өнгүргэһинэн көрөн
Үргэн куотан

- Үрэх тыа диэки түстүлэр.
 Араат байбалларын уутун
 Өрө ытгийн таһааран,
 Куоһаах*-хаспах аайы куппута
 Көһүнэн усталаах
 Күөллэр буола дэбидистилэр.
 Баарабай дьиэлэрэ
 2400 Байааттыах курдук
 Барынны хамсаата,
 Абыс уон абыс
 Аарыма бағаналара
 Алдьаныах курдук хачыгыраата,
 Тобус уон тобус
 Тулаанын бағаналара
 Туллуох курдук
 Толугуруу мөбүстэ,
 Өнг-тала үтүө өһүөлэрэ
 2410 Өһүллүөх курдук өндөнгөөтө.
 Үтүөлэрэ үгэххэ* түстэ,
 Бэртэрэ биллэриккэ* түстэ,
 Отохторо* орон аннын былдыаста,
 Хоһууннара хотонго хопчоруйда.
 Ол кэнниттэн
 Өрүһүйэ баттаан
 Өрө көрөн таһаардахха:
 Үрэх баһыттан
 Үрүн ыалыкы* үөрэ
 2420 Үргэн куотан
 Иһэригэр дылы
 Үрүн былыттар
 Үөрдүһэн бардылар,
 Хара тыаттан
 Хара куртуйах үөрэ
 Көтөн иһэллэригэр дылы
 Хара былыттар
 Ханыылаһан бардылар,
 Күрүн* сүөһүлэр

- 2430 Күрү анһан
Иһэллэригэр дылы
Күдэрик былыттар көһүннүлэр,
Тангалай былыттар тобуорустулар,
Кыһыл сылгылар
Сүүрэн иһэллэригэр дылы
Кыһыл былыттар кыттыстылар,
Чуобур сылгылар
Чуобуһан туралларыгар дылы
Чуобур былыттар чуобустулар,
- 2440 Эбириэн сүөһүлэр
Эккирэхэн иһэллэригэр дылы
Эбир дьабыл былыттар
Эккирэхэн табыстылар.
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда.
- 2450 Тыстаах баттахтаах
Тириллибит тайах тириитин
Тиэрэ-таары
Тамнааттаабыт курдук
Уулаах-хаардаах
Хара нэмилгэ* былыттар
Адаарыһан табыстылар,
Буур тайах түүтүн
Бурайа ыспыт курдук
Бурбаат былыттар
- 2460 Бурбачыһан бардылар.
Үлүскэннээх
Үрдүк мэңгийэ халлаан
Үс өттүгэр
Үс күүрүүлээх этин
Этэн ньириһиттэ,
Арылы манган халлаан

- 2470 Абыс дбайыңар
 Абыс күүрүүлээх этин
 Этэн ньириһиттэ,
 Туналбаннаах халлаан
 Тобус өттүгэр
 Тобус күүрүүлээх этин
 Этэн тобута ыстанна.
 Ити курдук
 Сир синниэр,
 Халлаан хайдыар диэри
 Тобус уон тобус
 Дорбоонноох этин
 Этэн хайыта ыстанна,
 2480 Сындыыс уота сыыйылынна,
 Уот субурбан чабылбан
 Суптуруга сүүрдэ,
 Садарах чабылбан
 Самнарыта саайталаата,
 Тоһуттар чабылбан
 Тобута курбуулаата.
 Маннай тобурах түстэ,
 Онтон толон* түстэ,
 Ол кэнниттэн
 2490 Буордаах хаар
 Түһэн муналытта.
 Ити курдук
 Хаар түһэн баран,
 Улуу буурба
 Уурайан хаалла.
 Тус хоту диэкиттэн
 Киһи сирэйин быһа охсор
 Чысхаан тыал
 2500 Үрэн кыйыһытта.
 Арай таһырдыа
 Адьарай ааттаабын сангата
 Сатараан иһилиннэ:

- Буйа-буйа-буйаака,
Дайа-дайа-дайаака,
Ыар-дыаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оѳолор!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
2510 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөѳө!
Албан аатын
Аллараа дойдуга
Атыр оѳус буолан
Айаатаата,
Суон сураѳын
2520 Үөһээ дойдуга
Үөр атыра буолан
Барылаччы кистээтэ.
Суон сураххын сууя,
Албан ааккын алдыата,
Аллараа дойдуттан
Түөрт быраатты
Адьярай ааттаахтара тахсан,
Тийиэн-тиксэн
Кэлэн турабыат!
- Итини истэн баран
2530 Орто дойду оѳото
Таһырдыа ойон табыста,
Ол тахсан көрбүтэ,
Оол курдук
Түөрт абааһы уола
Тураллар эбит.
Ону көрөн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньуур

- 2540 Улуу дуолана
 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
- 2550 Чоноччу таттарда.
 Сирэйиттэн-харабыттан
 Сизэрэ уота сирдыгинии тобунна,
 Харабыттан-хааһыттан
 Хатат уота саккыраата,
 Унга хараба
 Уоһун диэки
 Умса тардан
 Умайар чолбон курдук
 Умаһан тырымнаата,
- 2560 Хангас хараба
 Хааһын диэки
 Хаанһары тардан
 Хатааһын чолбонун курдук
 Хаһылыччы умайда уонна
 Кыһыһырбыт киһи быһыһытынан
 Тыһылла-хабылла,
 Санга санаран
 Саймаһыһпытынан барда:
 — Көр бу, көр бу!
- 2570 Адһарай аһхаһтара,
 Көстүбэт көлдүһннэрэ,
 Илиэһэй бэртэрэ,
 Дирин дойду дһирбиннэрэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыһлаах

- 2580 Түрүлүүр түөкүттэрэ!
Сааппаккабыт,
Биир киһини бары көмөлөөн
Сэриилээри турабыт дуо?
Саха сиэринэн,
Биир-бииргэ кииссиэбин²⁷!
Итини истэн баран,
Биир үскэл көрүнгээхтэрэ,
Арааһа, убайдара быһыылаах,
Ахпа-дыхпа,
Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
Санга сангаран
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
- 2590 — Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньии, оҕолоор!
Чэ, эн этэрин курдук,
Саха сиэринэн,
Биир-бииргэ киирсэбит.
Бары көмөлөөн
Эйигин суох онордохпунуна,
Үрдүкү тойон
- 2600 Үрүн Аар Тойон
Кытаанах дьүүлүгэр эппиэттибит,
Оннук дьүүлгэ кириэхпитин бабарбаппыт.
Саамай улахан убайдара
Өһөх Хабар диэн ааттаах
Мин буолабын!
Эйигин кытта
Бүтэһиккэ киирсиэбим.
Дьэ нойоон,
Үс өргөстөөбүнэн
- 2610 Өгүрүк-төгүрүк көрөн,
Уол оҕото,

²⁷ Лит.: киирсиэбин

Одьунаас бэрдэ быһыылааххын?!
Ол эрэн, биир аата биир,
Түөрт аата түөрт буолар ини!

- 2620   Бастакы абааһы
Биһиги киһибит диэки
Утары хаамта,
Биһиги да киһибит
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Тиксигэ түһээт
Тиниктэспитинэн бардылар,
Таарыйса түһээт
Тардыаласпытынан бардылар.
Адъарай ааттааба
Таллан* аал
Бабырын* курдук
Тимир бабыр тынгырабынан
Харбаабытынан барда,
2630   Айыы оҕото
Алтан дьаакыр сутуругунан
Абааһы улун
Уу дьулайга
Охсубутунан барда.
                  Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түнг-тан үктээтилэр,
Халдьаайы хара тыатын
2640   Тигээрдээби* ынах
Кутуругун курдук
Тиэрэ-таары тэбистилэр;
Кыһылларын көрө-көрө кыынньан,
Хааннарын көрө-көрө халыарыйан,
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.

- Араат байбал
2650 Хоту-собуруу долгуйда,
Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоѳос* курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн ингирин курдук сыыйылынна.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
2660 Туналбаннаах халлаан тордоѳурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда.
Сир ийэни
Иннэри үктээбиттэрэ —
Өрүс балыктаах
Өлүү уута
Өрө дэбилийдэ.
Ити кэмнэ
Арѳаа халлаан
Истиэнэтин анныгар олохтоох
2670 Сэттэ уоннарын ааспыт
Эмээхсин өгтө
Өлөөрү өөкөйдө,
Сэттэлэрин ааспыт
Оѳо өгтө
Өлөөрү ыксатта.
Адьарайым ааттааѳа,
Киһи эрэ буоллар,
Сындааһына сыыйыллан
Сылайан барда,
Ийэ-хара көлөһүнэ
2680 Иэнинэн халыйда,
Аѳа көлөһүнэ
Арѳаһынан чаалыйда.
Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,

- Суорат мэйиитэ туймаарда,
Ирингэ мэйиитэ иэдэйдэ,
Хааһы мэйиитэ хамсаата,
Синин үөһэ хамсаата,
Киинэ табыста.
- 2690 Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла.
Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
- 2700 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Киһилиэ баара дуо?
Биир күүстээх тэбиитинэн
Түгнэри тэбэн
Түһэрэн баран,
Уһун дурбуу батаһынан
Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан
- 2710 Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаба,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- Биһиги киһибит диэки
Иккис абааһы
Утары хаамта,
2720 Биһиги киһибит да

- Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Сүүлүн сабанаабы
Сүнжэн атыыр оуустар курдук
Төгүрүйэ хаамсан
Күрдьүөтэһэ сырыттылар.
Кыыһырар хааннара
Кырыыларынан киирэн
2730 Кыынньан бардылар,
Уордайар хааннара
Ойобосторунан кутуллаан
Уордайдан бардылар,
Хадаар санаалара
Хабарбаларыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөннэрэ
Көмөгөйдөрүгэр мөбүстэ,
Удурбаччы санаалара
Уолуктарыгар мунньулунна.
2740 Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин ыланнар,
Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Кырамта курдук
Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торбо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
2750 Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Саабылаан батастарын
Субуйа тардан ыланнар,
Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан барбыттара

- 2760 Имийнит иэтин курдук
Эриллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсэн барбыттара
Үрүөх үрэр быһах курдук
Өбүллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
2770 Биэс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан
Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
Кып-кыра түү мээчик саба буолтун
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр.
Кыланса-кыланса
Кыһыл сутуруктарынан
Киирсэн бардылар,
2780 Эккирэхэ түстүлэр да,
Эт сутуруктарынан
Эттэхэн бардылар.
Охсуһуу гиэнэ
Улаханын охсустулар,
Кырбаһыы гиэнэ
Кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии гиэнэ
Чинин тэбиэлэстилэр.
Уй истээх,
2790 Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох
Ураанхай саха
Оломун булбат

- Охолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
2800 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Идэмэр бөбө
Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөбө
Сордооҕо буулаата.
Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
2810 Кыланса-кыланса
Кырбаһан бардылар,
Торҕо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа дайбастылар,
Өргөстөөх үнкүүлэр биир туспа
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсэн бардылар.
Ириэнэх буору
2820 Иэччэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тон буору
Тобуктарыгар диэри
Тобулута тэбистилэр,
Үрүн буору
Өттүктэригэр диэри
Тоҕо кэстилэр.
Ити курдук
2830 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адьярайым ааттааҕа,

- Киһи эрэ буоллар,
 Ийэ көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аҕа көлөһүнэ
 Арҕаһынан чаалыйда.
 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда,
 2840 Эттээх бэйэтэ элэйдэ,
 Сылаах бэйэтэ сылайда,
 Күүстээх бэйэтэ күлгэдийдэ.
 Тэхтир сиргэ
 Тэмтэрийэр буолла,
 Аппа сиргэ
 Ат-бут буолла,
 Томтор сиргэ
 Туруйалыыр буолла.
 Ол буолбут күтүрү
 2850 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт маҕан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөҕө
 Киһилиэ баара дуо?
 Өһөгөйдөөх өттүгэр
 Өрө ытһыйан таһааран,
 2860 Төбөтүн оройунан
 Быраҕан кууһуннарбыта —
 Икки өттүнэн
 Хара буор
 Ыһылла түстэ уонна
 Саабылаан батаһынан
 Моойдоох баһын
 Суос-соботохто
 Быта курдук

- 2870   Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнгүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- 2880   Биһиги киһибит диэки
Үһүс абааһы
Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чаҕыйа барбата,
Утары хаамта.
Этиһии диэн этиһииттэн отто,
Ыстаһыы диэн ыстаһыыттан отто,
Үөхсүү диэн үөхсүүттэн отто,
Үөгүү диэн үөгүүттэн отто,
Хаһыы диэн хаһыыттан отто,
Саҥа диэн санаттан отто.
- 2890   Сонобос сылгылар
Дьохсооттоһо-дьохсооттоһо
Дохсуннук охсуһалларын курдук
Дохсуннук охсустулар,
Аар тайҕа маанылаах кыыла
Тайах кыылым
Сытыытык сырбатырын курдук
Сытыытык сырбатыстылар,
Эһэ кыыл
Модун баппаҕайынан
Охсорун курдук
- 2900   Эттээх сутуруктарынан
Эттэхэн бардылар,
Хахай кыыллыы
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,

- 2910 Баабыр кылллыы
 Бүгүллэ-бүгүллэ
 Бырахсан бардылар,
 Сур бөрө курдук
 Сулбуруга ойуолуу-ойуолуу
 Суһаллык киристилэр,
 Сизэгэн кылллыы
 Сизэххэ-аһыахха дылы
 Көрсө-көрсө
 Сиһиктэһэн бардылар,
 Үүс кылллыы
 Оботтоохтук чэнэриччи көрсө-көрсө
 Үлүскэнник киристилэр.
 Дайбаһыы далааһыннааба
- 2920 Манна буолла,
 Охсуһуу улаhana
 Манна буолла,
 Кырбаһыы кытаанаба
 Манна буолла,
 Тэбиэлэһии чингэ
 Манна буолла,
 Сууххай сугруктаһыы
 Манна буолла,
 Сытыы сырбатыһыы
 Манна буолла,
 Тохтоло суох тобуойдаһыы
 Манна буолла,
 Кэмэ суох килээптэһии
 Манна буолла,
 Хабырбаба түсүһүү хабыра
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһууга
 Манна буолла,
 Акаары амакыйданыыта
 Манна буолла.
- 2940 Сир ийэни
 Иэрэ кутатын курдук

Ибили кэстилэр.
Муора уута
Сэттэ биэрэстэнэн таһымнаан,
Уу булдун бултуур киһи
Тыа булдун өлгөмнүк бултаата:
Тууга киис бөбө симилиннэ,
Илимгэ саһыл бөбө
Сөрөнөн ингиннэ,
2950 Мунха ийэтигэр
Кырынаас бөбө симилиннэ.
Тыа булдун бултуур киһи
Уу булдун өлгөмнүк бултаата:
Айаба сордон бөбө атылынна,
Сохсоҕо* бил бөбө баттатта,
Туһахха сыалыһар бөбө
Сөрөнөн ингиннэ.

Ити курдук
2960 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адъарайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан чаалыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,

2970 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда,
Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла,
Томтор сиргэ
Туруйалыыр буолла.

Ол буолбут күтүрү
Айыы оҕото

- 2980 Киһилиэ баара дуо?
Өрө көтөн тахсан иһэн,
Моойдоох баһын
Уһун дурбуу батаһынан
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Бый ыһыаба,
2990 Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
«Хаарыаннаах бырааттарбын
Сиэтэбиэн!» — дии-дии,
Төрдүс абааһы
Биһиги киһибит диэки
Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чабыйа барбата,
3000 Утары хаамта.
Адъарай ааттааба
Эт бэйэтинэн,
Илэ дьүһүнүнэн
Кыайыа суобун өйдөөтө.
Суос-соботохто
Умсаннары холоруктаата,
Урбачыс гынна да,
Туох да торбо биилээбэ хоппот
Суорба таас
3010 Хара килэдьи
Киһи буолан хаалла,
Тыннырабын сараппытынан
Түспүтүнэн барда.
Икки тумул таас хайа
Ыпса түһэрин курдук,
Түөс-түөстэриттэн

- Өрө тэйсэ түстүлэр,
Таас хайа
Хайдарын курдук
3020 Хардары-таары харбастылар,
Көмүк суулларын курдук
Куду-хады куустустулар,
Сир сингнэрин курдук
Лип-лап кииристилэр,
Түлэй-балас түһүстүлэр.
Харах тэстиэ диэн
Харыстаһа барбатылар,
Хаарыан хааммыт
Тохтуо диэн
3030 Харааста санаабатылар,
Илиибит эчэйиэ диэн
Имнэрин да таттарбатылар,
Атах алдьанья диэн
Айыыргыы санаабатылар,
Тобук тостуо диэн
Толкуйдуу барбатылар,
Өрөһө үөс диэн өйүлээбэтилер —
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
3040 Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилер.
Сутуруктарын тыаһа
Тонг балта тыаһын курдук
Тохтообокко чункунаата,
Ыыс быдаанынан тыыннылар.
Киэн халлаан кэдэнгнээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Маһан халлаан баланыйда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобуурда,
3050 Сардангалаах халлаан саппабырда.
Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда,
Тыйыс тыал салгыйда;

- 3060 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хабыс хахсаат²⁸
 Хахайды хаһыырда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Улуу буурба
 Улуйа оонньоото,
 Кулуну хомурах көмөөрү гынна,
 Тарбыйабы тонгот баттаары гынна.
 Тыымпы күөллэр
 Биттэхтиин тиэриллэн
 Дэбидиһэ тоннулар,
 Көлүйэ күөллэр
 Көппөхтүүн оргуйан
 Дөйө тоннулар.
- 3070 Икки охсуһааччы
 Иккиэн даһаны
 Эрбии биитин курдук
 Тэбис-тэн дьон буоллулар уонна
 Тохтуу түстүлэр.
 Бу туран
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
- 3080 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Сага санаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьиз-буо, дьиз-буо!
 Адьарай аххаба,
 Көстүбэт көлдүнэ,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Дирин дойду дьирбинэ,

²⁸ Рук.: хахсаах

- 3090 Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ,
Мин диэтэх киһи этэр тылбын
Истэ сэрбэбэлээ эрэ!
Субу мантан
Тус хоту диэки
Дьяангы Хайата
Баар буолуохтаах,
Онно тийэн
- 3100 Охсуһан көрүөх эрэ!
Итини истэн баран,
Адьярай ааттааба
Ахпа-дыхпа,
Амаан-дымаан
Айабын аһан,
Саҥа саҥара,
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
3110 Ыар-дыаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оҕолоор!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
Үүт маҥан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө,
Эн этэрин курдук да буоллун.
- 3120 Тус хоту
Дьяангы Хайатыгар тийэн
Охсуһан да көрүөх.
Үс төгүл
Үнкүрүс-күөлэһис гыннылар да,
Айыы оҕото
Кутуругар хоболоох,

- 3130 Курулас куорсуннаах,
 Моонньугар мойбордоох
 Мохсоѳол кѳтѳрѳм буолан
 Өрѳ кѳтѳн таѳыста,
 Абааһы уола
 Өлүү хара манаас суора буолан
 Харылыы кѳтѳн таѳыста.
 Алта анысханнаах
 Холорук аргыстанан,
 Сэттѳ силилѳлѳэх
 Холорук сирдѳйттѳнѳн,
 Аѳыс аргыардаах
 Холорук арыалдѳыттѳнан,
 3140 Тоѳус дорѳоонноох
 Холорук доѳордонон,
 Баалтааны ох курдук
 Барылыы кѳтѳн,
 Кустук* ох курдук
 Куугунуу кѳтѳн,
 Сулус ох* курдук
 Суйулуу кѳтѳн,
 Ырыалаах ох курдук
 Ыйылыы кѳтѳн,
 3150 Айаннаан истѳхтѳрѳ.
 Ити курдук
 Өөр дуу, өтѳр дуу айаннаан тийѳн
 Дѳаангы Хайатыгар
 Луглас гына
 Олоро биѳрдилѳр да,
 Тѳтѳрѳ-таары
 Үнкүрүннѳэтилѳр да,
 Бѳйѳлѳрѳ-бѳйѳлѳринѳн
 Буолан хааллылар.
 3160 Орулаһа-орулаһа
 Охсуһан бардылар,
 Кыланыһа-кыланыһа
 Кырбаһан бардылар,

- 3170 Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
Тэбиэлэһэн бардылар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Өттүктэһэн бардылар,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Хабырына-хабырына
Хатыйсан бардылар.
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар,
Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар.
Ингиирдэрин тыаһа,
Харса сылдыар
Атыр оуустар
Муостарын тыаһын курдук,
3180 Лачыгыраһа түстүлэр;
Хахай кыыллыы
Харбаһан бардылар,
Эһэ кыыллыы
Эһиэлэһэн бардылар,
Баабыр кыыллыы
Бырахсан бардылар,
Сизгэн кыыллыы
Синиктэһэн бардылар,
3190 Үүс кыыллыы
Үлүскэнник кииристилэр.
Солуута суох
Соххор содуома
Манна буолла,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
Манна буолла,
Кулҕааҕа суох кулуппаайдаһыта
Манна буолла,
3200 Тыла суох тобуойдаһыта
Манна буолла,

- Сангалаах сырбатыһыыта
 Манна буолла,
 Ангар харахтаах анньыалаһыыта
 Манна буолла,
 Хараҕа суох харбыалаһыыта
 Манна буолла,
 Кэлэбэй килэптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 3210 Манна буолла,
 Акаары аамакыйданыыта
 Манна буолла.
 Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
 Кэмнээх киирэ курдук
 Кэтиэлэһэн бардылар,
 Харахтаах хаантаар курдук
 Тардыалаһан бардылар,
 Ыйахтаах ыйааһын курдук
 Ылсан бардылар.
 3220 Дьулайдарын тыаһа
 Тимир солуур тыаһын курдук
 Танкынаан,
 Чэчэгэйдэрин тыаһа
 Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
 Чункунаан,
 Чабырбайдарын тыаһа
 Тимир хобордоох тыаһын курдук
 Танкынаан,
 Көхсүлэрин тыаһа
 3230 Көндөй уһаат курдук
 Күбүргээн,
 Охсуһа сырыттылар.
 Үс күннүк сиргэ
 Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
 Түөрт күннүк сиргэ
 Тойуктара чугдаарда,
 Биэс күннүк сиргэ

- 3240 Батастарын тыаһа лынкынаата,
Алта күннүк сиргэ
Айдааннара иһилиннэ,
Сэттэ күннүк сиргэ
Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
Абыс күннүк сиргэ
Атахтарын тыаһа арбыйда,
Тоҕус күннүк сиргэ
Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
Уон күннүк сиргэ
Уллунгахтарын тыаһа билиннэ.
- 3250 Ириэнэх сирин
Иэчэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тонг буору
Тобуктарыгар диэри
Тобулута тэбистилэр,
Үрүн буору
Өттүктэригэр диэри
Тоҕо кэстилэр.
Ити курдук
- 3260 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэн дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэннэ
Тохтуу биэрдилэр,
Бу туран
Орто дойду
- 3270 Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх

- Мүлдүү Бөбө
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
- 3280 Адьарай аххаба,
 Көстүбэт көлдүнэ,
 Илиэһэй бэрдэ,
 Дирин дойду дьирбинэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүнэ,
 Мин киһи этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээ эрэ!
 Субу мантан
- 3290 Собуруу диэки,
 Алдан Хайатыгар тийэн
 Охсуһан көрүөх эрэ!!
 Итини истэн баран,
 Адьарай ааттааба
 Сыыр быстыбытын курдук
 Сылларыта сытыйбыт
 Сирэйин сылланнатан,
 Хайа хайдыбытын курдук
 Хаспахтаах харабын хамсатан,
- 3300 Соботох харабынан
 Буордаабынан-сыыстаабынан
 Будулуччу көрөн баран,
 Сэттэ былас түөс аһаара
 Күөх чээлэй тылын таһааран
 Саннын-моонньун
 Салырбааччы охсон
 Салбанан кэбиһээт,
 Ыйыстан кээспитэ —
- 3310 Күлгэри үөн курдук
 Күлүпүс гынан хаалла уонна
 Аһпа-дьаһпа,

- Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
Сага санара
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйаакаа,
Дайа-дайа-дайаакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оҕолоор!
3320 Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үүт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө,
Мин диэтэх киһи
Этэр тылбын
3330 Истэ сэрбэбэлээ эрэ!
Дьэ нойоон,
Үс өргөстөөбүнэн өрө көрөн
Уол оҕо
Одьунаас бэрдэ быһыылааххын?!
Энгинэ бэйэлээх
Бүдүрүйбэт сүһүөхтээхтэри
Бүдүрүтэлиир буоларым,
Тэмтэрийбэт тирэхтээхтэри
Тэмтэритэлиир буоларым,
Дьороҕоно сотолоохтору*
3340 Тоһуталыыр буоларым,
Модун моойдоохтору
Боһутуннаттыыр буоларым,
Эйигин да киһилиэм биллибэт.
Буордаах сыгынах курдук
Буорга буккуйуом,
Көмүктээх сыгынах курдук
Көбдүргэннэ буккуйуом,
Сытыйбыт сыгынах курдук

- 3350 Сынһыга соһуом,
 Ат гынан мииниэм,
 Обус гынан көлүнүөм,
 Таһыйаммын тараах иэннээн,
 Кырбааммын кулугур кулбаахтаан,
 Кулут уол онгостуобум!!!
 Итини истэн баран,
 Орто дойду
 Оройунан оонһуур
 Улуу дуолана
- 3360 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
 Чоноччу таттарда,
- 3370 Сирэйиттэн-харабыттан
 Сизэрэ уота
 Сирдыгинии тобунна,
 Харабыттан-хааһыттан
 Хатат уота саккыраата;
 Уна хараба
 Уоһун диэки умса тардан
 Умайар чолбон курдук
 Умайан тырымнаата,
 Хангас хараба
- 3380 Хааһын диэки
 Хаанһары тардан
 Хатааһын чолбонун курдук
 Хаһылыччы умайда.
 Ааттаах киһи
 Алтан аалыытын курдук

- 3390 Адьырыс гына түстэ,
Күүстээх киһи
Көмүс аалыытын курдук
Көбөрүс гына түстэ,
Дьэбир хаана киирэн
Дьэбин уутун курдук
Дьэбидис гына түстэ уонна
Кыыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла,
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тийһэ
Турталдьыйа оонньоу
Турбута эбитэ үһү:
- 3400 — Көр-бу, көр-бу диибинэн!
Адьярай аххаҕа,
Көстүбэт көлдүнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ,
Буор сирэй,
Бурҕалдьы сото,
- 3410 Хааннаах айах,
Бэтэлээх бэлэс,
Ким билбэт
Киһитэ буолангыһын
Киэптээн, кээдьэллэн турабын?!
Хара хаансаар* муннугар
Хааннаах хокуосканы
Ханталдьыта оонньоум!!
Хата, бэйэбин
- 3420 Буордаах сыгынах курдук
Буорга буккуйуом,
Көмүктээх сыгынах курдук
Көбдүргэннэ буккуйуом,

- Сытййбыт сыгынах курдук
 Сыһыыга соһуом,
 Умса уураммын
 Уодьугангын тутаммын,
 Тор тэһиингин тардаммын,
 Иттэннэри ууран
 Искин тыыраммын,
 3430 Сиһинг үөһүн
 Үллэр бүөрдэри,
 Сүллэр сүрэхтэри,
 Хайҕахтаах хара быардары
 Сулбу тардан ыламмын,
 Илбис кыыһа эдьийбин
 Күндүлээн-маанылаан,
 Абыс үрэх баһынан
 Албан ааттаным,
 Тобус үрэх баһынан
 3440 Дорбоонноох сурахтаным!!!
 Инньэ диэтилэр да,
 Үс төгүл
 Үнкүрүс-күөлэһис гыннылар да,
 Айыы оҕото
 Кутуругар хоболоох,
 Курулас куорсуннаах,
 Моонньугар мойбордоох
 Мохсоҕол көтөрүм буолан,
 Үөһээ көтөн тахсан
 3450 Тус собуруу диэки
 Көтө турдаҕа.
 Абааһы уола
 Өлүү хара манаас суора буолан
 Харылыы көтөн табыстаҕа.
 Алта уон алта
 Анысханнаах холорук аргыстаннылар,
 Сэттэ уон сэттэ
 Силлиэлээх холорук сирдьиттэннилэр,
 Абыс уон абыс

- 3460 Аргыардаах холорук арыалдыттанналар,
Тобус уон тобус
Дорбоонноох холорук добордоннулар.
Баалтааны ох курдук
Барылыы көттүлэр,
Кустук ох курдук
Куугунуу көттүлэр,
Сулус ох курдук
Суйулуу көттүлэр,
Ыйылыы көттүлэр.
- 3470 Ити курдук
Өөр дуу, өтөр дуу айаннаан
Алдан Хайатын үрдүгэр
Луглас гына олоро түһээт,
Үнкүрүннээтилэр да,
Бэйэлэрэ-бэйэлэринэн
Буолан хааллылар.
Адъарай ааттааба
Таллан аал бабырын курдук
Тимир бабыр тынгырабынан
- 3480 Харбаабытынан барда,
Айыы оҕото
Абааһы уолун
Алтан дьаакыр сутуругунан
Уу дьулайга
Охсубутунан барда.
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Араат байбал
- 3490 Хоту-собуруу долгуйда,
Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоҕос курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн иннирин курдук сыыйылынна.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,

- 3500 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
 Туналбаннаах халлаан тордобурда,
 Сардангалаах халлаан саппабырда.
 Идэмэр бөҕө
 Ингэрсийэн түстэ,
 Содуом бөҕө
 Сордооҕо буулаата.
 Сир ийэни
 Ингэри үктээбиттэрэ —
 Өрүс балыктаах
 Өлүү уута
- 3510 Өрө дэбилийдэ.
 Бу кэмгэ
 Арҕаа халлаан истиэнэтин
 Алын өттүгэр олохтоох
 Сэттэ уоннарын ааспыт
 Эмээхсин өттө
 Өлөөрү өөкөйдө,
 Сэттэлэрин ааспыт
 Оҕо өттө
 Өлөөрү ыксатта.
- 3520 Адьарай ааттааҕа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Хааны мэйиитэ хамсаата,
 Ирингэ мэйиитэ иэдэйдэ,
 Суорат мэйиитэ туймаарда,
 Сиһин үөһэ хамсаата,
 Киинэ табыста.
 Сындаанына сыыйыллан
 Сылайан барда,
 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
 Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аҕа көлөһүнэ

- 3540 Арҗаһынан чаалыйда,
Сытыйбыт мас
Сытыкан* үөнүн курдук
Сыына саккыраата,
Инчэбэй сир
Көйүк* үөнүн курдук
Көлөһүнэ тобунна,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Айыы оҕото
Тиэрэ астабын аайы
Тэмтэрийэр буолла,
Таарыйдабын ахсын
Туруйалыыр буолла,
Атахха тэптэбинэ
Ат-бут буолар буолла.
- 3550 Ол буолбут күтүрү
Орто дойду оҕото
Киһилиэ баара дуо?
Түнгэри тэбэн
Түһэрэн баран,
Уһун дурбуу батаһынан
Суос-соботохто
Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан
- 3560 Өлөрөн кэбистэ.
Ити кэнниттэн
Абааһы уолун
Сийин үөһүн
Үллэр бүөрдэри,
Хайҗахтаах быардары,
Сүллүүлээх* сүрэхтэри
Хонугардан ылан,
Өргөстөөх үнүүтүгэр
Үөлэн баран,
- 3570 Өрө тутан туран

- Сана сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Адьарай ааттаабын
 Анныбар баттаатым,
 Көстүбэт көлдүнүн күөлэһиттим,
 Илиэһэй бэрдин иннэрдим,
 Ураалаабы умсардым,
 Түөстүөбү²⁹ түннэрдим.
 3580 Илбис кыыһа эдьийим,
 Ыраах буолларгын
 Ыксалаһа тардыый,
 Үөһээ буолларгын
 Үөрбэ буолан түс,
 Аллараа буолларгын
 Атара буолан күөрэй!
 Үллэр бүөрүнэн
 Үтэлээн эрэбин,
 3590 Хайбахтаах быарынан
 Харыйдаан* эрэбин,
 Сүллүүлээх сүрэбинэн
 Күндүлээн-маанылаан эрэбин,
 Сис үөһүнэн
 Бэрик-турах биэрэн эрэбин!
 Сотору кэминэн
 Хара мангаас суор
 Харылыы көтөн кэлэн,
 Биэс тарбах биэриитин,
 Уон тарбах уунуутун
 3600 Ытыран ылан
 Ньылбы тардан ылаат,
 Кул-хал ыйыста-ыйыста
 Ааһа көтө турда.
 Аһылыгын барытын
 Ыйыстан баран,

²⁹ Рук.: түөстүөбү

- 3610   Субу маннык диэн
Сангалаах буола
Айанныы турбута эбитэ:
    — Алаатан-улаатан,
Иһиликпин-таһылыкпын,
Иэдээникпин-куудааныкпын!
Обокком котоку,
Орто дойду обото
Мүлдү Бөбө бухатыыр!
Хойутун дабаны
Сис үөһүнэн
Бэрик-туһах биэрэр буолаар,
Үллэр бүөрүнэн
3620   Үтэлиир буолаар,
Сүллүүлээх сүрэбинэн
Күндүлүүр-маанылыыр буолаар,
Хайбахтаах быарынан
Харыйдыыр буолаахтаар.
Саха саныабынан
Саргы-дьаалын салалыннын,
Ураанхай өйдүүрүнэн
Уруйун-айхалын улааттын!
    Ити кэнниттэн
3630   Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
Үт манан аттаах
Мүлүрүйбэт өргөстөөх
Мүлдү Бөбө
Үс төгүл
Үнкүрүс-күөлэһис гынна да,
Кутуругар хоболоох,
Курулас куорсуннаах,
3640   Моонньугар мойбордоох
Мохсобол көтөрүм буолан
Үөһээ көтөн тахсан,

Дойдугун-дьиэтин диэки
Айанныы турдаба.
Ити курдук
Үчүгэйдик этэнгэ
Айаннаан тийэн,
Кэргэнин, оботун кытта
Үүт турааннык,
3650 Үчүгэй бабайытык
Олорбуттара эбитэ үһү.

II үйэтэ

Сыллар-күннэр
Ааһан испиттэр.
Хорула Боотур улаатан,
Үүн тиэрбэһин курдук
Эрилкэй киэнг харахтаах,
Сэтэлээх суон моойдоох,
Алта былас
3660 Дарайар сарыннаах,
Биэс былас
Биэкэйэр бииллээх,
Үс былас
Үөрбэйэр өттүктээх,
Хастаабыт тиит курдук харылаах,
Суллаабыт тиит курдук сотолоох,
Уолахтаабыт тиит курдук уллуктаах,
Күн диэки көрдөбүнэ
Күнү күлүктүүр,
3670 Ый диэки көрдөбүнэ
Ыйы сабардыыр,
Халлаан диэки хайыстабына
Халлааны хаххалыыр
Бухатыыр бэрдэ буола улааппыт.

- Арай биирдэ
Орто дойду
Оройунан оонньюур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
3680 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур
Ата барахсаны
Сыһыыттан сылгылаан,
Хонууттан хомуйан,
Толоонтон тутан,
Алаастан аҕалан,
3690 Ынғырданан бэринэн-тэринэн,
Ата барахсаны
Сэргэттэн сүөрэн
Аҕыйахта сиэтэн хаамтараат,
Атын миинэн
Сүөһүтүн-аһын
Кэрийэн көрө сырытта.
Ол көрө сырыттабына,
Эрдэбэс улар
Эргийэ олорор
3700 Эбирдээх түөһүн курдук энгийэлээх
Илинни эбэрдэлээх халлаан
Ис кырыытын диэкилтэн
Кылдыыылаах харахтаах,
Кырааскалаах тумустаах,
Кылбаҕаркаан түүлээх,
Кынатын төбөтүгэр
Кыптыый кырадаһынын курдук
Кыырпах-иирпэх харалардаах,
Кутуу көмүс ходобойдоох,
3710 Тардыы көмүс эрбийэлээх,
Кырыымпалыы куоластаах,

- Кынкынасчай ырыалаах
 Кыталык көтөрүм барахсан
 Кырылыгы көтөн кэлэн
 Кынтас гына
 Олоро түһэн баран
 Үнкүрүгнээтэ да,
 Кыыс оҕо
 Кылааннаах бэрдэ буолан хаалла уонна
 Субу маннык диэн
 3720 Сангалаах буола
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Былырыын сайын
 Ыкса ыалым
 Үрүг Аар Тойон
 Ыһыаҕар сылдыбытым.
 Онно сылдырбар
 Үрдүкү тойоммут
 3730 Үрүг Аар Тойон эппитэ:
 Эн кэккэлэһэ сытар
 Тэнгнээх табаарыһын,
 Хоойго сытар
 Холоонноох доборун,
 Туһааннаах тойонун —
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Анысханнаах алыа манган халлаан
 3740 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Манган ала аттаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур диэн.
 Ол иһин
 Ааккын ааттаан,
 Тийиэн-тиксэн

- 3750 Кэлэн турабыан.
Бэйэм аатым
Сардаана Куо удабан диэн.
Итини истэн баран
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Хорсун-хоодуот
- 3760 Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн,
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйиттэн-харабыттан
Сиэрэ уота
- 3770 Сирдьигинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата,
Сүүһүн хаана
Сүүрэлии оонньоон
Сулус уотунан умайан,
Наахара хааннанна,
Наахатта дьүһүннэннэ уонна
Кыһырбыт киһи быһытынан
Тыылла-хабылла,
Санга сангаран
- 3780 Сандаа көмүс тийһэ
Турталдьыйа оонньоу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диибизэн!
Сэттэ уон сэттэ

- 3790 Ситэ дьибилгэттээх,
 Абыс уон абыс
 Ааһар былыт курдук
 Албын-көлдүүн албастаах,
 Тобус уон тобус
 Куотар былыт курдук
 Кулан-дьэллик албастаах
 Удабан дьахтары
 Син биир,
 Өчөс да тирэс,
 Кэргэн ылыам суоҕа!!!
 Итини истэн баран,
 Сардаана Куо удабан
 Кытарыабынан кытаран,
 Кыыһырыабынан кыыһыран,
 3800 Охсуһарды утары хаамта.
 Үс түүннээх күнү мэлдьи
 Сүүлүн сабанаабы
 Сүнкэн атыр оуустар курдук
 Төгүрүйэ хаамсан
 Күрдүөтөһө сырыттылар.
 Кыыһырар хааннара
 Кырыыларынан киирэн
 Кыынньан бардылар,
 Уордайар санаалара
 3810 Ойобосторунан кутулан
 Уордаан бардылар,
 Хадаар санаалара
 Хабарбаларыгар хаайтарда,
 Өлөрсөр өһүөннэрэ
 Көмөгөйдөрүгэр мөбүстэ,
 Удурбаччы санаалара
 Уолуктарыгар мунньулунна.
 Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
 3820 Кырыктаах биилээхтэрин ыланнар,
 Кыланса-кыланса
 Кырбаһан барбыттара

- 3830 Кыраланан хаалтын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торбо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалтын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Саабылаан батастарын
Субуйута тардан ыланнар,
Часкыйа-часкыйа дайбаспыттара
Имиһит иэтин курдук
Иэбиллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
- 3840 Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
Үрүөх үрэр быһах курдук
Өбүллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Биэс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан
Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
Кып-кыра түү мээчик саға буолтун
- 3850 Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр.
Кыланса түстүлэр да
Кыһыл илиилэринэн,
Эккирэхэ түстүлэр да
Эт сутуруктарынан
Эттэхэн бардылар.
Ити курдук
Охсуһуу улаханын охсустулар,

- 3860 Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Уй истээх,
Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Уһаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох
Ураанхай саха
Уулаабынан-хаардаабынан көрөн
Оломун булбат
- 3870 Оһолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда.
Идэмэр бөбө
- 3880 Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөбө
Сордообо буулаата.
Сах кыһа
Батыһа сылдьан часкыйда,
Оһол уола
Ойоболуу сылдьан орулаата,
Илбис кыһа
Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ.
Кырыктаах биилээхтэр биир туспа
- 3890 Кыланса-кыланса
Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа

- 3900 Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсэн бардылар.
Ириэнэх буору
Иэччэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тон буору
Тобуктарыгар диэри
Тобулута тэбистилэр,
Үрүн буору
Өттүктэригэр диэри
Тоҕо кэстилэр.
Ити курдук
- 3910 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэн дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэннэ
Тохтуу биэрдилэр.
Бу туран
- 3920 Сардаана Куо удабан
Сага сангаран,
Кылбаа манган тииһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дом ини дом,
Дом ини дом!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 3930 Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Манган ала аттаах

- Добун-дохсун сырыылаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур,
 Хайа,
 Миигин кэргэн ыларга
 Сөбүлэхэбин дуо?
 Итини истэн баран,
- 3940 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Анысханнаах алыа манган халлаан
 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
- 3950 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
 Чоноччу таттарда,
 Сирэйиттэн-харабыттан
 Сизэрэ уота
 Сирдьигинии тобунна,
 Харабыттан-хааһыттан
 Хатат уота саккыраата.
- 3960 Унга хараба
 Уоһун диэки
 Умса тардан
 Умайар чолбон курдук
 Умаһан тырымнаата,
 Хангас хараба
 Хааһын диэки
 Хаанһары тардан
 Хатааһын чолбонун курдук
 Хаһылыччы умайда уонна

- 3970 Кыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла,
Саҥа сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Көр бу, көр бу диибинэн!
Сэттэ уон сэттэ
Ситэ дьибилгэттээх,
Абыс уон абыс
Аһар былыт курдук
Албын-көлдүүн албастаах,
3980 Тобус уон тобус
Куотар былыт курдук
Кулан-дьэллик кубулҕаттаах
Удаҕан дьахтары
Син биир,
Өчөс да тирэс,
Кэргэн ылыам суоҕа!
Сардаана Куо удаҕан
Охсуһаары утары хаамта.
Этиһии диэн этиһииттэн отто,
3990 Ыыстаһыы диэн ыыстаһыыттан отто,
Үөхсүү диэн үөхсүүттэн отто,
Үөгүү диэн үөгүүттэн отто,
Хаһыы диэн хаһыыттан отто,
Саҥа диэн санаттан отто.
Соноҕос сылгылар
Дьохсооттоһо-дьохсооттоһо
Дохсуннук охсуһалларын курдук
Дохсуннук охсустулар,
Аар тайҕа маанылаах кыыла
4000 Тайах кыылым
Сытыытык сырбатырын курдук
Сытыытык сырбатыстылар,
Хахай кыыллыы
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Эһэ кыыл модун баппаҕайынан

- 4010 Охсорун курдук
 Эттээх сутуруктарынан
 Эттэхэн бардылар,
 Сур бөрө курдук
 Сулбуруга ойуолуу-ойуолуу
 Суһаллык киристилэр,
 Сиэгэн кыыллыы
 Сиэххэ-аһыахха дылы көрсө-көрсө
 Сиһиктэхэн бардылар,
 Үүс кыыллыы
 Оботтоохтук чэнэриччи көрсө-көрсө
 Үлүскэнник киристилэр.
 Дайбаһы далааһыннааҕа
- 4020 Манна буолла,
 Сууххай сутуруктаһы
 Манна буолла,
 Сытыы сырбатыһы
 Манна буолла,
 Тохтоло суох тобуойдаһы
 Манна буолла,
 Кэмэ суох килээптэһи
 Манна буолла.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 4030 Кырбаһы кытаанабын кырбастылар,
 Тэбиэлэһи чингин тэбиэлэстилэр.
 Кулбааҕа суох кулуппайдаһыта
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла,
 Акаары амакыйданыта
 Манна буолла.
 Сир ийэни
- 4040 Иэрэ кутатын курдук
 Ибили тэбистилэр.
 Муора уутун
 Сэттэ биэрэстэнэн таһымнатан,
 Уу булдун бултуур киһи

- Тыа булдун өлгөмнүк бултуйда,
Тыа булдун бултуур киһи
Уу булдун өлгөмнүк бултаата:
Айаба сордон атылынна,
Туһахха сыалыһар сөрөнөн ингиннэ,
4050 Сохсоҕо бил баттапта,
Тууга киис бөҕө симилиннэ,
Илимнэ саһыл бөҕө
Сөрөнөн ингиннэ,
Мунха ийэтигэр
Кырынаас бөҕө симилиннэ.
Ити курдук
Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар,
4060 Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэн дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэннэ
Тохтуу биэрдилэр.
Бу туран
Сардаана Куо удабан санаата:
«Тугун да охсуһан эрэйдэнэн?
Үрдүкү тойоттор
Дьүүллэрэ биллин,
4070 Ол кинилэргэ таһаарыахха...»
Биһиги киһибитин
Ап салахайынан
Уу дьулайын устун
Саба үрэн кэбистэ —
Туох баар төбөтө
Сирэйдэри-харахтары
Саба бүрүллэн,
Тугу да көрбөт
Буолан хаалла уонна
4080 Үс үөстээх

- Өргөннөөх өтүүнү*,
 Хантан ылбытын
 Харахтаан көрбөгүм,
 Эрийэ бырахпыта —
 Эриллэ түһээт,
 Бааллан хаалла.
- Ити кэнниттэн
 Тыстаах баттахтаах
 Тириллибит
- 4090 Үрүн сылгы тириитин курдук
 Үрүн былыты
 Тоҗо кыйдаан ылан миинэн,
 Киһитин соспутунан
 Үөһээ көтөн табыстаҗа.
 Алта уон алта
 Анысханнаах холорук аргыстанан,
 Сэттэ уон сэттэ
 Силлиэлээх холорук сирдьиттэнэн,
 Аҗыс уон аҗыс
- 4100 Аргыардаах холорук арыалдьыттанан,
 Тоҗус уон тоҗус
 Дорҗоонноох холорук добордонон,
 Өөр дуу, өтөр дуу
 Айаннаан бараннар,
 Сиргэ түһэрдии
 Аллараа түһэн бардылар.
- Арай биһиги киһибит
 Кытаанахха тура биэрдэ.
 Сардаана Куо удаҗан
- 4110 Өргөннөөх өтүүтүн сүөрдэ уонна
 Биһиги киһибит
 Уу дьулайын устун
 Үрэн сирилэппитэ —
 Ап салахайа
 Бурал гына ыһыллан хаалла.
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур

- 4120 Улуу дуолана
Хорула Боотур
Дьэ ону-маны
Көрөр буолла.
Түөрт уон кэс төгүрүмтэлээх
Кыһыл көмүс олбуор иһигэр
Турар эбит.
Үрүн көмүс дьиэлэр
Күндээрэн кэстөллөр эбит.
Сардаана Куо удабан
Соруктаах аҕай киһи
Туруо баара дуо?
- 4130 Үрүн Аар Тойон
Дьиэтигэр киирэн,
Саҥа саҥаран,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ:
— Дом ини дом,
Дом ини дом!
Тугу эппиккитий,
Үрдүкү тойотторум,
- 4140 Эн аналын
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур диэн?!
- 4150 Киһигит кэргэн ылартан аккаастанар,
Ону дьүүллэтээри
Эһиэхэ таһаардым.
Итини истэн баран
Үрүн Аар Тойон эппит:

- Эн билигин
 Ийэлээх аҕабар тахсан
 Сынньан, утуй.
 Дьие үлэһиттэрэ,
 Хорула Боотуру
- 4160 Аһатын-маанылаан —
 Утуйдун-сынньаннын.
 Сарсын биирдэ
 Үрдүкү тойоттору мунньан
 Дьүүлэхэн көрүөхпүт.
 Дьие үлэһиттэрэ
 Хорула Боотуру
 Сандалыга ынгыран
 Аһаппыттар-чээйдэппиттэр уонна
- 4170 Дьиебэ киирэн
 Утуй-сынньан диэбиттэрин буолуммакка,
 Сандалытын таһыгар
 Олох маска олорон эрэн
 Утуйан куугунаппыт.
 Сарсыарда буолбутугар
 Этиэх иннинэ элэс гыммыт,
 Көрөн баран чыпчылыыях
 Ис кырыытыгар баар буолбут
 Күүстээх-уохтаах
 Күн Эрбийэ бухатыыр уонна
- 4180 Туппутун ыһыктыбат
 Турута Харбыыр
 Уһугуннарбыттарыгар биирдэ уһугунна.
 Икки бухатыыр
 Биһиги киһибитин
 Икки хоннобун анныттан ыланнар
 Утары турар
 Үрүн көмүс дьиебэ киллэрдилэр.
 Манна үрдүкү аар тойоттор
 Бары олороллор эбит.
- 4190 Баһыттан атабар диэри
 Үрүн танаһы танныбыт,

- Үрүн көмүс торуоскалаах,
Үрүн үүс тириитэ олбохтоох
Үрүн Аар Тойон эппит:
— Орто дойду оҕото
Хорула Боотур,
Тоҕо кэргэн ылыахтаах кыыскыттан
Аккаастана сылдыабын?
Ону истэн баран
- 4200 Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
- 4210 Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйиттэн-харабыттан
Сизэрэ уота
Сирдыгинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата;
- 4220 Уна хараба
Уоһун диэки
Умса тардан
Умайар чолбон курдук
Умаһан тырымнаата,
Хангас хараба
Хааһын диэки
Ханһары тардан
Хатааһын чолбонун курдук
Хаһылыччы умайда.

- 4230   Аатгаах киһи
 Алтан аалыытын курдук
 Адьырыс гына түстэ,
 Күүстээх киһи
 Көмүс аалыытын курдук
 Көбөрүс гына түстэ,
 Дьэбир хаана киирэн
 Дьэбин уутун курдук
 Дьэбидис гына түстэ уонна
 Кыыһырбыт киһи быһыытынан
- 4240   Тыылла-хабылла
 Санга-сангаран,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
     — Көр бу, көр бу диибиден!
 Сэттэ уон сэттэ
 Ситэ дьибилгэттээх,
 Абыс уон абыс
 Аһар былыт курдук
- 4250   Албын-көлдүн албастаах,
 Тобус уон тобус
 Куотар былыт курдук
 Кулан дьэллик кубулҕаттаах
 Удаҕан дьахтары
 Күүскүтүнэн да сыналаангыт...
 Син-биир,
 Өчөс да тирэс,
 Кэргэн ылыам суоҕаа!!!
     Итини истэн баран,
- 4260   Үрдүкү тойоттор:
 «Уһун Дьурантаайы суруксут,
 Испииһэккин көр эрэ!» — диэтэхтэрэ.
 Уһун Дьурантаайы суруксут
 Суругун аахта уонна эттэ:
     — Орто дойду
 Оройунан оонньуур

- 4270 Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур
Кэргэн ылыахтаах кыыһа
Сардаана Куо удабан диэн
Сурулла сылдыар.
    Үрдүкү тойоттор —
    Үрүн Аар Тойон,
    Дьылба Хаан Тойон,
    Одун Хаан Тойон уонна
4280 Чыныс Хаан
Олох мастарыттан тураннар,
Нөнүө хоско киирэн
Тугу эрэ сүбэлэстилэр.
Онтон тахсан
Миэстэлэригэр олордулар.
Ол кэнниттэн
Үрүн Аар Тойон
Сага сангаран
Саймаһыппытынан барда:
4290 — Биһиги,
    Үрдүкү аар тойоттор,
    Субу маннык диэн сүбэлэстибит:
    Орто дойду
    Оройунан оонньуур
    Улуу дуолана
    Анысханнаах алыа манган халлаан
    Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
    Добун-дохсун сырыылаах
    Хорсун-хоодуот
4300 Хорула Боотур
    Кэргэн ылыахтаах кыыһыттан —
    Сардаана Куоттан
    Аккаастанарын быһыытынан,
    Суорба таас хайаҕа кубулутуохха!

- Итини истэн баран,
 Сардаана Куо удабан
 Аймана түстэ уонна
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола
 4310 Турбута эбитэ үһү:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Үрдүкү тойоттор,
 Тохтоон, болбойун!
 Сүһүөхтээх бэйэм
 Сүгүрүйэн тураммын,
 Хоолдуктаах бэйэм
 Хонкуйан тураммын,
 Үнэн-сүктэн
 4320 Көрдөһөн эрэбин.
 Хоойго сытар
 Холоонноох доборум,
 Тэллэххэ сытар
 Тэнгээх киһим,
 Дурда-хахха буолар
 Туһааннаах тойонум
 Буолуохтаах киһини
 Суорба тааска
 Кубулутуман да!!
 4330 Бэйэм бас билиибэр аҕалын,
 Ахсымын ахсатан,
 Дохсунун тоһутан,
 Син биир
 Кэргэн гыннабым!!!
 Үрдүкү тойоттор
 Биир тэнгэ:
 «Бэйэн бас билиигэр
 Биэрэбит», — диэтилэр.
 Сардаана Куо удабан
 4340 Үрдүкү тойотторго
 Илиитин биэрэн махтанан,

- Баһыыбалаан баран,
Киһитин сиэтэн
Таһырдыа тахсан баран,
Уу дьулайын устун
Ап салахайынан
Саба үрбүтэ —
Орто дойду оҕото
Хорула Боотур
4350 Тугу да көрбөт буолан хаалла.
Ол турдабына,
Үс үөстээх
Өргөннөөх өтүүнэн
Киһитин эрийэ бырахпыта —
Быа эриллэ түһээт,
Бааллан хаалла.
Тыстаах-баттахтаах
Тириллибит үрүн сылгы
4360 Тириитин курдук
Үрүн былыты
Тоҕо кыйдаан ылан
Үрдүгэр олорон баран,
Киһитин соспутунан
Үөһээ көтөн табыста.
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
4370 Хабыс хахсаат
Хахайды ханыырда,
Улуу буурҕа
Улуйа оонньоото.
Ити курдук
Өөр дуу, өгөр дуу
Айаннаан баран,
Аллараа түс да түс
Буоларга дылы гыннылар.

- 4380 Орто дойду обото
 Сир курдукка
 Икки атабынан
 Үктэнэргэ дылы гынна.
 Сардаана Куо удабан
 Быатын хайдах эрэ
 Эрийэ тутарын кытта,
 Быа сөллөн кэллэ уонна
 Киһитин уу дьулайын устун
 Күүскэ собус
- 4390 Үрэн сирилэппитэ —
 Ап салахайа хоннон,
 Ыһыллан бурал гынна.
 Ити кэнниттэн
 Сардаана Куо удабан
 Үрүн былытын миинэн
 Үөһээ көтөн
 Айанныы турдаба.
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
- 4400 Эргим-ургум,
 Эргэс-чэргэс
 Эриличчи көрөн,
 Одуулаан болбойон көрбүтэ:
 Сылларыта сытыйбыт сыһыылаах,
 Тобулуттан түспүт толоонноох,
 Хоннорута сытыйбыт хонуулаах,
 Сыналыйар сыгынахтаах,
 Энэлийэр ээдьээн суорун тумуллаах,
 Толугуруу мөхсөр томтордоох,
- 4410 Кулун киинин курдук
 Куура хаппыт оттоох,
 Торбос киинин курдук
 Токуччу хаппыт мастаах,
 Ыһылаах сыт ыһыахтаабыт,
 Куордаах сыт курулуйбут,

- 4420 Дьаардаах сыт сайыытаабыт;
Кэлэбэй киһи
Кэлэбэйдээн кэлтэрэннии турарыгар дылы
Кэлтэгэй ыйдаах,
Тардыас киһи тардыалатан
Дьаллайбыт дьабадьытын курдук
Эмтэгэй эбир күннээх,
Буспатах мунду миинин курдук
Борук-сорук,
Барбатах балык миинин курдук
Бүдүө-бадаа,
Будул-идил
Будул туман дойду
Бүдүгүрэн турар эбит.
- 4430 Оол диэки сүүнэ улахан дьиэ
Барыйан турар эбит.
Биһиги киһибит
Ол дьиэ диэки
Сүүрэн тамаһыйда.
Дьиэбэ чугаһаатын кытта
Үс адьарай ааттааба
Аадьах гына-гына
Ааданнаһан табыстылар,
Көөдөх гына-гына
- 4440 Көөдөннөһөн табыстылар,
Иэбэс гына-гына
Иэбэннэһэн³⁰ табыстылар.
Ону көрөн баран
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
- 4450 Манган ала аттаах

³⁰ Рук.: иэһэннэһэн

- Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
 Чоноччу таттарда,
 4460 Сүүһүн хаана
 Сүүрэли оонньоон
 Сулус уотунан умайан,
 Наахара хааннанна,
 Наахатта дьүһүннэннэ уонна
 Кыһыбыт киһи быһытынан
 Тыылла-хабылла
 Санга-сангаран,
 Сандаа көмүс тиһэ
 Турталдьыйа оонньоу
 4470 Турбута эбитэ үһү:
 — Көр бу, көр бу диибин!
 Адьарай аххатара,
 Көстүбэт көлдүһүннэрэ,
 Илиэһэй бэттэрэ,
 Дирин дойду дьирбиннэрэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүттэрэ,
 Соботох киһини
 4480 Үһүө буолан көмөлөөн
 Сэриилээри турабыт дуо?
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсиэбин!
 Биир үскэл көрүһүннээхтэрэ,
 Арааһа убайдара быһыылаах,
 Ахпа-дьахпа,
 Амаан-дьамаан

- 4490 Айабын аһан,
Санга санара
Сатарыта турбуга эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оҕолор!
Үс өргөстөөбүнэн
Өбүрүк-төгүрүк³¹ көрөн,
Уолуккунан тыынан,
Уһуккунан дугунан
Уол оҕото быһыылааххын.
- 4500 Ол эрэн,
Соботох аата соботох,
Үс аата үс ини.
Сындааһыннын сыыйаммыт,
Ахсымнын ахсатан,
Дохсуннун тоһутан,
Сутаакы торбос курдук
Суолга соһуохпут,
Аппах тарбыях курдук
Аппаҕа соһуохпут,
4510 Таабылаах убаһа курдук
Тыаҕа соһуохпут.
Эн этэрин курдук,
Саха сиэринэн,
Биир-бииргэ охсуһарга сөбүлэһэбит!
- Бастакы абааһы
Утары хаамта,
Биһиги да киһибит
Куттана-чабыһа барбата,
Утары хаамта.
4520 Абааһы уола
Таллан аал
Бабырын курдук

³¹ Лит.: өгүрүк-төгүрүк

- Тимир бабыр тынгырабынан
Харбаабытынан барда,
Айыы оҕото
Алтан дьаакыр сутуругунан
Абааһы уолун
Уу дьулайга
Охсубутунан барда.
- 4530 Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Кинилэр диэтэх дьон охсуспуттара
Орто дойдуга кытта билиннэ:
Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоҕос курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн ингиирин курдук сыыйылынна.
- 4540 Бу кэмгэ
Арбаа халлаан истиэнэтин
Аллараа өттүгэр олохтоох
Эмээхсин өттө
Өлөөрү өөкөйдө,
Сэтгэлэрин ааспыт
Оҕо өттө
Өлөөрү ыксатта.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
- 4550 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда.
Адъарайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Хааһы мэйиитэ хамсаата,
Иринэ мэйиитэ иэдэйдэ,
Суорат мэйиитэ туймаарда,
Сиһин үөһэ хамсаата,

- 4560 Киинэ табыста.
Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,
Сындааһына сыыйыллан
Сылайан барда;
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аҕа көлөһүнэ
Арҕаһынан чаалыйда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
4570 Алын күүһэ алларыйда,
Сытынньан мас
Сытыкан үөнүн курдук
Сытыкан сыраана саккыраата,
Сиик үөнүн курдук
Күөх көйүк көлөһүнэ
Сүүһүттэн саккыраата.
Айыы оҕото
Таарыйдабын ахсын
Тиэрэ анньар буолла,
4580 Оҕустабын ахсын
Олордубу охсор буолла.
Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Хорула Боотур
Биир күүстээх охсуутунан
Түнгэри охсон
Түһэрэн баран,
4590 Суос-соҕотохто
Моойдоох баһын
Уһун дурбуу батаһынан
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ уонна
Көндөй көхсүн

- 4600 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.
- Иккис абааһы
 Утары хаамта,
 Биһиги киһибит да
 Куттана-чабыйа барбата,
 Утары хаамта.
 Адьарай ааттааба
 Эт бэйэтинэн,
 Илэ дьүһүнүнэн
 4610 Кыайыа суобун биллэ.
 Суос-соботохто
 Умсаннары холоруктаата,
 Урбачыс гынна да,
 Туох да торбо биилээбэ хоппот
 Суорба таас
 Хара килэдьи
 Киһи буолан хаалла,
 Тынырабын сарапытынан
 Түспүтүнэн барда.
 4620 Икки тумул
 Таас хайа
 Ыпса түһэрин курдук,
 Түөс-түөстэриттэн
 Өрө тэйсэ түстүлэр.
 Хайа хайдарын курдук
 Хардары-таары харбастылар,
 Көмүк суулларын курдук
 Куду-хады куустустулар,
 Сир синнэрин курдук
 4630 Лип-лап киристилэр,
 Түлэс-балас түһүстүлэр,
 Түнгнэри-таннары эристилэр.

- Харах тэстиэ диэн
Харыстаһа барбатылар,
Хаарыан хааммыт тохтуо диэн
Харааста санаабатылар,
Илии эчэйиэ диэн
Имнэрин да таттарбатылар,
Атах алдьаныа диэн
4640 Айыыргыы санаабатылар,
Тобук тостуо диэн
Толкуйдуу барбатылар,
Өрөһө хайдыа диэн өйдөөбөтүлэр,
Өлөр үөс диэн өйүлээбэтилэр.
Охсуһуу гиэнэ
Улаханын охсустулар,
Кырбаһыы гиэнэ
Кытаанаһын кырбастылар,
Тэбиэлэһии гиэнэ
4650 Чинин тэбиэлэстилэр.
Сутуруктарын тыаһа
Тонг балта тыаһын курдук
Тохтообокко чункунаата,
Ыыс быдаанынан тыыннылар.
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
4660 Улуу буурҕа
Улуйа оонньоото,
Кэлтэгэй ыйдара,
Эмтэгэй эбир күннэрэ
Тиэрэ эргийэннэр,
Ыас харанга сабардаата.
Кинилэр диэтэх дьон охсуспуттара
Орто дойдуга кытта билиннэ:
Араат байҕал
Хоту-собуруу долгуйда,

- 4670 Улуу буурџа улуйа оонньоото,
Тарбийаџы тонгот баттаары гынна,
Кулуну хомурах көмөөрү гынна,
Кэлэр кэнчээри
Кэхтээри гынна,
Төрүүр төрүөх
Төन्नөөрү гынна.
Тыымпы күөллэр
Биттэхтиин тиэриллэн
Дэбидиһэ тоннулар,
4680 Көлүйэ күөллэр
Көппөхтүүн оргуйан
Дөйө тоннулар.
Ити курдук
Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адъарайым ааттааџа,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
4690 Иэнинэн халыйда,
Аџа көлөһүнэ
Арџаһынан чаалыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
Эт бэйэтэ элэйдэ,
Сыа бэйэтэ сылайда.
Ол буолбут күтүрү
Айыы оџото
Киһилиэ баара дуо?
4700 Биир күүстээх тэбиитинэн
Түнгэри тэбэн түһэрэн баран,
Уһун дурбуу батаһынан
Суос-соџотохто
Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан

- 4710 Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаба,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- «Хаарыаннаах бырааттарбын
Сизтэбэ-аһаатаба
Кыһытыан-абатыан!» — дии-дии,
Үһүс абааһы
Утары хаамта.
4720 Биһиги киһибит да
Куттана-чабыһа барбата,
Утары хаамта.
Орулаһа-орулаһа
Охсуһан бардылар,
Кыланыһа-кыланыһа
Кырбаһан бардылар,
Сымарына-сымарына
Сырбатыһан бардылар,
4730 Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
Тэбиэлэһэн бардылар,
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Өттүктэһэн бардылар,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар,
Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар,
4740 Хабырына-хабырына
Хатыйсан бардылар.
Ингиирдэрин тыһа,
Харса сылдыар
Атыр оҕустар

- Муостарын тыаһын курдук,
 Лачыгыраһа түстүлэр;
 Хахай кыыллыы
 Харбаһан бардылар,
 Эһэ кыыллыы
 Эһиэлэһэн бардылар,
 Баабыр кыыллыы
 4750 Бырахсан бардылар,
 Сиэгэн кыыллыы
 Сиһиктэһэн бардылар,
 Үүс кыыллыы
 Үлүскэнник кииристилэр.
 Солуута суох
 Соххор содуома
 Манна буолла,
 Баһа-атаҕа биллибэт
 4760 Балай бардама
 Манна буолла,
 Кулҕааҕа суох кулуппаайдахыта
 Манна буолла,
 Тыла суох тобуойдахыта
 Манна буолла,
 Сангалаах сырбатыһыта
 Манна буолла,
 Ангар харахтаах анһыалаһыта
 Манна буолла,
 Хараҕа суох харбыалаһыта
 4770 Манна буолла,
 Кэлэбэй килээптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла,
 Акаары аамакыйдананыта
 Манна буолла.
 Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
 Кэмнээх киирэ курдук
 Кэтиэлэһэн бардылар,

- 4780 Харахтаах хаантаар курдук
Тардыалаһан бардылар,
Ыйаахтаах ыйааһын курдук
Ылсан бардылар.
Дьулайдарын тыаһа
Тимир солуур тыаһын курдук
Танкынаан,
Чэчэгэйдэрин тыаһа
Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
Чункунаан,
- 4790 Чабырбайдарын тыаһа
Тимир хобордоох тыаһын курдук
Тинкинээн,
Көхсүлэрин тыаһа
Көндөй уһаат курдук
Күбүргээн,
Охсуһа сырыттылар.
    Үс күннүк сиргэ
    Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
    Түөрт күннүк сиргэ
- 4800 Тойуктара чугдаарда,
Биз күннүк сиргэ
Батастарын тыаһа лынкынаата,
Алта күннүк сиргэ
Айдааннара иһилиннэ,
Сэттэ күннүк сиргэ
Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
Абыс күннүк сиргэ
Атахтарын тыаһа арбыйда,
Тобус күннүк сиргэ
- 4810 Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
Уон күннүк сиргэ
Уллуҥахтарын тыаһа иһилиннэ.
Аллараа дойду
Хоннорута сытыйбыт хонуутун
Түг-тан үктээтилэр,
Сылларыта сытыйбыт сыһытын

- 4820 Тиэрэ-таары тэбистилэр.
Ити курдук
Бй орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар,
Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэн дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэннэ
Тохтуу биэрдилэр.
Бу туран
- 4830 Хорула Боотур
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Адьярай аххаҕа,
Көстүбэт көлдүнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
- 4840 Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ,
Мин диэтэх киһи
Этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Уолан бараммат уулаах,
Охтон бүппэт мастаах,
Уостан сүппэт уйгулаах
Орто түһүлгэ дойду
- 4850 Собуруу өттүгэр
Кыһыл уотунан
Кырбаһа сытар
Улуу муора

- Уот Дьылыды байҕал диэн
Баар сурахтааҕа,
Ол ортотугар
Умайа турар
Булгунньах баар үһү.
Онно тийиэн
4860 Охсуһан көрүөх эрэ!
Итини истэн баран,
Адьярай ааттааҕа
Сыыр быстыбытын курдук
Сылларыта сытыйбыт
Сирэйин аналаннатан,
Хайа хайдыбытын курдук
Хаспахтаах соботох харабынан
Буордаабынан-сыыстаабынан
4870 Будулуччу көрөн баран,
Сэттэ былас түөс аҥаара
Күөх чээлэй тылын таһааран
Саннын-моонньун
Саллырҕаччы охсон
Салбанан кэбиһээт,
Ыйыстан кээспитэ —
Күлгэри үөн курдук
Күлүпүс гынан хаалла уонна
Ахпа-дьахпа,
4880 Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
Саҥа сангаран
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оҕолоор!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
4890 Анысханнаах алыа манган халлаан

- Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Манган ала аттаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур,
 Мин диэтэх киһи
 Этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээ эрэ!
 Энгинэ бэйэлээх
 4900 Дьороҕоно сотолоохтору
 Тонуталыыр буоларым,
 Көнө унуохтаахтары
 Көмөр буоларым,
 Эйигин да киһилиэм биллибэт.
 Сутаакы торбос курдук
 Улуу байбалга элителиэм,
 Аппах тарбыйах курдук
 Муораҕа быраҕыам,
 Таабылаах убаһа курдук
 4910 Уот Дьылыды байбалга
 Умсаахтата оонньоом,
 Ийэбэр эппэтэх
 Иһирэх тылгын
 Иэритэ этитэrim буолуо,
 Аҕаҕар эппэтэх
 Амарах тылгын
 Амалыта туойтарарым буолуо?!!
 Итини истэн баран,
 Орто дойду
 4920 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Хорула Боотур
 Кыһыҕар хаана
 Кырыгынан киирэн
 Кыынньан барда,
 Уордайар санаата
 Ойоҕоһунан кутулан

- 4930 Уордайдан барда,
Хадаар санаата
Хабарбатыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөнэ
Көмөгөйүгэр³² мөбүстэ,
Удурбаччы санаата
Уолугар мунньулунна уонна
Кыһыырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
Санга санаран,
Сандаа көмүс тийһэ
4940 Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диибииэн!
Адьярай аххаба,
Көстүбэт көлдүөнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ,
4950 Буор сирэй,
Бурбалды сото,
Хааннаах айах,
Бэтэлээх бэлэс
Айабын абатын,
Тумсун тууһун
Туох истиэ-көрүө баарай?!
Хата, бэйэбин
Сутаакы торбос курдук
Байбалга элителибим,
4960 Аппах тарбыйах курдук
Муораба бырабыабым,
Таабылаах убаһа курдук
Уот Дьылыды байбалга

³² Лит.: көмөгөйүгэр

- Умсаахтата оонньоон,
Ымдаан экин ырыабын
Ыммалыта ыллатарым буолуо,
Тойук дуомнун
Туйгара оонньоурум буолуо!!!
Ити кэнниттэн
- 4970 Үс төгүл
Үнкүрүс-күөлэһис гыннылар да,
Айыы оҕото
Кутуругар хоболоох,
Курулас куорсуннаах,
Моонньугар мойбордоох
Мохсоҕол көтөрүм буолан
Куһугурайа көтөн табыста,
Абааһы уола
Өлүү хара мангаас суора буолан
Харылыы көтөн табыста.
- 4980 Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хаҕыс хахсаат
Хахайдыы хаһыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурҕа
Улуйа оонньоото.
Ити курдук
- 4990 Өөр дуу, өгөр дуу айаннаан,
Умайа турар
Уот Булгунных үрдүгэр түстүлэр.
Үс төгүл үнкүрүнгнээтилэр да,
Бэйэлэрэ-бэйэлэринэн буолан хааллылар уонна
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Сүүлүн саҕанаабы
Сүнкэн атыыр оҕустар курдук
Төгүрүйэ хаамсан
Күрдьүөгэһэ сырыттылар.

- 5000 Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин ыланнар,
Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торҕо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
- 5010 Тоһута ыстанан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Саабылаан батастарын
Субуйа тардан ыланнар,
Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан барбыттара
Үрүөх үрэр быһах курдук
Өбүллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
- 5020 Киэр илгэн кэбистилэр;
Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсән барбыттара
Имиһит иэтин курдук
Иэбиллэн хаалбытын
Киэр илгэн кэбистилэр;
Биэс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан
- 5030 Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
Кып-кыра түү мээчик саға буолтун
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр.
Кыланса түстүлэр да
Кыһыл илиилэринэн,
Эккирэхэ түстүлэр да

- Эт сутуруктарынан
Эттэһэн бардылар.
Уй истээх,
5040 Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Уһаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох
Ураанхай саха барахсан
Уулаабынан-хаардаабынан
Унаарыччы көрөн
Оломун булбат
5050 Оһолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
Киэнг халлаан кэдэнгээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ,
Туналбаннаах халлаан тордобуурда,
Сардангалаах халлаан саппабырда.
Идэмэр бөбө
Ингэрсийэн түстэ,
5060 Содуом бөбө
Сордообо буулаата.
Сах кыһа
Батыһа сылдьан часкыйда,
Илбис кыһа
Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ,
Оһол уола
Ойоболуу сылдьан орулаата.
Кыбырыктаах биилээхтэр биир туспа
Кыланса-кыланса
5070 Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа

- Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсән бардылар.
- 5080 Икки охсуһааччы
Итииргээн, сылайан,
Сэп гынар
Сэниэлэрэ эһиннэ,
Күр гынар
Күүстэрэ бүттэ,
Умайа турар
Уот Булгунньахха
Умайаары гыннылар.
Иккиэн тэбис-тэнгэ
5090 Тохтуу биэрдилэр.
Бу туран абааһы уола
Ахпа-дьяхпа,
Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
Санга сангара
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьяалы, аар-татай,
Алаатыгар ньии, оҕолор!
5100 Уот Дьылыды байбал
Ортотугар турар
Уот Булгунньахха
Тыыннаахтыы умайарга тийдим.
Айыы оҕото
Сизэри сирэйдәннэ,
Аһаары аһахтанна.
Онон Дэгээримэ удабан эдьийим,
Ыраах буолларгын
Ыксалаһа тардыый,
5110 Аллараа буолларгын
Атара буолан күөрэй!!!

- Сотору кэминэн
 Хара мангаас суор
 Харьлыы кэтөн кэлэн,
 Бөлүөх хааны
 Ытыран аҕалбытын
 Абааһы уолун
 Айаҕар түһэрэн биэртин,
 Анарааны күтүр
 5120 Сыһа хабых
 Бэйэлээх буолуо дуо?
 Айаҕар түһэрэн
 Дьүккүк гына
 Ыйыстан кэбистэбэ,
 Эт-этэ сөрүүдүйэн кэллэбэ.
 Бу туран
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 5130 Улуу дуолана
 Хорула Боотур
 Санга сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
 Абааһы уолун кытта охсуһаары
 Уот Дьылыды байбал
 Ортотугар турар
 Умайа турар
 Уот Булгунных үрдүгэр
 Тыыннаахтыы умайан
 5140 Өлөрбөр тиййдим.
 Абааһы уола
 Сиэри сирэйдэннэ,
 Аһаары аһахтанна.
 Күн Тойон кыһа
 Күөгэлдьин удабан,
 Ый Тойон кыһа
 Ыйбалдьын удабан,
 Үргэл Тойон кыһа

- 5150   Үөкэлдын удабан эдьийдэрим,
Күүс-көмө буолунутууй да!
Күн туллара,
Күһэнэ быстара буолла!!!
        Сотору кэминэн
Айыы намыһын удабаттара
Үс кыталык буолан
Кырылыы көтөн кэлэн,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 5160   Хорула Боотур айабар
Үһүөн үс арабас илгэни
Утуу-субуу
Түһэрэн биэрбиттэрин,
Биһиги киһибит
Сыһа хабыах
Киһи буолуо дуо?
Айабар түһэрэн ылан,
Быйыстыталаан кэбистэ.
Эт-этэ сөрүүдүйэн хаалла,
- 5170   Инниир-инниирдэрэ
Лынкыныы күүрдэ уонна
Абааһы улун кытта
Туппалаһан барда.
        Биһиги киһибит
Отой киһилээбэт киһи
Буолан хаалла:
Туттабын ахсын
Туура мускуйар буолла,
Таарыйдабын ахсын
- 5180   Тиэрэ анһар буолла.
Айыы оҕото
Үөгүлүү түстэ да,
Адһарай ааттаабын
Атаабыттан ылан
Өрө көтөбөн таһааран,

- Уот Дьылыды байбалга
Төбөтүн оройунан
Бырабан кэбистэ.
Саастаабын самнаран,
5190 Өстөөбүн өлөрөн
Үөрэн-көтөн турдабына,
Сардаана Куо удабан
Үрүн былыты миинэн
Көтөн кэллэ уонна
Ырыа ыллаан
Саймаһыппытынан барда:
— Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
5200 Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур доборум,
Миигин, хайа,
Кэргэн ылыан буолаарай?
Орто дойду
Оройунан оонньуур
5210 Улуу дуолана
Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн,
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
5220 Сирэйиттэн-харабыттан
Сизэрэ уота
Сирдыгинии тобунна,
Хааһыттан-харабыттан

- Хатат уота саккыраата;
Унга хараба
Уоһун диэки
Умса тардан
Умайар чолбон курдук
Умаһан тырымнаата,
Хангас хараба
5230 Хааһын диэки
Хаанһары тардан
Хатааһын чолбонун курдук
Хаһылыччы умайда.
Ааттаах киһи
Алтан аалыытын курдук
Адһырыс гына түстэ,
Күүстээх киһи
Көмүс аалыытын курдук
5240 Көбөрүс гына түстэ,
Дьэбир хаана киирэн
Дьэбин уутун курдук
Дьэбидис гына түстэ уонна
Кыһһырбыт киһи быһһытынан
Тыһлла-хабылла
Санга сангаран,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонһуу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диибиэн!
5250 Сэттэ уон сэттэ
Ситэ дьибилгэттээх,
Аһыс уон аһыс
Ааһар былыт курдук
Албын-көлдүүн албастаах,
Тоһус уон тоһус
Куотар былыт курдук
Кулан-дьэллик кубуһаттаах
Удаһан дьахтары
Син-биир,

- 5260 Өчөс да тирэс,
Кэргэн ылыам суоҕа!!!
Сардаана Куо удаҕан
Хорула Боотуру
Уу дьулайын устун
Ап салахайынан
Саба үрэн кэбистэ уонна
Үс үөстээх өтүүнэн
Эрийэ бырахпыта —
- 5270 Быа эриллэ түстэ да,
Бааллан хаалла уонна
Киһитин соспутунан,
Үрүн былытын миинэн
Көтө турдаҕа.
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурҕа
- 5280 Улуйа оонньоото.
Биһиги киһибит
Тугу да көрбөт,
Кулбаабын тыаһа куугунаан,
Көтөн истэ.
Ол курдук көтөн иһэн,
Аллараа түс да түс буоларга дылы гынна.
Ол курдук түстэр-түһэн иһэн,
Атаҕа кытаанахха үктэннэ.
Сардаана Куо удаҕан
- 5290 Быаны эрийэ оҕуста да,
Быа сөллөн хаалла уонна
Хорула Боотуру
Уу дьулайын устун
Үрэн сирилэппитэ —
Ап салахайа үрэллэн хаалла.
Дьэ ити кэнниттэн,

- Сардаана Куо удабан
Үрүн былытын миинэн
Көтө турда.
- 5300   Хорула Боотур
Дьэ көрөр буолан
Сыныйан көрбүтэ:
Буспатах мунду миинин курдук
Борук-сорук,
Барбатах балык миинин курдук
Бүдүө-бадаа,
Будул туман дойду
Будул-идил
Бүдүгүрэн турар эбит.
- 5310   Оол курдук
Сүүнэ улахан дьиэ
Багдайан турар эбит.
Ол дьиэттэн
Түөрт адьырба
Абааһы атамааттара табыстылар.
      Ону көрөн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 5320   Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
- 5330   Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда;
Сүүһүн хаана

- 5340 Сүүрэлии оонньоон,
 Муннун хаана
 Бууралы оонньоон,
 Сулус уотунан умайан,
 Наахара хааннанна,
 Наахатта дьүһүннэннэ уонна
 Кыыһырбыт киһи быһыытынан
 Тыылла-хабылла
 Санга сангаран,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонньоуу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Адьарай аххатара,
 Көстүбэт көлдүһүннэрэ,
 Илиэһэй бэттэрэ,
 Дирин дойду дьирбиннэрэ,
 5350 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүттэрэ,
 Соботох киһини
 Бары көмөлөөн
 Сиэри турабыт дуо?
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсиэбин!
 Ону истэн баран,
 5360 Биир үскэл көрүгнээхтэрэ
 Ахпа-дьяхпа,
 Амаан-дьямаан
 Айабын аһан,
 Санга сангара
 Сатарыта турбута эбитэ үһү:
 — Буйа-буйа-буйакаа,
 Дайа-дайа-дайакаа,
 Ыар-дьяалы, аар-татай,
 Алаатыгар ньии, оҕолоор!
 Биһиги эйиэхэ
 5370 Биир-бииргэ
 Киирэн биэрбэппит!!!

Инньэ диэтин кытта,
Адъарай ааттаахтара
Бука бары көмөлөөн,
Биһиги киһибитин
Үлтү-хампы сынньан
Өлөрөн кэбистилэр.

- 5380 Ол кэмнэ
Сардаана Куо
Көтөн кэлэн көрбүтэ —
Доборо Хорула Боотур
Өлөн сытар эбит.
Ытамныйбыт харабын уутун сотто-сотто,
Үөһээ Үрүң Аар Тойонго
Үнсэ көтө турда.
Ол курдук көтөн
Этэнгэ айаннаан тийэн баран,
Үрүң Аар Тойон
Дьиэтигэр киирэн баран,
5390 Саҥа сагаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дом ини дом,
Дом ини дом!
Тэллэххэ сытар
Тэнгнээх киһим,
Хоойго сытар
Холоонноох доборум,
Туһааннаах тойонум буолуохтаах киһини —
Орто дойду
5400 Оройунан оонһуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотуру

- 5410 Түүрт адьарай аатгаахтара
 Бары көмөлөөн охсуһан,
 Өлөрөн кэбиспитгэр.
 Ону үрдүк аар тойоммор
 Этэ-тыына турабыан!!!
 Итини истэн баран
 Үрүн Аар Тойон
 Үс айыы намыһын удабаттарын
 Ыһыттаран ылан баран,
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола
- 5420 Олорбута эбитэ үһү:
 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
 Күн Тойон кыһа
 Күөгэлдьин удабан,
 Ый Тойон кыһа
 Ыйбалдьын удабан,
 Үргэл Тойон кыһа
 Үөкэлдьин удабан,
 Мин киһи этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээн эрэ!
 Адьарай аатгаахтара
- 5430 Сизэргэ бапшат
 Ыһыыны онорбуттар.
 Ол иһин төрдүөһүннэрин
 Уот оһурук быанан
 Оһуурдаан ыланһыт,
 Уот Дьылыды байһалга илдьэн
 Тимирдитэлээн кэбиһинг.
 Орто дойду
 Оройунан оонһуур
 Улуу дуолана
- 5440 Хорула Боотуру тириэрэннит,
 Аналлаах доһоро
 Сардаана Куолуун
 Ыал буолан олороллорун курдук
 Холбооттоон кэбиһинг!

- Ити кэнниттэн
Түөрт удабан
Таһырдыа тахсан,
Тыстаах-баттахтаах
5450 Тиириллибит үрүн сылгы
Тириитин курдук
Үрүн былыты
Тоҕо кыйдаан ыланнар,
Бары ол үөһэ олон
Көтөн айанныы турдахтара.
Алта анысханнаах
Холорук аргыстаннылар,
Сэттэ силлиэлээх
Холорук сирдыттэннилэр,
5460 Абыс аргыардаах
Холорук арыалдыттаннылар,
Тоҕус дорҕоонноох
Холорук добордоннулар.
Баалтааны ох курдук
Барылыы көтөн,
Кустук ох курдук
Куугунуу көтөн,
Сулус ох курдук
Суйулуу көтөн,
5470 Ырыалаах ох курдук
Ыйылыы көтөн истилэр.
Ити курдук
Өөр дуу, өтөр дуу айаннаан,
Аллараа диэки
Түс да түс буолан,
Аллараа дойдуга
Түһэн кэллилэр.
Ол кэнниттэн
Үс айыы намыһын удабаттара
5480 Дүнгүрдэрин ыланнар
Дор-дор охсон,

- Дом-дом туойан,
 Быакайа эkkingрэн,
 Бытырыыстара дьиримнэн,
 Ыллыы-туойа сырыттахтара:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Адьарай аххахтара,
 Көстүбэт көлдүүннэрэ,
 Илиэхэй бэттэрэ,
 5490 Дирин дойду дьирбиннэрэ,
 Түгэх дойду
 Түүн сырыылаах
 Түрүлүүр түөкүттэрэ,
 Тахса тардын эрэ!
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Хорула Боотуру өлөрөн
 Сиэргэ баппат
 5500 Быһыыны онорбуккут.
 Онон үөһээ үрдүкү баһылыкпыт
 Үрүн Аар Тойон дьаһалынан
 Дьүүлэнэр кэмнит кэллэ!
 Адьарай ааттаахтара
 Дьийттэн бары тахсыбыттарын кэннэ,
 Уот обурук быанан
 Обуурдаан ыланнар,
 Үс айыы намыһын удаһаттара
 Үрүн былыты
 5510 Тоһо кыйдаан ыланнар,
 Үрүн былыттарын үөһэ олорон,
 Түөрт абааһыларын соспугунан
 Үөһээ көтөн табыстылар.
 Ити курдук көтөн айаннаан,
 Түөрт абааһыларын барыларын
 Уот Дьылыды байһалга
 Тимирдитэлээн өлөрбүттэрэ эбитэ үһү.

- Ол кэннитгэн
Этэннэ төгтөрү кетөн кэлэн,
5520 Дүнгүрдэрин ыланнар
Дор-дор охсон,
Дом-дом туойан барбыттара эбитэ үһү:
— Дом ини дом,
Дом ини дом!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
5530 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур оҕобут!
Эдьийдэринг кэлэммит
Туойа-ыллыы сылдыабыт.
Өлбүтэ үс сыл буолбуту
Өндөтөр этибит,
Өлбүтэ алта сыл буолбуту
5540 Атабар туруорар этибит,
Өлбүтэ тоҕус сыл буолбуту
Тобугар туруорар этибит уонна
Доҕоргунаан Сардаана Куолуун
Ыал буолар кэскилгитин
Тэрийэн эрэбит!!!
Инньэ диэтилэр да,
Хорула Боотурга
Араҕас илгэни
Айабар кутан иһэттилэр,
Этин-сиинин унууохтаатылар.
5550 Сотору кэминэн
Хорула Боотур күлэн-үөрэн:
«Хайа, доҕорум,
Сардаана Куо?» — диэбитинэн,
Утуйан баран

- 5560 Унуктубут киһиэхэ дылы,
Туран кэллэ уонна
Кыыска чугаһаан,
Үөһээ уостарыттан
Үстүүтэ уурастылар,
Аллараа уостарыттан
Алталыыта сылластылар.
Ол кэнниттэн
Айыы намыһын удабаттарыгар
Сүһүөхтээх бэйэлэрэ сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэлэрэ
Хонкуйан тураннар
Махтаннылар, баһыыбалаатылар.
- 5570 Ити кэнниттэн
Күн Тойон кыыһа
Күөгэлдьин удабан,
Ый Тойон кыыһа
Ыйбалдьын удабан уонна
Үргэл Тойон кыыһа
Үөкэлдьин удабан
Үс төгүл
Үнкүрүс-күөлэһис гыннылар да,
Кыталык көтөрдөр буоланнар
Кырылыы көтөн табыстылар.
- 5580 Сардаана Куо удабан
Үрүн былыты
Тоҕо кыйдаан ылан,
Доҕоро Хорула Боотурдуун
Ол үөһэ олороннор,
Үөһэ көтөн табыстылар.
Маннай кыыс дьонугар
Хас да хонукка
Сылдьан бараннар,
Хорула Боотур
Иитиллибит ийэ сиригэр,
5590 Айыллыбыт алааһыгар
Ыал буолан

Үчүгэй баҕайытык,
Үүт турааннык
Олорбуттара эбитэ үһү.

5600   Бу кэмнэ
Айыы бэйэлэрэ
Илэ абааһы буолбут
Үс бырааттыы
Сыллай Бөбө,
Оломоот Бөбө уонна
Хара Лаансаар
Олорбуттар эбит.
Бу дьоннор айыы дьонун
Кырбыырын кырбаан,
Талыырын талаан,
Өлөрөрүн өлөрөн,
Дьахтар өттүн
Сүгүн хаамтарбат буолбуттар.
5610   Бу курдук
Аңардастыы айбардаан
Олорбуттар эбит.

5620   Ытык кырдыаҕастар,
Бар дьон дьүүлдүттэрэ
Талыы Таабыр,
Бүтэй Курустуола уонна
Ньургунун буоланнар
Үөрэтэ-такайа сатаан баран,
Орто дойду оҕото
Хорула Боотуру ынгыттарбыттар.
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Ата барахсаны
Сыһыттан сылгылаан,
Толоонтон тутан,
Хонууттан хомуян,
Аластан аҕалан,

- 5630 Үнгырданан бэринэн-тэринэн
 Бараары турдабына,
 Сардаана Куо удабан
 Субу маннык диэн
 Ырыалаах буола
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
- 5640 Хорула Боотур доборум!
 Саалаахтан самныма,
 Охтоохтон охтума,
 Кыайыы-хотуу көтөллөнөн,
 Өрөгөй-талаан үктэллэнэн,
 Үөрэн-көтөн эргиллээр.
 Хорула Боотур
 Доборун кууһан ылан,
 Уураһан-сыллаһан
 Бырастыыластылар уонна
 Атын миинэн
- 5650 Ытык кырдыаҕастар,
 Бар-дьон дьүүлдьүттэрэ
 Үлэлиир дьиэлэригэр тийдэ.
 Ол тийэн баран
 Ата барахсаны
 Сэргэбэ баайан баран
 Дьиэбэ киирбитэ —
 Ытык кырдыаҕастар,
 Бар дьон дьүүлдьүттэрэ
 Үһүөн олороллор.
- 5660 Ол олорон эрэн
 Талыы Таабыр,
 Бүтэй Курустуола³³ уонна
 Ньургунун оҕонньоттор

³³ Рук.: Курустукуола

- Субу маннык диэн
Сангалаах буола
Олорбуттара эбитэ үһү:
— Оҕобут барахсан,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
5670 Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур,
Биһиги дьон
Этэр тылбытын
5680 Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Айыы бэйэлэрэ
Илэ абааһы буолбут
Үс бырааттыы дьон
Баар буоллулар.
Биһиги кинилэри
Хайдах да гынан
Үөрэтэ-такайа сатаатыбыт да,
Истибэтилэр.
Син-биир,
5690 Айыы дьонун
Кырбыылларын курдук кырбыыллар,
Талыылларын курдук талыыллар,
Өлөрөллөрүн курдук өлөрөллөр,
Дьахтар өттүн
Сүгүн хаамтарбат буоллулар.
Онон биһиги
Субу маннык диэн
Ууруу уурдубут:
Кинилэри күн сириттэн
Сүтэттииргэ диэн.
5700 Онно эйигин ытаары

- Ыныттаран олоробут.
 Итини истэн баран,
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Хорула Боотур
 Санга сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
 5710 Үрдүкү тойотторуом,
 Бар дьон дьүүлдьүттэрэ,
 Мин киһи этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээн эрэ!
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтара
 Атабастаммыттарын кэннэ
 Аккаастана туруом дуо?
 Көхсүттэн көнтөстөөх,
 5720 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн уустара
 Күөмчүлэммиттэрин кэннэ
 Күрэнэн куота туруом дуо?
 Айыы аата
 Илэ абааһы буолбут дьону,
 Биирдэ этгэххэ,
 Харыстыы саныам
 Диэбэккэ турабыан!!! — уонна
 Таһырдыа тахсан
 5730 Ата барахсаны
 Сэргэттэн сүөрэн
 Аһыйахта сиэтэн хаамтараат,
 Халлаан хадьангата ыңгырыгар
 Харалдыктан көшпүт
 Хара улар курдук
 Хап гына
 Олоро биэрдэ да,

- 5740 Тус хоту диэки
Ойушпута-көгүшпүтэ
Күдэрик туманынан
Оргуйа хаалла,
Сүүрпүтэ-көгүшпүтэ
Көбүөхтэс күдэнинэн
Оргуйа хаалла.
Эмэх маһы
Эмтэритэ тэптэрбитэ
Эмээхсин буолан
Энэлийэ хаалла,
Тон маһы
- 5750 Тонута тэптэрбитэ
Тойон киһи буолан
Ордоотуу хаалла,
Хатын маһы
Хайыта тэптэрбитэ
Хатын дыахтар буолан
Хаһыыты хаалла,
Ыарба талабы
Тоҕо кэстэрбитэ
Ытанньах уол буолан
- 5760 Ыты хаалла,
Бэс маһы
Эмтэритэ тэптэрбитэ
Бэтиэхэлээх уол буолан
Бээбинии хаалла,
Үөт маһы
Үлтүрүтэ тэптэрбитэ
Үчүгэй Үөдүйээн буолан
Үөгүлүү хаалла,
Ириэнэх маһы
- 5770 Ибилитэ тэптэрбитэ
Иирээки киһи курдук
Илгистэ хаалла,
Сыгынах маһы
Быһыта тэптэрбитэ

Энэ буолан
Часкыйа хаалла.

- 5780 Ити курдук
Өөр дуу, өгөр дуу айаннаан
Булаанкый Эбэ Хотунна
Тийиэн кэллэбэ.
Алаас унуоргу өттүгэр
Биир дьиэ турар эбит.
Биһиги киһибит
Ол дьиэ диэки
Айаннатан тамаһытта.
Ол тийиэн
Атыттан түһэн
Атын сэргэбэ
5790 Баайаатын кытта,
Илэ абааһы буолбут
Үс киһи дьиэттэн табыста.
Ону көрөн баран
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
5800 Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук,
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
5810 Сирэйиттэн-харабыттан
Сизэрэ уота

- Сирдыгинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата.
Уна хараба
Уоһун диэки
Умса тардан
Умайар чолбон курдук
Умаһан тырымнаата,
Хангас хараба
5820 Хааһын диэки
Хаанһары тардан
Хатааһын чолбонун курдук
Хаһылыччы умайда,
Ааттаах киһи
Алтан аалыытын курдук
Адырыс гына түстэ,
Көмүс аалыытын курдук
Көбөрүс гына түстэ,
5830 Дьэбир хаана киирэн
Дьэбидис гына түстэ,
Кыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
Санга сангаран,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонһуу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диһиэн!
Айыы аата
5840 Илэ абааһы буолбут күтүрдэр,
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймахтарын
Алыс да атабаһтаатыгыт ээ,
Көхсүтгэн көнтөстөөх,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн уустарын
Күүскэ да күөмчүлээтигит ээ.

- 5850 Үтык кырдыаҗастар,
 Бар дыон дыүүлдүүттэрэ
 Энигини суох онортуурга
 Уураах уурбуттарын
 Толоро кэлэн турабыан!!!
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсиэбин!
 Үс киһиттэн үскэллэрэ,
 Арааһа убайдара быһыылаах,
 Санга санара турбута эбитэ үһү:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Дьэ нойон, төһө да
 Дьэргэйбитинг иһин,
 Үс аата үс буолар инибит?
 Охсуһары-этиһэри
 Тумнубатах дьоммут,
 Охсустар да охсуһуох эрэ!!
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсэргэ
 Сөбүлэнмитин биэрэбит!
 Инньэ диэтэ да,
 Хара Лаансаар
 5870 Биһиги киһибит диэки
 Утары хаамта,
 Биһиги киһибит да
 Куттана-чаһыйа барбата,
 Утары хаамта.
 Орулаһа-орулаһа
 Охсуһан бардылар,
 Кыланыһа-кыланыһа
 Кырбаһан бардылар,
 Сымарына-сымарына
 5880 Сырбатыһан бардылар,
 Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
 Тэбиэлэһэн бардылар,
 Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
 Өттүктэһэн бардылар,

- 5890 Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Хабырына-хабырына
Хатыйсан бардылар,
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар,
Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар.
Ингиирдэрин тыаһа,
Харса сылдыар атыыр обустар
Муостарын тыаһын курдук,
Лачыгыраһа түстүлэр.
Хахай кыыллыы
Харбаһан бардылар,
Эһэ кыыллыы
- 5900 Эһиэлэһэн бардылар,
Баабыр кыыллыы
Бырахсан бардылар,
Сиэгэн кыыллыы
Сиһиктэһэн бардылар,
Үүс кыыллыы
Үлүскэнник киристилэр.
Солуута суох
Соххор содуома
Манна буолла,
5910 Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
Манна буолла,
Кулҕааҕа суох кулупһаайдахыыта
Манна буолла,
Тыла суох тобуойдахыыта
Манна буолла,
Сангалаах сырбатыһыыта
Манна буолла,
5920 Аңар харахтаах анһыалаһыыта
Манна буолла,
Хараҕа суох харбыалаһыыта

Манна буолла,
 Кэлэбэй килээптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла,
 Акаары аамакыйданыыта
 Манна буолла.

5930   Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
 Кэмнээх киирэ курдук
 Кэтиэлэһэн бардылар,
 Харахтаах хаантаар курдук
 Тардыалаһан бардылар,
 Ыйаахтаах ыйааһын курдук
 Ылсан бардылар.

5940   Дьулайдарын тыаһа
 Тимир солуур тыаһын курдук
 Танкынаан,
 Чэчэгэйдэрин тыаһа
 Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
 Чункунаан,
 Чабырбайдарын тыаһа
 Тимир хобордоох тыаһын курдук
 Тинкинээн,
 Көхсүлэрин тыаһа
 Көндөй уһаат курдук
 Күбүргээн,
 Охсуһа сырыттылар.

5950   Үс күннүк сиргэ
 Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
 Түөрт күннүк сиргэ
 Тойуктара чугдаарда,
 Биэс күннүк сиргэ
 Батастарын тыаһа лынкынаата,
 Алта күннүк сиргэ
 Айдааннара иһилиннэ,
 Сэттэ күннүк сиргэ
 Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,

- 5960 Абыс күннүк сиргэ
Атахтарын тыаһа арбыйда,
Тобус күннүк сиргэ
Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
Уон күннүк сиргэ
Уллунгахтарын тыаһа билиннэ.
Ириэнэх буору
Иэччэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тон буору
Тобуктарыгар диэри
- 5970 Тобулута үктээтилэр,
Үрүн буору
Өттүктэригэр диэри
Тоџо кэстилэр.
Ити курдук
Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Айыы аата
- 5980 Илэ абааһы буолбут күтүр
Иэдьэгэй мэйиитэ иэдэйдэ,
Хааһы мэйиитэ хамсаата,
Сындааһына сыыйыллан
Сылайан барда,
Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аџа көлөһүнэ
- 5990 Арџаһынан чаалыйда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,

- Томгор сиргэ
Туруйалыыр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла.
- 6000 Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Киһилии сылдыа дуо?
Өһөгөйдөөх өтгүгэр
Өрө ытыйан таһааран,
Төбөтүн оройунан
Бырабан кууһуннарда уонна
Ыстанан тийиэн,
- 6010 Уһун дурбуу батаһынан
Суон моонньун
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
- Иккис айыы бэйэтэ
Илэ абааһы буолбут күтүр
Биһиги киһибит диэки хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чабыһа барбата,
Утары хаамта.
- 6020 Тумул таас хайа
Тулларын курдук
Түөс-түөстэриттэн
Өрө тэйсэ түстүлэр.
Хайа хайдарын курдук
Хардары-таары харбастылар,
Көмүк суулларын курдук
Куду-хады куустустулар,
Сир синнэрин курдук
- 6030 Лип-лап киристилэр,
Түлэс-балас түһүстүлэр,
Түнгнэри-таннары эристилэр.

- Харах тэстиэ диэн
Харыстаһа барбатылар,
Хаарыан хааммыт тохтуо диэн
Харааста санаабатылар,
Илии алдьаныа диэн
Имнэрин да таттарбатылар,
Атах алдьаныа диэн
6040 Айыыргыы санаабатылар,
Тобук тостуо диэн
Толкуйдуу барбатылар,
Өрөһө хайдыа диэн өйүлээбэтилэр,
Өлөр үөс [диэн] өйдүөбэтилэр,
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Сутуруктарын тыаһа
6050 Тонг балта тыаһын курдук
Тохтообокко чункунаата,
Ыыс быдаанынан тыыннылар.
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хара хапсыыр*
Хахайдыы хаһыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурҕа
6060 Улуйа оонньоото.
Араат байҕал
Хоту-собуруу долгуйда,
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Маҕан халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналҕаннаах халлаан тордобурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.

- 6070 Сир ийэни
 Иннэри үктээбитгэрэ —
 Өрүс балыктаах
 Өлүү уута
 Өрө дэбилийдэ.
 Бу кэмнэ
 Арбаа халлаан
 Истиэнэтин анныгар олохтоох
 Сэттэ уоннарын ааспыт
 Эмээхсин өгтө
- 6080 Өлөөрү өөкөйдө,
 Сэттэлэрин ааспыт
 Оҕо өгтө
 Өлөөрү ыксатта.
 Айыы бэйэтэ
 Илэ абааһы буолбут күтүр,
 Киһи эрэ буоллар,
 Хааһы мэйиитэ хамсаата,
 Иэдьэгэй мэйиитэ иэдэйдэ,
 Суорат мэйиитэ туймаарда,
- 6090 Сиһин үөһө хамсаата,
 Киинэ табыста.
 Сындааһына сыыйыллан
 Сылайан барда,
 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
 Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аҕа көлөһүнэ
 Арбаһынан чаалыйда,
- 6100 Тыына-быара кылгаата,
 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
 Ол буолбут күтүрү
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Хорула Боотур

- 6110 Киһилиэх киһи буолуо дуо?
Биир күүстээх охсуутунан
Олордьу охсон
Түһэрэн баран,
Моойдоох баһын
Уһун дурбуу батаһынан
Суос-соботохто
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
Аны үһүс
Айыы аата
Абааһы буолбут күтүр
- 6120 Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Алтан дьаакыр сутуруктарынан
Уу дьулайга
Уурсубутунан бардылар,
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
- 6130 Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түһ-тан үктээтилэр,
Халдьаайы хара тыатын
Тигээрдээби ынах
Кутуругун курдук
Тиэрэ-таары тэбистилэр.
Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда,
- 6140 Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоһос курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн ингиирин курдук сыыйылынна.

- 6150 Тыйыс тыал салгыйда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хара хапсыыр
 Хахайды хаһыырда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Улуу буурба
 Улуйа оонньоото.
 Кулуну хомурах көмөөрү гынна,
 Тарбыйабы тонгот баттаары гынна.
 Тыымпы күөллэр
 Биттэхтиин тиэриллэн
 Дэбидиһэ тоннулар,
 Көлүйэ күөллэр
 Көппөхтүүн оргуйан
- 6160 Дөйө тоннулар.
 Айыы бэйэтэ
 Илэ абааһы буолбут күтүр
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аба көлөһүнэ
 Арбаһынан чаалыйда,
 Эттээх бэйэтэ элэйдэ,
 Сыалаах бэйэтэ сылайда,
 Тыына-быара кылгаата,
 6170 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда,
 Тэхтир сиргэ
 Тэмтэрийэр буолла,
 Томтор сиргэ
 Туруйалыыр буолла,
 Аппа сиргэ
 Ат-бут буолла.
 Ол буолбут күтүрү
- 6180 Орто дойду
 Оройунан оонньоур

Улуу дуолана
Хорула Боотур
Киһилиэ баара дуо?
Биир күүстээх тэбиитинэн
Түгнэри тэбэн
Түгэрэн баран,
Суос-соботохто
Уһун дурбуу батаһынан
6190 Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ уонна
Мас бөбө хомуйан,
Дьонун өлүктэрин
Уматалаан кэбистэ уонна
Аналлаах атын,
Туһааннаах доборун,
6200 Соргулаах сонобоһун
Хоруотаан ылан миинэн,
Дойдутун диэки айаннаата.

Ити курдук
Дьийэтигэр этэнгэ
Айаннаан тийэн,
Кэргэнинээн Сардаана Куолуун
Үчүгэй баҕайытык,
Үүт турааннык
Олорбуттара эбитэ үһү.
Сылы-сыллата
6210 Уоллаах кыыс оҕоломмуттар.
Уолларын аатын
Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул* аттаах
Дьүрү Бөбө диэн ааттаабыттар;
Кыыстарын
Ахсыма Куо диэн ааттаабыттар.

- 6220   Бу курдук
 Үчүгэй бабайытык олордохторуна,
 Бар дьон сүбэһиттэрэ-дьүүлдьүттэрэ,
 Ытык кырдыабастар
 Талыы Таабыр,
 Бүтэй Курустуола уонна
 Ньургунун оҕонньоттор
 Биһиги киһибитин
 Хорула Боотуру ынгыттарбыттар.
           Хорула Боотур
 Ата барахсаны
 6230   Сыһыыттан сылгылаан,
 Толоонтон тутан,
 Хонууттан хомуйан,
 Алаастан аҕалан
 Ынгырданан бэринэн-тэринэн
 Айаннаары турдабына,
 Сардаана Куо
 Субу маннык диэн
 Ырыа ыллаан
 Саймаһыппытынан барда:
           — Дом ини дом,
 6240   Дом ини дом!
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Анысханнаах алыа манган халлаан
 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Манган ала аттаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур доҕоруом!
 6250   Саллайар сааскар
 Саалаахтан самнымаар,
 Үллэр үйэбэр
 Охтоохтон охтумаар,
 Батастаахтан бахтыма,

- 6260 Болоттоохтон бохтума.
Бүдүрүйбэт сүһүөхтээхтэн
Бүдүрүйэр буолаайабын,
Буулаҕа бухатыырга
Баһыйтарар буолаайабын.
Кыайыы-хотуу көтөллөнөн,
Өрөгөй-талаан үктэллэнэн,
Үөрэн-көтөн эргиллээр!
    Биһиги киһибит
Кэргэнин кууһан ылан,
Сыллаһан-уураһан
Быраһаайдаспыттар уонна
Атын миинэн чугас сиргэ,
Ытык кырдыбаастар
Олорор сирдэрин диэки
- 6270 Айаннаата.
    Ол тийиэн,
Атын сэргэбэ баайан баран
Дьиэбэ киирбитэ —
Ытык кырдыбаастар
Үһүөн кэккэлэһэн
Олороллор эбит уонна
Субу маннык диэн
Сангалаах буола
Олорбуттара эбитэ үһү:
    — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
- 6280 Хорула Боотур!
Биһиги, ытык кырдыбаастар,
Бар дьон сүбэһиттэрэ-дьүүлдүүттэрэ,
- 6290

- Эйигин маннык сорудахха
 Ынтаары ынгырдыбыт:
 Субу мантан тус илин диэки,
 Дьяархан Күөлүгэр олохтоох
 Сырбан Баай
 Кыыһын уруутугар
 Биэс үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэттэрин,
 6300 Обот соллонноохторун,
 Одьурбаччы майгылаахтарын,
 Көстүбэт көлдүүннэрин,
 Илиэһэй бэттэрин,
 Адьарай ааттаахтарын
 Ойууну кыырдан түһэттэрбитэ —
 Дьону сиэн бүтэрэллэригэр тийдилэр.
 Ол абааһылары
 Суох онгортоотооххуна,
 Эн эрэ суох онгоруон!
 6310 Итини истэн баран,
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Хорула Боотур
 Субу маннык диэн
 Сангалаах буола,
 Сандаа көмүс тиһэ
 Турталдьыйа оонньоу
 Турбута эбитэ үһү:
 6320 — Дьыэ-буо, дьыэ-буо!
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Амарах дууһалаах,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтара
 Атабастаммыттарын кэннэ
 Аккаастанан ааһа барыам дуо?
 Көхсүтгэн көнтөстөөх,
 Көрбүөччү харахтаах,

- 6330 Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн уустара
Күөмчүлэммиттэрин кэннэ
Куотуна санаан
Күрэнэ туруом дуо?
Ытык кырдыбаастарым эппит
Ыллыктаах ытык тылларын
Сиргэ-буорга тэпсиэм дуо?
Толорорбор тийэбин!
Таһырдыа тахсан баран
- 6340 Ата барахсаны миинэн
Айаннаан истэбинэ,
Абыс салаалаах
Аал Луук Мас
Үрүн илгэнэн үллэ,
Араҕас илгэнэн
Алла турар эбит.
Ону көрөн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 6350 Саҥа сангаран,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Аал Луук Маска уйаланан,
Аан дойду иччитэ
Аан Алахчын Хотун
Олорор диэччилэр.
Улуу бухатыыр
Күөн көрсө,
Күрэс былдыһаа
Баран истэбинэ,
Эмийин үүтүтгэн иһэрдэн,
Күүһүн-уобун
Эбэр диэччилэр.
Бу хайалара

- 6370 Амалыйа туойдун диэтэргин,
 Үс бүтэи үрдүнэн көстөр
 Үүт манан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөбө диэн аҕалаах,
 Сыралыма Куо диэн ийэлээх
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур
 Улуу дуолана
 Анысханнаах алыа манан халлаан
 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Манан ала аттаах
- 6380 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур
 Улахан сорудахха баран иһэн,
 Тохтоон-чуобуйан турабыан!
 Аал Луук Мас
 Суугунуу хамсаата,
 Арай аан курдук
 Аһылларын кытары,
 Аан Алахчын Хотун
 Тахсан кэллэ.
 Уон бабыа көмүс тарбағынан
- 6390 Бабыччы тутан
 Уна эмийин
 Таһааран биэртин кэннэ,
 Биһиги киһибит иккитэ
 Иһин түгэбиттэн мэбийэн обордо,
 Үсүһүн оборон эрдэбинэ,
 Аан Алахчын Хотун
 Хорула Боотуру
 Сүүһүттэн киэр аста.
 Ол кэнниттэн
- 6400 Аан Алахчын Хотун
 Түөрэх кээстэ,
 Түөрэх оруобуна

- Олордбу түстэ.
Бу кэннэ
Аан Алахчын Хотун
Санга сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Орто дойду
6410 Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур оҕобут!
Түөрэх-билгэ үчүгэй —
6420 Саастаахтаргын самнаран,
Өстөөхтөргүн өлөттөөн³⁴,
Абааһы адырбаларын
Анныгар баттатаалаан,
Кыайыы-хотуу көтөллөнөн,
Өрөгөй-талаан үктэллэнэн,
Үөрэн-көтөн эргиллиинигин!
Инньэ диэтэ да,
Аан Алахчын Хотун
Сүтэн хаалла.
Хорула Боотур
6430 Ата барахсаны миинэн
Айаннатан тамаһытта.
Атын атабын анныттан
Аргыар аргыйда,
Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силииэ
Сэтэрэн барда,
Хабыс хахсаат
Хахайды ханыырда,

³⁴ Лит.: өлөртөөн

- 6440 Добун-дохсун
Холорук түстэ;
Уолах тиит
Ортотунан булгуруйар,
Баай тиит
Баһынан барчаланар
Улуу буурҕата
Улуйа оонньоото.
Ити курдук
Өөр дуу, өтөр дуу айаннаан,
Дьяархан Күөлэ
- 6450 Эбэ хотунна
Тийиэн кэллэҕэ.
Дьяархан Күөлүн
Унгуоргу өтгүгэр
Дьиэлэр бачыгыраһан көстөллөр.
Биһиги киһибит
Ол дьиэлэр диэки
Айаннатан таһытта,
Оол тийиэн биир улахан
Дьиэ таһыгар
- 6460 Атын сэргэҕэ баайда.
Арай эргим-ургум,
Эргэс-чэргэс
Эриличчи көрөн
Эргитэ көрбүтэ:
Адьарай ааттаахтара
Элбэх киһини
Тырыта-хайыта тыытан сиэбиттэр.
Өссө да сиэри,
Дьону тырыта-хайыта тыытан,
- 6470 Сырса оонньоуу
Сылдьаллар эбит.
Ону көрөн баран,
Орто дойду
Оройунан оонньоуу
Улуу дуолана

- 6480 Хорула Боотур
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйиттэн-харабыттан
Сизэрэ уота
Сирдыгинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата.
Хангас хараба
- 6490 Хааһын диэки
Хаанньары тардан
Хатааһын чолбонун курдук
Хаһылыччы умайда,
Унга хараба
Уоһун диэки
Умса тардан
Умайар чолбон курдук
Умаһан тырымнаата.
Ааттаах киһи
- 6500 Алтан аалыытын курдук
Адырыс гына түстэ,
Күүстээх киһи
Көмүс аалыытын курдук
Көбөрүс гына түстэ уонна
Кыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
Саһа-саһаран,
Саһаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньоон
- 6510 Туойа-туойа,
Адырай ааттаахтарын диэки
Утары хаамта:

- Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
 Үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэттэрэ,
 Обот соллонноохторо,
 Одьурбаччы майгылаахтара,
 Илиэһэй бэттэрэ,
 Адьарай ааттаахтара!
 6520 Арҕаһыттан тэһииннээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтарын
 Алыс диэн атаҕастаабыккыт,
 Көхсүттэн көнтөстөөх,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн уустарын
 Күүскэ да күөмчүлээбиккит.
 Бу хайалара кэлэн
 6530 Амалыйа туойда диэтэргит,
 Үс бүтэйи үрдүнэн көстөр
 Үүт маҕан аттаах
 Мүлүрүйбэт өргөстөөх
 Мүлдү Бөҕө диэн аҕалаах,
 Сырдык сыдыай сэбэрэлээх
 Сыралыма Куо диэн ийэлээх,
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 6540 Анысханнаах алыа маҕан халлаан
 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Маҕан ала аттаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур —
 Тэҕил дойдуттан тэнгнээххит,
 Хол дойдуттан холооннооххут
 Тийиэн-тиксэн кэлэн турабыан!!!
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсиэбин!

- 6550   Абааһы уолатгара:
          — Буйа-буйа-буйагаа,
          Дайа-дайа-дайагаа,
          Ыар-дьаалы, аар-татай,
          Алаатыгар ньии, оболоор!
          Дьэ нойон,
          Үс өргөстөөбүнэн көрөн,
          Уолуккунан тыынан,
          Уһуккунан дугунан
          Уол обото быһыылааххын?!
- 6560   Ол эрэн,
          Соботох аата соботох,
          Биэс аата биэс ини?
          Абыс ойобоскун ааба,
          Тобус ойобоскун тоһута
          Оонньуурбут буолуо,
          Халын тириигин хайытан,
          Хаарыан хаангын
          Тоборбут буолуо!
          Эн этэрин курдук,
          Саха сиэринэн,
          Биир-бииргэ
          Киирсэргэ сөбүлэһэбит!
- 6570   Бастакы абааһы
          Биһиги киһибит диэки
          Утары хаамта,
          Биһиги киһибит да
          Куттана-чабыйа барбата,
          Утары хаамта.
          Этиһии диэн этиһииттэн отто,
          Ыстаһыы диэн ыстаһыыттан отто,
          Үөгүү диэн үөгүүттэн отто,
          Хаһыы диэн хаһыыттан отто,
          Санга диэн санаттан отто.
          Сонобос сылгылар
          Дьохсооттоһо-дьохсооттоһо
- 6580

- Дохсуннук охсуһалларын курдук
 Дохсуннук охсустулар,
 Аар тайҕа
 Маанылаах кыыла
 6590 Тайах кыылым
 Сытыытык сырбатырын курдук
 Сытыытык сырбатыстылар,
 Эһэ кыыл модун баппаҕайынан
 Охсорун курдук
 Эттээх сутуруктарынан
 Эттэһэн бардылар,
 Хахай кыыллыы
 Хаһыытаһа-хаһыытаһа
 6600 Харбаһан бардылар,
 Баабыр кыыллыы
 Бүгүллэ-бүгүллэ
 Бырахсан бардылар,
 Сур бөрө курдук
 Сулбурута ойуолуу-ойуолуу
 Суһаллык киристилэр,
 Сиэгэн кыыллыы
 Сиэххэ-аһыахха дылы
 Көрсө-көрсө
 Сиһиктэһэн бардылар,
 6610 Үүс кыыллыы оботтоохтук
 Чэнгэриччи көрсө-көрсө
 Үлүскэнник киристилэр.
 Дайбаһы далааһыннааҕа
 Манна буолла,
 Сутуруктаһы сууххайа
 Манна буолла,
 Охсуһуу улаһана
 Манна буолла,
 Кэмэ суох килээптэһии
 6620 Манна буолла,
 Солуута суох
 Соххор содуома

- Манна буолла,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
Манна буолла,
Тохтоло суох тобуойдахыы
Манна буолла,
Куруубай кулуппаайдахыы
6630 Манна буолла,
Кырбаһыы кытаанаҕа
Манна буолла,
Тэбиэлэһии чингэ
Манна буолла.
Сир ийэни
Иэрэ кутатын курдук
Ибили тэбистилэр,
Муора уутун
6640 Сэттэ биэрэстэнэн таһымнатан,
Уу булдун бултуур киһи
Тыа булдун элбэхтик бултаата,
Тыа булдун бултуур киһи
Уу булдун элбэхтик бултаата:
Тууга киис бөҕө симилиннэ,
Илимгэ саһыл бөҕө
Сөрөнөн ингиннэ,
Мунха ийэтигэр
Кырынаас бөҕө симилиннэ.
6650 Ириэнэх буору
Иэччэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тон буору тобуктарыгар диэри
Тобулута тэбистилэр,
Үрүн буору
Өттүктэригэр диэри
Тоҕо кэстилэр.
Ити курдук
6660 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.

- Адбарайым ааттааѳа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Адбарайым ааттааѳа
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аѳа көлөһүнэ
 Арѳаһынан чаалыйда,
 Сытынньан мас
 Үөнүн курдук
 6670 Сытыкан сыраана саккыраата,
 Сир сиигин үөнүн курдук
 Күөх көйүк көлөһүнэ
 Сүүһүттэн саккыраата,
 Тыына-быара кылгаата,
 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
 Эт бэйэтэ элэйдэ,
 Сяа бэйэтэ сылайда,
 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда.
 6680 Тэхтир сиргэ
 Тэмтэрийэр буолла,
 Аппа сиргэ
 Ат-бут буолла,
 Томтор сиргэ
 Туруйалыыр буолла.
 Ол буолбут күтүрү
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 6690 Киһилиэ баара дуо?
 Биир күүстээх тэбиитинэн
 Түнгэри тэбэн
 Түһэрэн баран,
 Уһун дурбуу батаһынан
 Моойдоох баһын
 Быта курдук
 Быһа дайбаан

6700 Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн
Ый ыһыаба,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.

6710 Иккис абааһы
Утары хаамта,
Биһиги да киһибит
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
6710 Үс түүннээх күнү мэлдьи
Сүүлүн сабанаабы
Сүнкэн атыыр оҕустар курдук
Төгүрүйэ хаамсан
Күрдүөтэһэ сырыттылар.
Кыыһырар хааннара
Кырыыларынан киирэн
Кыыһыран бардылар,
Уордайар санаалара
6720 Ойобосторунан кутуллан
Уордайдан бардылар,
Хадаар санаалара
Хабарбаларыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөннэрэ
Көмөбөйдөрүгэр мөбүстэ,
Удурбаччы санаалара
Уолуктарыгар мунньулунна.

6730 Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин
Сыйыта тардан ыланнар,
Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан

- Киэр илгэн кэбистилэр;
 Торбо биилээхтэрин
 Төлүтэ тардан ыланнар,
 Тохтоло суох тобуойдаспыттара
 Тоһута ыстанан хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 6740 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Саабылаан батастарын ыланнар,
 Часкыйа-часкыйа дайбаспыттара
 Имиһит иэтин курдук
 Иэбиллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кээстилэр;
 Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
 6750 Үрүөх үрэр быһах курдук
 Өбүллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Биэс уон бууттаах
 Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
 Чэчэгэйдэрин туһунан
 Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
 Ньиччэритэ сынньыллан
 Кып-кыра түү мээчик саба буолтун
 6760 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр.
 Кыланса түстүлэр да
 Кыһыл илиилэринэн,
 Эккирэхэ түстүлэр да
 Эт сутуруктарынан
 Эттэхэн бардылар.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 Кырбаһы кытаанабын кырбастылар,
 Тэбиэлэһии чинин тэбиэлэстилэр.
 6770 Уй истээх,

- Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Унаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох
Ураанхай саха барахсан
Унаарыччы көрөн
Оломун булбат
Оһолун-содуомун олохтоон
6780 Охсуһа турдулар.
Киэн халлаан кэдэнгээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
Идэмэр бөбө
6790 Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөбө
Сордообо буулаата.
Сах кыһа
Батыһа сылдьан часкыйда,
Илбис кыһа
Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ,
Оһол уола
Ойоболуу сылдьан орулаата.
Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
Кыланса-кыланса
6800 Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа

- Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Үөлсэн бардылар.
 Ити курдук
 6810 Бй орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар
 Тохтоло суох охсустулар.
 Адьарайым ааттааба,
 Киһи эрэ буоллар,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аба көлөһүнэ
 Арбаһынан чаалыйда,
 Эттээх бэйэтэ элэйдэ,
 6820 Сыалаах бэйэтэ сылайда,
 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда.
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 Улуу дуолана
 Өһөгөйдөөх өттүгэр
 Өрө ытыйан таһааран,
 Төбөтүн оройунан
 Бырабан кууһуннарбыта —
 6830 Икки өттүнэн
 Кыһыл кумах
 Ыһылла түстэ.
 Айыы оҕото
 Өргөстөөх үнгүүтүн ылан,
 Абааһы уолун
 Хайбахтаах хара быарын
 Хайа тайан өлөрөн кэбистэ.
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 6840 Бй ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.

- Аны үһүс абааһы
Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
6850 Адьарай ааттааба
Эт бэйэтинэн,
Илэ дьүһүнүнэн
Кыайыа суобун өйдөөтө.
Суос-соботохто
Умсаннары холоруктаата,
Урбачыс гынна да,
Туох да торбо биилээбэ хоппот
Суорба таас
Хара килэдьи
6860 Киһи буолан хаалла,
Тынгырабын сарбаппытынан
Түһүнэн кэбистэ.
Икки тумул таас хайа
Ыпса түһэрин курдук
Түөс-түөстэриттэн
Өрө тэйсэ түстүлэр,
Хайа хайдарын курдук
Хардары-таары харбастылар,
Көмүк суулларын курдук
6870 Куду-хады куустустулар,
Сир синнэрин курдук
Лип-лап киристилэр,
Түлэс-балас түһүстүлэр,
Түнгнэри-таннары эристилэр.
Харах тэстиэ диэн
Харыстана барбатылар,
Хаарыан хааммыт тохтуо диэн
Харааста санаабатылар,
Илиибит алдьаныа диэн
6880 Имнэрин да таттарбатылар,
Тобук тостуо диэн

- Толкуйдаабатылар,
 Атах алдыанья диэн
 Айыргыгы санаабатылар,
 Өрөһө хайдья диэн өйдөөбөтүлэр,
 Өлөр үөс диэн өйүлээбэтилэр.
 Сутуруктарын тыаһа
 Тонг балта тыаһын курдук
 Тохтообокко чункунаата,
 Ыыс быдаанынан тыыннылар.
- 6890 Ыйдара-күннэрэ
 Тиэрэ эргийэннэр,
 Ыас харанга сабардаата.
 Араат байбал
 Хоту-собуруу долгуйда,
 Тыйыс тыал салгыйда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хабыс хахсаат тыал
 Хахайды хаһыырда,
- 6900 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Уолах тиит
 Ортотунан булгуруйар,
 Баай тиит
 Баһынан барчаланар
 Улуу буурбата
 Улуйа оонньоото.
 Кулуну хомурах көмөөрү гынна,
 Тарбыйабы тонгот баттаары гынна,
- 6910 Төрүүр төрүөх
 Төннөөрү гынна,
 Кэлэр кэнчээри
 Кэхтээри гынна.
 Тыымпы күөллэр
 Биттэхтиин тиэриллэн
 Дэбидиһэ тонгулар,
 Көлүйэ күөлбүт

- 6920 Көшпөхтүүн оргуйан
Дөйө тоннулар.
Ити курдук
Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адьярайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан чаалыйда,
6930 Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
Эттээх бэйэтэ элэйдэ,
Сыалаах бэйэтэ сылайда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда;
Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана
Хорула Боотур
6940 Таарыйдабын ахсын
Тиэрэ баран түһэр буолла,
Обуустабын ахсын
Олордьу охсор буолла,
Тэптэбин аайы
Түгнэри баран
Түһэр буолла.
Ол буолбут күтүрү
Айыы оҕото
Киһилиэх киһи буолуо дуо?
6950 Биир күүстээх охсуутунан
Олордьу охсон түһэрэн баран,
Уһун дурбуу батаһынан
Моойдоох баһын
Суос-соботохто

- 6960 Быта курдук
 Быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ уонна
 Абааһы уолун
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ
 Кукаакы аһылыга онордо.
- 6970 Төрдүс абааһы
 Утары хаамта,
 Биһиги киһибит да
 Куттана-чабыйа барбата,
 Утары хаамта.
 Абааһы уола
 Таллан аал бабырын курдук
 Тимир бабыр тынгырабынан
 Харбаабытынан барда,
 Айыы оҕото
 Алтан дьаакыр сутуругунан
 Абааһы уолун
 Уу дьулайга
 Охсубутунан барда.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 6980 Кырбаһы кытаанабын кырбастылар,
 Тэбиэлэһии чинин тэбиэлэстилэр.
 Куула тыаны
 Кумаардаабы кулун
 Кутуругун курдук
 Түг-тан үктээтилэр,
 Халдьаайы хара тыатын
 Тигээрдээби ынах
 Кутуругун курдук
 Тиэрэ-таары тэбистилэр.

- 6990   Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда,
Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоѳос курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн ингирин курдук сыыйылынна.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
7000   Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордоѳурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
Идэмэр бөѳө
Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөѳө
Сордооѳо буулаата.
Сир ийэни
Ингэри үктээбиттэрэ —
Өрүс балыктаах
7010   Өлүү уута
Өрө дэбилийдэ.
      Бу кэмнэ
Арѳаа халлаан истиэнэтин
Алын өттүгэр олохтоох
Сэттэ уоннарын ааспыт
Эмээхсин өгтө
Өлөөрү өөкөйдө,
Сэттэлэрин ааспыт
Оѳо өгтө
7020   Өлөөрү ыксатта.
      Адъарайым ааттааѳа,
Киһи эрэ буоллар,
Хааһы мэйиитэ хамсаата,
Иринэ мэйиитэ иэдэйдэ,
Суорат мэйиитэ туймаарда,
Сиһин үөһэ хамсаата,

- 7030 Киинэ табыста.
Сындааһына сыыйыллан
Сылайан барда,
Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аҕа көлөһүнэ
Арҕаһынан чаалыйда,
Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,
7040 Томтор сиргэ
Туруйалыыр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла.
Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Хорула Боотур
Киһилиэ баара дуо?
7050 Үөгүлүү түстэ да,
Өрө көтөн тахсан иһэн,
Уһун дурбуу батаһынан
Абааһы уолун
Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
7060 Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.

- Аны бэһис абааһы
Утары хаамта,
Биһиги киһибит
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
7070 Орулаһа-орулаһа
Охсуһан бардылар,
Кыланыһа-кыланыһа
Кырбаһан бардылар,
Сымарына-сымарына
Сырбатыһан бардылар,
Тэбиэһирэ-тэбиэһирэ
Тэбиэлэһэн бардылар,
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Өттүктэһэн бардылар,
7080 Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар.
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар,
Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар.
Хахай кыыллыы
Харбаһан бардылар,
Эһэ кыыллыы
Эһиэлэһэн бардылар,
7090 Баабыр кыыллыы
Бырахсан бардылар,
Сизэгэн кыыллыы
Сиһиктэһэн бардылар,
Үүс кыыллыы
Үлүскэнник кииристилэр.
Солуута суох
Соххор содуома
Манна буолла,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
7100 Манна буолла,

- Кулбааба суох кулуппайдаһыта
 Манна буолла,
 Тыла суох тобуойдаһыта
 Манна буолла,
 Сангалаах сырбатыһыта
 Манна буолла,
 Ангар харахтаах анньыалаһыта
 Манна буолла,
 Хараба суох харбыалаһыта
 Манна буолла,
 Кэлэбэй килээптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла,
 Акаары амакыйданыта
 Манна буолла.
 Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
 Кэмнээх киирэ курдук
 Кэтиэлэһэн бардылар,
 Харахтаах хаантаар курдук
 Тардыалаһан бардылар,
 Ыйаахтаах ыйааһын курдук
 Ылсан бардылар.
 Дьулайдарын тыаһа
 Тимир солуур тыаһын курдук
 Танкынаан,
 Чэчэгэйдэрин тыаһа
 Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
 Чункунаан,
 Чабырбайдарын тыаһа
 Тимир хобордоох тыаһын курдук
 Тинкинээн,
 Көхсүлэрин тыаһа
 Көндөй уһаат тыаһын курдук
 Күбүргээн,
 Охсуһа сырыттылар.

- 7140   Үс күннүк сиргэ
                  Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
                  Түөрт күннүк сиргэ
                  Тойуктара чугдаарда,
                  Биэс күннүк сиргэ
                  Батастарын тыаһа лынкынаата,
                  Алта күннүк сиргэ
                  Айдааннара иһилиннэ,
                  Сэтгэ күннүк сиргэ
                  Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
                  Абыс күннүк сиргэ
                  Атахтарын тыаһа арбыйда,
7150   Тобус күннүк сиргэ
                  Тингилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
                  Уон күннүк сиргэ
                  Уллунгахтарын тыаһа билиннэ.
                  Ириэнэх буору
                  Иэччэхтэригэр диэри
                  Ибили кэстилэр,
                  Тонг буору
                  Тобуктарыгар диэри
                  Тобулута тэбистилэр,
7160   Үрүн буору
                  Өттүктэригэр диэри
                  Тоҕо кэстилэр.
                  Ити курдук
                  Ый орулуур отут хонугун
                  Усталаах-туоратыгар
                  Тохтоло суох охсустулар.
                  Адъарайым ааттааба,
                  Киһи эрэ буоллар,
                  Ийэ-хара көлөһүнэ
                  Иэнинэн халыйда,
7170   Аба көлөһүнэ
                  Арбаһынан чаалыйда,
                  Тыына-быара кылгаата,

- Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
Сэп гынар сэниэтэ эһиннэ,
Күп гынар күүһэ өһүлүннэ.
Ол буолбут күтүрү
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
7180 Хорула Боотур
Түһнэри хатыйан
Түһэрэн баран,
Өргөстөөх үһүүтүнэн
Абааһы уолун
Хайбахтаах хара быарын
Хайа тайан
Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
7190 Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаба,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
Ити кэнниттэн
Айыы оҕото үөрүүтүттэн
Алта төгүл
Күлүм аллайа-аллайа алларастаата,
Абыс төгүл
Айдаара-айдаара айхалланна,
7200 Тобус төгүл
Туойа-туойа туругурдунна,
Уон төгүл
Ууна-ууна уруйданна.
Онтон Сырбан Баай
Дьыэтигэр киирэн,
Сырбан Баайы
Саҕатыттан ылан
Таһырдыа соһон

- 7210 Таһааран баран,
Саабылаан батыяа иэдэһинэн
Самыыга охсуолаата.
«Тойонуом, тохтоо,
Өлөрүмэ даа!» — дии-дии,
Сырбан Баай сарылаата.
«Ол-бу үөнэ-курдыабата суох
Олоруом диэннин,
Биир бигэ
Мэктиэ тылгын ажал!» — диэтэ,
Орто дойду
- 7220 Улуу дуолана
Хорула Боотур.
«Аны хаһан да
Үөнэ-курдыабата суох
Олоруом диэммин
Биир бигэ
Мэктиэ тылбын биэрэбин!» — диэтэ,
Сырбан Баай.
Ханнык үтүө санаалаах
Атын сынньата-аһата
- 7230 Ыыппыта буолла,
Ону сылгылаан
Ынгырданан бэринэн-тэринэн,
Атын миинэн
Дьиэтин диэки
Аа-дьуо айаннаата.
- Ити курдук этэннэ,
Үчүгэйдик айаннаан-тиийэн,
Кэргэнэ Сардаана Куолуун уонна оҕолорунаан
Үүт турааннык,
7240 Үчүгэй баҕайытык
Олорбуттара эбитэ үһү.

III үйэтэ

Сыллар-күннэр ааһан испиттэр,
Оболор бииргэ сэнньилиһэ сылдьан
Улахан дьон буола улааппыттар.
Уоллара буутун этэ мунутаан,
Сиһин этэ ситэн,
Холун этэ хойдон
Бухатыыр бэрдэ буолбут;
Кыыстара
7250 Көрүөхтэн кэрэ сүөргү
Кырасыабай кыыс буола улааппыт.

Арай биирдэ
Тус илин диэкилтэн
Биир оҕонньор кэлэн
Дьиэбэ киирэн баран,
Санга санара,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
7260 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур!
7270 Ахчайаргар диэри
Абыс дыраастый,
Тонхойоргор диэри

- Тоѳус дорообо буоллун!
Миэхэ туох наадалаах
Оѳонньор киһи
Тийиэн кэллэ диир эбит буоллаххына,
Хатын Сынныыга олохтоох
Тоѳус ойохтоох
Тоторбот Баай
- 7280 Тоѳус уолун кытта кэлэн,
Баар-суох аппын
Былдыан ильдэ бардылар.
Ону төннөттөрөр курдук
Кэпсэтэргэр көрдөһөбүн!
Итини истэн
Будулѳан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө
- 7290 Санга сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Аар-саарга айан төрөшпүт
Аар тойон аѳам
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
Хорула Боотур,
Тохтоо, болѳой!
- 7300 Эн оннугар мин баран көрүүм.
Билигин сиһим этэ ситэн,
Холум этэ хойдон,
Буутум этэ мунгутаан,
Бухатыыр бэрдэ буоллум!
Итини истэн баран,
Ийэтэ Сардаана Куо
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тиийэ

- 7310 Турталдыйа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Дом ини дом,
 Дом ини дом!
 Оѳом, этиэх тылы эттэбин,
 Сангарыха санганы сангардабын.
 Оѳо сааскар
 Охтоохтон охтумаар,
 Саллайар сааскар
 Саалаахтан самнымаар,
- 7320 Кыайыы-хотуу кэтөллөнөн,
 Өрөгөй-талаан үктэллэнэн
 Үөрэн-көтөн эргиллээр!
 Дьүрү Бөѳө
 Ийэтин-аѳатын кууһуталаан ылан
 Уураата-сыллаата уонна
 Таһырдыа тахсан
 Ата барахсаны
 Сыһыыттан сылгылаан,
 Толоонтон тутан,
- 7330 Хонууттан хомуйан,
 Алаастан аѳалан,
 Ынғырданан бэринэн-тэринэн баран,
 Атын миинэн
 Айанга турунна.
 Ол курдук
 Дьиэтиттэн тэйэн баран,
 Түргэн тэтиминэн
 Айанныыр киһи буолла.
 Тыйыс тыал салгыйда,
- 7340 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хаѳыс хахсаат тыал
 Хахайды хаһыырда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Уолах тиит

- 7350 Ортогунан булгуруйар,
Баай тиит
Баһынан барчаланар
Улуу буурѳата
Улуйа оонньоото.
Орто дойду
Ото-маһа,
Охтон баранна дуу диэх курдук,
Охтон кумаланна;
Айгырастаах-симэхтээх
Аан ийэ дойду
Ачата-синньэтэ,
7360 Аччаата дуу диэх курдук,
Аймана дьалкыйда.
Кута баһа быстар,
Куртуйах кутуруга тиэриллэр,
Кулун көхсө дьөллөр,
Кукаакы хараѳа тэстэр,
Улар түүтэ сахсайар
Улуу буурѳата
Түүннэри-күннэри
Улуйа оонньоото.
Кынаттаах кытыгырастара
7370 Кыырай халлаанга
Кыйдана көтөн
Кыл тыыннарын өрүһүннүлэр,
Ходоҕойдоох хоһууннара
Добун манган халлаанга
Туйаара көтөттөр
Дууһаларын толуннулар,
Халтан ойобосторунан
Хабырыйсан үөскээбит
Хара сүүрүктэрэ
7380 Хара тыа диэки
Халыйа сүүрдүлэр,
Үргүүк үрүн сүүрүктэрэ
Өнүргэһинэн көрөн баран

- Үргэн куотан
 Үрэх, тья аайы түстүлэр.
 Бу курдук
 Өөр дуу, өтөр дуу айаннаан,
 Хатын Сыһыы эбэтигэр
 Тийиэн кэллэбэ.
 7390 Салгыы айаннаан,
 Хатын Сыһыы унуоргу өттүгэр
 Ат Топпукка³⁵ тийдэ.
 Биһиги киһибит
 Биир улахан дьэиэ таһыгар
 Атын сэргэбэ баайан баран,
 Дьэиэбэ киирбитэ —
 Тоторбот Баай
 Ырдаيان олорор эбит.
 Ону көрөн баран,
 7400 Орто дойду оҕото
 Киирэр хаана киирэн
 Киил мас курдук
 Кинэччи таттарда,
 Харсаах мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чоруун мас курдук
 Чоноччу таттарда,
 Сүүһүн хаана
 Сүүрэлии оонньоон
 7410 Сулус уотунан умайан,
 Наахара хааннанна,
 Наахатта дьүһүннэннэ уонна
 Кыһырбыт киһи быһыытынан
 Тыылла-хабылла
 Санга сангаран,
 Сандаа көмүс тиһэ
 Турталдьыйа оонньоу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Көр бу, көр бу дибиэн!

³⁵ Рук.: Ат Доппутка

- 7420 Тоторбот Баай
Туора тотон,
Кэдирги байан,
Соботохтуу суоһаан
Суон сурахтанан,
Агардасты айбардаан
Албан аатыран,
Аны кырдыбаастары
Талыыр буолбуккун дуу?!
Үнүйэ Дьаархан обонньор атын
- 7430 Туохха былдыан-талаан аҕаллыгыт?
Ил-эйэнэн аты төннөрүң,
Оттон төннөрбөтөххүтүнэ —
Кэпсэтии атын буолуоҕа!!
Бу хайалара кэлэн,
Аараттан дьаһалымсыйан
Амалыйа туойдун диэтэргин,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 7440 Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур диэн аҕалаах,
Сардаана Куо диэн ийэлээх,
Ахсыма Куо диэн балыстаах,
Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
- 7450 Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө бухатыыр
Тийиэн-тиксэн
Кэлэн турабыан!
«Ылын, уолаттарым,
Бу дыккэри
Үлтү кырбаан биэрин!» — диэн,
Тоторбот Баай хаһытаата.

- 7460 Биһиги киһибит охсуһардыы
Таһырдыа ойон табыста.
Тоторбот Баай тобус уола
Дьиэттэн субуруһан тахсан,
Бары көмөлөөн,
Биһиги киһибитин
Кырбаан бардылар.
Биһиги киһибит
Утары охсуһан барда.
Ханан да күөс быстыһар тиэрпэккэ,
Сирэйдэрин-харахтарын
Көбөрдүтэлээн кэбистэ.
- 7470 Тоторбот уолаттара,
Ытаабытынан, ажаларыгар —
Дьиэбэ куоттулар.
Сотору дьиэттэн
Тоторбот Баай
Ыдастан табыста уонна
Сорук Боллур уолу
Ыһыттаран ылан баран,
Субу манһык диэн
Саналаах буола
- 7480 Турбута эбитэ:
— Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Дьэ, сорукка сылдьар
Сулбу сырыылаах уолум,
Хайдах этигиний?!
Тус хоту диэки олохтоох
Аллараа дойду
Аллар атамаанын
Адалытан таһаар эрэ!
Дьүрү Бөбө
- 7490 Уолаттарбын кырбаталаабытын
Сии-дьүгээр³⁶ хаалларыам суоҕа!!!
Тыһы энэ тыстаах баттаҕа
Тыыра барыабынан

³⁶ Лит.: си-дьүгээр

Тыас тыаһа
Дэлби барда да,
Сорук Боллур уол
Хамса буруота буолан
Унаарыс гынан хаалла.

Ол кэнниттэн
7500 Күөс быстынга
Кэм-кэрдий ааспытын кэннэ,
Сорук Боллур уол
Тон туос курдук
«Торк» гына түстэ,
Сулумах ох курдук
Сулугур гына түстэ уонна
Субу маннык диэн
Сангалаах буола турбута үһү:
— Эһүлээтан-эһүлээтан!

7510 Соботохтуу суоһаан
Суон сурахтаммыт,
Агардастыы айбардаан
Албан аатырбыт
Тоторбот Баай
Тойонноотор тойоммуот!
Сүрдээх-кэптээх да абааһыга
Быта сырыттын ээ,
Чуут сии сыста!

7520 Киһитэ мин буолан,
Сыһа-халты тутгаран
Куотан кэллим.
Эһүлээтан-эһүлээтан,
Курдукчай-курдукчай!

Уй истээх,
Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Уһаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох

- 7530   Ураанхай саха барахсан
 Уулаабынан-хаардаабынан
 Унаарыччы көрөн
 Улабатын булбатах,
 Унугун билбэтэх
 Добун манган халлаанын
 Куодалаах хотугу өттүн
 Холоруктаах кунуһун анныттан
 Тыйыс тыал салгыйда,
 Сирилэс силлиэ
- 7540   Сэтэрэн барда,
 Хабыс хахсаат тыал
 Хахайды хаһыырда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Уолах тиит
 Ортотунан булгуруйар,
 Баай тиит
- 7550   Баһынан барчаланар
 Улуу буурбата
 Улуйа оонньоото.
           Буурба уостан ааһыта,
 Адьарай ааттааба
 Турара көһүммэ.
 Ол кэнниттэн
 Айыы дьонун
 Сиэри-аһаары,
 Тырыта-хайыта тыытарга
- 7560   Суудайан барда.
           Ону көрөн баран,
 Будулбан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах
 Буурул аттаах
 Дьүрү Бөбө
 Кыһырыар санаата

- 7570 Кырыгытынан киирэн
Кыыһыран барда,
Уордайар санаата
Ойоҕоһунан кутуллаан
Уордайдан барда,
Хадаар санаата
Хабарбатыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөнэ
Көмөгөйүгэр мөбүстэ,
Удурҕаччы санаата
Уолугар мунньулунна уонна
Кыыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
- 7580 Санга-сангара,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диибиэн!
Адъарай аххаҕа,
Көстүбэт көлдүөнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
- 7590 Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ!
Арҕаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах,
Амарах дууһалаах
Айыы хаан аймахтарын
Алыс диэн
Атаҕастыам дии санаама,
Көхсүтгэн көнтөстөөх,
Көмүскэс санаалаах,
- 7600 Көрбүөччү харахтаах
Күн өркөн уустарын
Күүскэ да күөмчүлүөм диэн
Толкуйдуу да сананыма —

- Тойонун мин турабыан!!
 Кимтэн кииннээх,
 Хантан хааннаах киһи
 Амалыйа туойдун диэтэргин,
 Орто дойду
 Оройунан оонньуур
 7610 Улуу дуолана
 Анысханнаах алыа манган халлаан
 Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
 Добун-дохсун сырыылаах
 Манган ала аттаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур диэн аҕалаах,
 Сардаана Куо диэн ийэлээх,
 Будулҕан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах
 7620 Буурул аттаах
 Дьүрү Бөбө диэн
 Бухатыыр киһи буолабын.
 Хол дойдуттан
 Хол-буут холоһор
 Холоонноох доборун,
 Тэгил дойдуттан
 Тэмтэлдьиһэр тэннээбин
 Тийиэн-тиксэн
 Кэлэн турабыан!!!
 7630 Итини истэн баран,
 Адьарай ааттааҕа
 Сыыр быстыбытын курдук
 Сылларыта сытыйбыт
 Сытамматах³⁷ сирэйин сылланнатан,
 Хайа хайдыбытын курдук
 Хаспахтаах соботох харабынан
 Буордаабынан-сыыстаабынан
 Будулуччу көрөн баран,
 Ахпа-дьяхпа,

³⁷ Лит.: сатамматах

- 7640 Амаан-дъамаан
Айабын аһан,
Сага сангаран
Сатарыта турбута эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйаакаа,
Дайа-дайа-дайаакаа,
Ыар-дъаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оџолоор!
Дъэ, нойоон богдо,
Үс өргөстөөџүнэн
- 7650 Өбүрүк-төгүрүк көрөн,
Уолуккунан тыынан,
Уһуккунан дугунан,
Дъэрэлийэн-дъэргэйн
Уол оџото быһыылааххын?!
Умса уураммын
Уодьуганнын тутаммын,
Тор тэһииннин тардаммын,
Иттэннэри уураммын
Искин тыыраммын,
- 7660 Абыс ойоџоскун тоһутаммын,
Уһун унуоххун
Урусхал гынан кэһиэм,
Кылгас унуоххун
Кыдымах гынан кэһиэм.
Сэрэппэккэ сиэтэ,
Өйдөппөккө өлөрдө диэйиккин!!!
Итини истэн баран,
Орто дойду оџото
Киирэр хаана киирэн
- 7670 Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйиттэн-хараџыттан

- 7680 Сизэрэ уота
 Сирдыгинии тобунна,
 Харабыттан-хааһыттан
 Хатат уота саккыраата;
 Унга хараба
 Уоһун диэки
 Умса тардан
 Умайар чолбон курдук
 Умаһан тырымнаата,
 Хангас хараба
 Хааһын диэки
 Хаанһары тардан
 Хатааһын чолбонун курдук
- 7690 Хаһылыччы умайда уонна
 Кыһыһыбыт киһи быһыһытынан
 Тыылла-хабылла
 Санга сангаран,
 Сандаа көмүс тиһэ
 Турталдьыйа оонһуу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Көр бу, көр бу диһиһиэн!
 Адһарай аһхаба,
 Көстүбэт көлдүһүнэ,
 Илиһэй бэрдэ,
 Дирин дойду дһирбинэ,
 Түгэх дойду
 Түүһ сырыһлаах
 Түрүлүүр түөкүһнэ,
 Буор сирэй,
 Бурһалды сото,
 Хааннаах аһах,
 Бэтэлээх бэлэс
 Аһабыһ абатыһ,
 Тумсун тууһун
 Туох истиһ-көрүө баарай?!
 Хата, бэйэһин
 Умса уураммыһ
- 7710

Уодьугангын тардаммын,
Тор тэһиингин тардаммын,
Иттэннэри уураммын
Искин тыыраммын,
Абыс ойоѳоскун
Ааѳа оонһуом,
7720 Тоѳус ойоѳоскун тоһутаммын,
Көндөй көхсүгүн
Көнүтэ тэпсэммин,
Ый ыһыаѳа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онгоруобум!!!

Ити кэнниттэн
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Сүүлүн саѳанаабы
7730 Сүнкэн атыыр оѳустар курдук
Төгүрүйэ хаамсан
Күрдүөтэһэ сырыттылар.
Кыыһырар хааннара
Кырыыларынан киирэн
Кыыһыран бардылар,
Уордайар санаалара
Ойоѳосторунан кутуллан
Уордайдан бардылар,
Хадаар санаалара

7740 Хабарѳаларыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөннэрэ
Көмөгөйдөрүгэр мөбүстэ,
Удурѳаччы санаалара
Уолуктарыгар мунһулуonna.

Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин
Сыйыта тардан ыланнар,
Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара

- 7750 Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торбо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
7760 Саабылаан батастарын ыланнар,
Часкыйа-часкыйа дайбаспыттара
Имиһит иэтин курдук
Иэбиллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Өргөстөөх үгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
Үрүөх үрэр быһах курдук
Өбүллэн хаалбытын
7770 Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Биэс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан
Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
Ньиччэритэ сынньһан
Кып-кыра түү мээчик саға буолтун
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр.
7780 Кыланса түстүлэр да
Кыһыл илиилэринэн,
Эккирэхэ түстүлэр да
Эт сутуруктарынан
Эттэхэн бардылар.
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһы кытаанаһын кырбастылар,

- 7790 Тэбиэлэһии чинин тэбиэлэстилэр.
Уй истээх,
Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,
Унаты уллунахтаах,
Улаан ньуурдаах,
Ураһа сонноох
Ураанхай саха барахсан
Уулаабынан-хаардаабынан
Унаарыччы көрөн
Оломун булбат
Оһолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
- 7800 Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
Идэмэр бөбө
Инэрсийэн түстэ,
Содуом бөбө
- 7810 Сордообо буулаата.
Сах кыһа
Батыһа сылдьан часкыйда,
Илбис кыһа
Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ,
Оһол уола
Ойоболуу сылдьан орулаата.
Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
Кыланса-кыланса
- 7820 Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа

- Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнүүлэр биир туспа
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Үөлсэн бардылар.
- Ити курдук
- 7830 Үй орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Иккиэн даҕаны
Эрбии биитин курдук
Тэбис-тэнг дьон буоллулар.
Икки охсуһааччы
Тэбис-тэнгэ
Тохтуу биэрдилэр,
Бу туран
- 7840 Айыы оҕото
Дьүрү Бөбө
Санга санаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Адьарай аххаҕа,
Көстүбэт көлдүнэ,
Илиэхэй бэрдэ,
Диринг дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
- 7850 Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ,
Мин киһи этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Тохтуу түһэн баран,
Өссө киирсэн көрүөх эрэ!
Итини истэн баран,
Адьарай ааттааҕа
Ахпа-дьахпа,
Амаан-дьамаан
Айабын аһан,
- 7860 Санга санара

- Сатарыта турбуга эбитэ үһү:
— Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньии, оҕолоор!
Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө!
- 7870 Тохтуу түһэн баран охсуһан,
Мин диэтэх киһини
Кыайыам-хотуом дии саныыгын дуо?
Чэ, эн да этэрин курдук буоллун —
Тохтуу түһэн баран
Охсуһан көрдөхпүт!
Чочумча тохтуу түһэн баран,
Адъарай ааттааҕа
Таллан аал баҕыырын курдук
Тимир баҕыыр тынгыраҕынан
- 7880 Харбаабытынан барда,
Айыы оҕото
Алтан дьаакыр сутуругунан
Абааһы уолун уу дьулайга
Охсубутунан барда.
Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түһ-тан үктээтилэр,
Халдьайы хара тыатын
- 7890 Тигээрдээби ынах
Кутуругун курдук
Тиэрэ-таары тэбистилэр.
Охсуһуу гиэнэ
Улаханын охсустулар,
Кырбаһыы гиэнэ
Кытаанаҕын кырбастылар,

- Тэбиэлэһии гиэнэ
 Чингин тэбиэлэстилэр.
 Араат байбал
- 7900 Хоту-собуруу долгуйда,
 Орто туруу дойду тордуйалара
 Туос хотоѳос курдук түллэннээтэ,
 Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
 Иэн ингирин курдук сыыйылынна.
 Киэн халлаан кэдэннээтэ,
 Ыраас халлаан ыыстыйда,
 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 Сардангалаах халлаан саппабырда,
 7910 Туналбаннаах халлаан тордоѳурда,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
 Сир ийэни
 Ингэри үктээбиттэрэ —
 Өрүс балыктаах
 Өлүү уута
 Өрө дэбилийдэ.
 Бу кэмнэ
 Арѳаа халлаан истиэнэтин
 Аллараа өттүгэр олохтоох
 7920 Сэттэ уоннарын ааспыт
 Эмээхсин өгтө
 Өлөөрү өөкөйдө,
 Сэттэлэрин ааспыт
 Оѳо өгтө
 Өлөөрү ыксатта.
 Ити курдук
 Ый орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар
 Тохтоло суох охсустулар.
 7930 Адьарайым ааттааѳа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Хааһы мэйиитэ хамсаата,
 Иринэ мэйиитэ иэдэйдэ,

- Суорат мэйиитэ туймаарда,
Сийин үөһө хамсаата,
Киинэ табыста.
Сындааһына сыыйыллан
Сылайан барда,
7940 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аҕа көлөһүнэ
Арҕаһынан чаалыйда,
Муннуттан
Сытынньан³⁸ мас үөнүн курдук
Сытыкан сыраана саккыраата,
Сүүһүттэн
7950 Сир сиигин үөнүн курдук
Күөх көйүк көлөһүнэ саккыраата,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,
Томтор сиргэ
Туруйалыыр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла.
7960 Ол буолбут күтүрү
Айыы оҕото
Киһилиэ баара дуо?
Биир күүстээх тэбиитинэн
Түнгэри тэбэн
Түһэрэн баран,
Өргөстөөх үгүүтүнэн
Хайҕахтаах хара быарын
Хайа тайан,
Абааһы уолун
Өлөрөн кэбистэ уонна

³⁸ Рук. : сытынньах

- 7970 Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- Бу кэмнэ
Тоторбот Баай
Дьиэттэн ыадастан тахсан баран,
7980 Сорук Боллур уолу
Ыныттаран ылан баран,
Субу маннык диэн
Сангалаах буола
Турбута эбитэ үһү:
— Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Сорук Боллур уол,
Мин киһи этэр тылбын
Истэн тур эрэ!
Субу мантан тус хоту диэки
Аллараа дойдуга олохтоох
7990 Биэс быраатты
Адьарай ааттаахтара
Олорор сурахтаахтара.
Олору ыңгыртаан,
Адалытан таһаартаа эрэ.
Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө
Уолаттарбын кырбаталаабытын
8000 Сии-дьүгээр хаалларыам суоҕа,
Ол күтүрдэртэн³⁹
Хайдах ордорун көрүллүө!!!
Тыһы энэ тыстаах баттаҕа
Тыыра барыабынан

³⁹ Рук.: күтүрдэринэн

- Тыас тыаһа
Дэлби барда да,
Сорук Боллур уол
Хамса буруота буолан
Унаарыс гынан хаалла.
- 8010   Күөс быстынга
Кэм ааспытын кэннэ,
Сорук Боллур уол
Сулумах ох курдук
Сулугур гына түстэ,
Тонг туос курдук
«Торк» гына түстэ уонна
Субу маннык диэн
Сангалаах буола
- 8020   Турбута эбитэ үһү:
— Эһүлээтан-эһүлээтан!
Соҕотохтуу суоһаан
Суон сурахтаммыт,
Ангардастыы айбардаан
Албан аатырбыт
Тоторбот Баай тойонуом,
Туох сүрдээх-кэптээх күтүрдэригэр
Ыта сырыттын?!
Чуут тыыннаахтыы
Тутан сии сыстылар!
- 8030   Киһитэ мин буолан,
Сыыһа-халты тутгаран
Куотан кэллим.
Сотору кэлэллэрэ буолуо,
Мин куотуум,
Кинилэргэ аны көстөн бэрт!!
Эһүлээтан-эһүлээтан,
Курдукчай-курдукчай...
- 8040   Уй истээх,
Убалды тыллаах,
Уу харахтаах,

- Унаты уллунахтаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Ураһа сонноох
 Ураанхай саха барахсан
 Уулаабынан-хаардаабынан
 Унаарыччы көрөн
 Улабатын булбатах,
 Уһугун билбэтэх
 Добун манган халлаанын
 8050 Куодалаах хотугу өттүн
 Холоруктаах кунуһун анныттан
 Тыйыс тыал салгыйда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Уолах тиит
 Ортогунан булгуруйар,
 Баай тиит
 8060 Баһынан барчаланар
 Улуу буурбата
 Улуйа оонньоото.
 Орто дойду ото-маһа,
 Ордумаары гынна дуу диэх курдук,
 Охтон кумаланна,
 Айгырастаах-симэхтээх
 Аан ийэ дойду
 Ачата-синньэтэ,
 Аччаата дуу диэх курдук,
 8070 Аймана дьалкыйда.
 Кута баһа быстар,
 Кулун көхсө дьөллөр,
 Куртуйах кутуруга тиэриллэр,
 Кукаакы хараба тэстэр,
 Улар түүтэ сахсайар
 Улуу буурбата

- Күннэри-түүннэри
Улуйа оонньоото.
Иитэ суох
- 8080 Иэдээн иэнигийбитигэр,
Аана суох
Алдьархай ааннаабытыгар,
Кынаттаах кытыгырастара
Кыырай халлаанга
Кыйдана көтөттөр
Кыл тыыннарын өрүһүннүлэр,
Ходоһойдоох хоһууннара
Добун манган халлаанга
Туйаара көтөттөр
- 8090 Дууһаларын толуннулар.
Халтан ойобосторунан
Хабырыйсан үөскээбит
Хара сүүрүктэрэ
Хасты хамыллан
Хара тыа диэки
Халыйа сүүрдүлэр,
Үргүүк үрүн сүүрүктэрэ үргэн,
Өнгүргэһинэн көрөн баран
Үрэх, тыа диэки түстүлэр.
- 8100 Уйаннара ууга түстэ,
Куттастара кутаба тимирдэ,
Акаарылар ланха аннын аайы
Лангыллан хааллылар,
Дьүдүэхтэрэ дулба анныгар
Тумнастан өллүлэр.
Араат байбалларын,
Өнг тала үтүө
Өрүстэрин-үрэхтэрин ууларын
Өрө ытыйан таһааран,
- 8110 Куоһаах-хаспах аайы куппута —
Көһүнэн усталаах
Күөллэр буолан дэбидистилэр.

- Улуу буурѳаттан
 Баараѳай дьиэлэрэ
 Барынныы хамсаата,
 Аѳыс уон аѳыс
 Аарыма баѳаналара
 Алдьаныах курдук хачыгыраата,
 Тоѳус уон тоѳус
 8120 Тулааһын баѳаналара
 Туллуох курдук
 Толугуруу мѳбүстүлэр,
 Өн тала үтүө өһүөлэрэ
 Өһүллүөх курдук өгдөннөөтө.
 Хоһууннара хотонно хопчоруйда,
 Үтүөлэрэ үгэххэ түстэ,
 Бэртэрэ биллэриккэ түстэ,
 Отохторо орон аннын былдьаста.
- Ол кэнниттэн
 8130 Өрүһүйэ баттаан
 Өрө көрөн таһаардахха:
 Ыраас халлаан ыыстыйда,
 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 Сардангалаах халлаан саппаѳырда,
 Туһалѳаннаах халлаан тордоѳурда,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
- Үрэх баһыттан
 8140 Үрүн ыалыкы үөрэ
 Үргэн куотан иһэригэр дылы
 Үрүн былыттар
 Үөрдүһэн бардылар,
 Хара тыаттан
 Хара улардар
 Халаатыы көтөн иһэллэригэр дылы
 Хара былыттар
 Халыйан таѳыстылар,
 Эбириэн сүөһүлэр
 Элэннэһэ сылдыалларыгар дылы

- 8150   Эбир дьабыл былыттар
Эккирэхэн табыстылар,
Чуобур сылгылар
Чуобуһан туралларыгар дылы
Чуобур былыттар
Чуобуһан бардылар,
Кыһыл сылгылар
Кыттыһан туралларыгар дылы
Кыһыл былыттар кыттыстылар,
Тангалай былыттар
- 8160   Тобуоруһан бардылар,
Тыстаах баттахтаах
Тириллибит эһэ тириилэрин
Тиэрэ-таары
Тамнааттаабыт курдук
Нэмилгэ хара былыттар
Адаарыһан табыстылар.
    Үлүскэннээх үрдүк мэнийэ халлаан
Үс өттүгэр
Үс күүрүүлээх этин
- 8170   Этэн ньириһиттэ,
Арылы манган халлаан
Алта өттүгэр
Алта күүрүүлээх этин
Этэн ньиргиттэ,
Добун манган халлаан
Тобус өттүгэр
Тобус күүрүүлээх этин
Этэн тобо ыстанна.
Ити курдук
- 8180   Тобус уон тобус
Дорбоонноох этин
Сир синниэр,
Халлаан хайдыар диэри
Тобута ыстанна,
Сытыы сындыыс сыыйылынна,
Садарах чабылбан

- 8190 Самнарыта саайталаата,
Тоһуттар чабылбан
Тоһута курбуулаата,
Уот субурбан чабылбан
Суптурута сүүрдэ.
Ол кэнниттэн
Буур тайах түүтүн
Бурайа ыспыт курдук
Бурбаат былыттар
Бурбачыһан бардылар,
Буордаах хаар түһэн муналытта.
Күөс быстыһа
Хаар түһэн баран,
8200 Улуу буурба уурайан хаалла.
Арай эмискэ
Биэс бырааттыы
Адбырба абааһылар
Баар буолан хааллылар.
Тынҕрахтарын саратан баран
Дьону тыытаары,
Ытырыык ыт курдук
Ырдьаннаһан бардылар.
- 8210 Ону көрөн баран,
Орто дойду оһото
Будулбан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө
Киирэр хаана киирэн
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
8220 Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйиттэн-харабыттан

- 8230 Сизэрэ уота
Сирдыгинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата;
Унга хараба
Уоһун диэки
Умса тардан
Умайар чолбон курдук
Умайн тырымнаата,
Хангас хараба
Хааһын диэки
Хаанньары тардан
Хатааһын чолбонун курдук
Хаһылыччы умайда уонна
Кыһыбыт киһи быһытынан
Тыылла-хабылла
- 8240 Санга-санаран,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньоу
Турбута эбитэ үһү:
— Көр бу, көр бу диибин!
Адьарай аххатара,
Көстүбэт көлдүһүннэрэ,
Илиэһэй бэттэрэ,
Дирин дойду дьирбиннэрэ,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
- 8250 Түрүлүүр түөкүттэрэ!
Арбаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймахтарын
Алыс диэн
Атабаһтыахпыт дии сананыман даһаны,
Көһсүтгэн көнтөстөөх,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн уустарын
Күүскэ күөмчүлүөхпүт диэн

- 8260 Толкуйдуу да барыманг —
Тойонгугт мин баарбын!!!
Саха сиэринэн,
Биир-бииргэ киирсиэбин!
Бу кимтэн кииннээх,
Хантан хааннаах киһи
Амалыйа туойдун диэтэргит,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
Улуу дуолана
- 8270 Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур диэн аҕалаах,
Сардаана Куо диэн ийэлээх,
Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
- 8280 Дьүрү Бөбө
Тийиэн-тиксэн
Кэлэн турабыан!!
Итини истэн баран,
Адьырҕа абааһылар
Ахпа-дьахпа,
Амаан-дьамаан
Айахтарын аһан,
Санга сангаран
Сатарыта турбутгара эбитэ үһү:
- 8290 — Буйа-буйа-буйакаа,
Дайа-дайа-дайакаа,
Ыар-дьаалы, аар-татай,
Алаатыгар ньи, оҕолоор!
Дьэ нойоон,
Буор сир богдото,
Үүн тиэрбэһин курдук

- 8300   Эриличчи көрөн,
Уолуккунан тыынан,
Уһуккунан дугунан,
Уол оҕото быһыылааххын?!
Эн этэрин курдук,
Биир-бииргэ киирсэргэ сөбүлэхэбит.
Ол эрэн,
Биир аата биир,
Биэс аата биэс
Буолар ини, нойоон?
Сотору
Сутаакы торбос курдук
Сохорбут буолуо!!!
- 8310   Инньэ диэтилэр да,
Бастакы абааһы
Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Адьярай ааттааҕа
Эт бэйэтинэн,
Илэ дьүһүнүнэн
Кыайыа суобун өйдөөтө.
- 8320   Суос-соботохто
Умсаннары холоруктаата,
Урбачыс гынна да,
Туох да торбо биилээбэ хоппот
Суорба таас
Хара килэдьи
Киһи буолан хаалла,
Тыннырабын сараппытынан
Түһүнэн кэбистэ.
- 8330   Икки тумул таас хайа
Ыпса түһэрин курдук,
Түөс-түөстэриттэн
Өрө тэйсэ түстүлэр.
Хайа хайдарын курдук

- 8340 Хардары-таары харбастылар,
 Көмүк суулларын курдук
 Куду-хады куустулар,
 Сир синнэрин курдук
 Лип-лап киристилэр,
 Түлэс-балас түһүстүлэр,
 Түнгэри-таннары эристилэр.
 Харах тэстиэ диэн
 Харыстаһа барбатылар,
 Хаарыан хааммыт тохтоо диэн
 Харааста санабатылар,
 Или алдыһа диэн
 Имнэрин да таттарбатылар,
 Атах алдыһа диэн
 Айыргы санабатылар,
 Тобук тостуо диэн
- 8350 Толкуйдуу барбатылар,
 Өрөһө хайдыа диэн өйдөөбөтүлэр,
 Өлөр үөс диэн өйүлээбэтилер —
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 Кырбаһы кытаанаһын кырбастылар,
 Тэбиэлэһи чинин тэбиэлэстилер.
 Сутуруктарын тыаһа
 Тонг балта тыаһын курдук
 Тохтообокко чункунаата,
 Ыыс быдаанынан тыыннылар.
- 8360 Араат байбал
 Хоту-собуруу долгуйда;
 Тыйыс тыал салгыда,
 Сирилэс силлиэ
 Сэтэрэн барда,
 Хабыс хахсаат тыал
 Хахайды хаһыырда,
 Добун-дохсун
 Холорук түстэ,
 Уолах тиит
- 8370 Ортотунан булгуруйар,

- 8380 Баай тиит
Баһынан барчаланар
Улуу буурҕата
Улуйа оонньоото,
Буордаах хаар түһэн муналытта.
Тарбыйабы тонгот баттаары гынна,
Кулуну хомурах көмөөрү гынна;
Кэлэр кэнчээри
Кэхтээри гынна,
Төрүүр төрүөх
Төnnөөрү гынна.
Тыымпы күөллэр
Биттэхтиин тиэриллэн
Дэбидиһэ тоннулар,
Көлүйэ күөллэр
Көппөхтүүн оргуйан
Дөйө тоннулар.
Ити курдук
- 8390 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адьярайым ааттааба
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан чаалыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Сындааһына сыыйыллан
- 8400 Сылайан барда,
Ахсым бэйэтэ ахсаата,
Дохсун бэйэтэ тохтоото,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Айыы оҕото таарыйдабын ахсын
Тиэрэ анһар буолла,
Астабын аайы

8410 Умса анньар буолла.
 Умса анньан түһэрэн баран,
 Уһун дурбуу батаһынан
 Моойдоох баһын
 Быта курдук
 Быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ.
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 8420 Кукаакы аһылыга онордо.

Иккис абааһы утары хаамта,
 Айыы оҕото даҕаны
 Куттана-чаҕыйа барбата,
 Утары хаамта.
 Этиһии диэн этиһииттэн отто,
 Ыыстаһыы диэн ыыстаһыыттан отто,
 Үөхсүү диэн үөхсүүттэн отто,
 Үөгүү диэн үөгүүттэн отто,
 Хаһыы диэн хаһыыттан отто,
 8430 Саҥа диэн саҥаттан отто.

Соноҕос сылгылар
 Дьохсооттоһо-дьохсооттоһо
 Дохсуннук охсуһалларын курдук
 Дохсуннук охсустулар,
 Аар тайҕа маанылаах кыыла
 Тайах кыылым
 Сытыытык сырбатырын курдук
 Сытыытык сырбатыстылар,
 Хахай кыыллыы
 8440 Хаһыытаһа-хаһыытаһа
 Харбаһан бардылар,
 Эһэ кыыл
 Модун баппаҕайынан

- 8450 Охсорун курдук
Эттээх сутуруктарынан
Эттэһэн бардылар,
Баабыр кыыллыы
Бүгүллэ-бүгүллэ
Бырахсан бардылар,
Сур бөрө курдук
Сулбурута ойуолуу-ойуолуу
Суһаллык кииристилэр,
Сизгэн кыыллыы
Сиэххэ-аһыахха дылы көрсө-көрсө
Сиһиктэһэн бардылар,
Үс кыыллыы
Оботтоохтук чэнэриччи көрсө-көрсө
Үлүскэнник кииристилэр.
Дайбаһы далааһыннааба
- 8460 Манна буолла,
Сырбатыһы сытыыта
Манна буолла,
Сутуруктаһы сууххайа
Манна буолла,
Кэмэ суох килээптэһии
Манна буолла,
Тохтоло суох тобуойдаһы
Манна буолла,
Дьэбир доргутуһу
- 8470 Манна буолла,
Куһаҕан кулуппаайдаһы
Манна буолла,
Хабырбаҕа түсүһүү хабыра
Манна буолла,
Охсуһуу улаһана
Манна буолла,
Кырбаһы кытаанаҕа
Манна буолла,
Тэбиэлэһии чингэ
- 8480 Манна буолла.

- Муора уутун
 Сэтгэ биэрэстэнэн таһымнатан,
 Уу булдун бултуур киһи
 Тыа булдун элбэхтик бултаата,
 Тыа булдун бултуур киһи
 Уу булдун элбэхтик бултаата:
 Тууга киис бөҕө симилиннэ,
 Илимгэ саһыл бөҕө
 Сөрөнөн ингиннэ,
 8490 Мунха ийэтигэр
 Кырынаас бөҕө симилиннэ,
 Айаҕа сордон атылынна,
 Туһахха бил
 Сөрөнөн ингиннэ,
 Сохсоҕо сыалыһар баттатта.
 Ити курдук
 Ый орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар
 Тохтоло суох охсустулар.
 8500 Адьарайым ааттааҕа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аҕа көлөһүнэ
 Арҕаһынан чаалыйда,
 Эттээх бэйэтэ элэйдэ,
 Сыалаах бэйэтэ сылайда,
 Тыына-быара кылгаата,
 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
 8510 Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
 Алын күүһэ алларыйда.
 Ол буолбут күтүрү
 Айыы оҕото
 Киһилиэ баара дуо?
 Биир күүстээх тэбиитинэн
 Түгнэри тэбэн
 Түһэрэн баран,

- 8520 Өргөстөөх үнгүүтүнэн
Хайбахтаах быарын
Хайа тайан
Абааһы уолун
Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнгүтэ тэпсэн,
Ый ыһыажа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ
Кукаакы аһылыга онордо.
- 8530 Үһүс абааһы утары хаамта,
Биһиги киһибит
Дьүрү Бөбө
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Орулаһа-орулаһа
Охсуһан бардылар,
Кыланыһа-кыланыһа
Кырбаһан бардылар,
Сымарына-сымарына
Сырбатыһан бардылар,
8540 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
Өттүктэхэн бардылар,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан бардылар,
Хабырына-хабырына
Хатыйсан бардылар;
Иэмэх талах курдук
Эрийсэн бардылар,
Үөл мас курдук
Үлтү кумаластылар.
8550 Ингиирдэрин тыаһа,
Харса сылдыар
Атыыр обустар
Муостарын тыаһын курдук,

- Лачыгыраһа түстүлэр;
 Хахай кыыллыы
 Харбаһан бардылар,
 Эһэ кыыллыы
 Эһиэлэһэн бардылар,
 Баабыр кыыллыы
 8560 Бырахсан бардылар,
 Сизэгэн кыыллыы
 Сиһиктэһэн бардылар,
 Үүс кыыллыы
 Үлүскэнник киристилэр.
 Солуута суох
 Соххор содуома
 Манна буолла,
 Баһа-атаҕа биллибэт
 8570 Балай бардама
 Манна буолла,
 Кулҕааҕа суох кулуппаайдахыта
 Манна буолла,
 Тыла суох тобуойдахыта
 Манна буолла,
 Сангалаах сырбатыһыта
 Манна буолла,
 Ангар харахтаах анһыалаһыта
 Манна буолла,
 8580 Хараҕа суох харбыалаһыта
 Манна буолла,
 Кэлэбэй килээптэһиитэ
 Манна буолла,
 Дүлэй доргутуһуута
 Манна буолла,
 Акаары амакыйданыхыта
 Манна буолла.
 Кимизлээхтик киирсэн бардылар,
 Кэмнээх киирэ курдук
 Кэтиэлэһэн бардылар,
 8590 Харахтаах хаантаар курдук

- Тардыалаһан бардылар,
Ыйаахтаах ыйааһын курдук
Ылсан бардылар.
Дьулайдарын тыаһа
Тимир солуур тыаһын курдук
Танкынаан,
Чэчэгэйдэрин тыаһа
Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
Чункунаан,
8600 Чабырбайдарын тыаһа
Тимир хобордоох тыаһын курдук
Тинкинээн,
Көхсүлэрин тыаһа
Көндөй уһаат тыаһын курдук
Күбүргээн,
Охсуһа сырыттылар.
    Үс күннүк сиргэ
    Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
8610 Түөрт күннүк сиргэ
Тойуктара чугдаарда,
Биэс күннүк сиргэ
Батастарын тыаһа лынгынаата,
Алта күннүк сиргэ
Айдааннара иһилиннэ,
Сэттэ күннүк сиргэ
Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
Абыс күннүк сиргэ
Атахтарын тыаһа арбыйда,
Тобус күннүк сиргэ
8620 Тинилэхтэрин тыаһа ньиргийдэ,
Уон күннүк сиргэ
Уллунахтарын тыаһа билиннэ.
Ириэнэх буору
Иэчэхтэригэр диэри
Ибили тэбистилэр,
Тонг буору
Тобуктарыгар диэри

8630 Тобулута тэбистилэр,
 Үрүн буору өгтүктэригэр диэри
 Тоѳо кэстилэр.

Ити курдук
 Ый орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар
 Тохтоло суох охсустулар.
 Адьарайым ааттааѳа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аѳа көлөһүнэ

8640 Арѳаһынан чаалыйда,
 Томтор сиргэ
 Туруйалыыр буолла,
 Аппа сиргэ
 Ат-бут буолла.

Ол буолбут күтүрү
 Дьүрү Бөбө
 Киһилиэ баара дуо?
 Үөгүлүү түстэ да,
 Өрө көтөн тахсан иһэн,
 8650 Уһун дурбуу батаһынан
 Моойдоох баһын
 Быта курдук
 Быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ уонна
 Абааһы улун
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаѳа,
 Күн күдэнэ,
 8660 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.

Аны төрдүс абааһы
 Утары хаамта,

- Биһи да киһибит
Дьүрү Бөбө
Куттана-чабыйа барбата,
Утары хаамта.
Сүүлүн сабанаабы
8670 Сүнкэн атыыр
Обустар курдук
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Төгүрүйэ хаамсан,
Күрдьүөтэһэ сырыттылар.
Кыыһыар хааннара
Кырыыларынан киирэн
Кыынньан бардылар,
Уордайар санаалара
Ойобосторунан киирэн
8680 Уордайдан бардылар,
Хадаар санаалара
Хабарбаларыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөннэрэ
Көмөбөйдөрүгэр мөбүстэ,
Удурбаччы санаалара
Уолуктарыгар мунньулунна.
Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин
Сыйыта тардан ыланнар,
8690 Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Торбо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
8700 Киэр илгэн кэбистилэр;
Саабылаан батастарын ыланнар,

- 8710 Часкыйа-часкыйа
 Дайбаһан барбытгара
 Имиһит иэтин курдук
 Иэбиллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
 Үрүөх үрэр быһах курдук
 Өбүллэн хаалбытын
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр;
 Биэс уон бууттаах
 Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
 Чэчэгэйдэрин туһунан
 Чэллиргэтиһэ оонньообуттара
 Ньиччэритэ сынньыһан
 Кып-кыра түү мээчик саба буолтун
- 8720 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр.
 Кыланса түстүлэр да
 Кыһыл илиилэринэн,
 Эккирэхэ түстүлэр да
 Эт сутуруктарынан
 Эттэхэн бардылар.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
 Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
- 8730 Уй истээх,
 Убалды тыллаах,
 Уу харахтаах,
 Уһаты уллунахтаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Ураһа сонноох
 Ураанхай саха
 Уулаабынан-хаардаабынан

- 8740 Унаарыгчы көрөн
Оломун булбат
Охолун-содуомун олохтоон
Охсуһа турдулар.
Киэн халлаан кэдэнгнээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Сардангалаах халлаан саппабырда,
Туналбаннаах халлаан тордобурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
- 8750 Идэмэр бөбө
Ингэрсийэн түстэ,
Содуом бөбө
Сордообо буулаата.
Илбис кыыһа
Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ,
Сах кыыһа
Батыһа сылдьан часкыйда,
Оһол уола
Ойоболуу сылдьан орулаата.
Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
- 8760 Кыланса-кыланса
Кырбаһан бардылар,
Торбо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан бардылар.
Ити курдук
- 8770 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адъарайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,

- Аҗа көлөһүнэ
 Арҗаһынан чаалыйда,
 Тыына-быара кылгаата,
 Көһсүн тыаһа күрдүргээтэ.
 Орто дойду оҗото
- 8780 Будулҗан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах
 Буурул аттаах
 Дьүрү Бөҗө
 Туттаһын аайы
 Туура мускуйар буолла,
 Таарыйдаһын аһсын
 Тиэрэ анһнар буолла,
 Садыйдаһын аһсын
 Умса хорутар буолла,
- 8790 Тэптэһин аайы
 Олордьу оһсор буолла.
 Биир күүстээх оһсуутунан
 Олордьу оһсон түһэрэн баран,
 Саабылаан батаһынан
 Абааһы уолун
 Моойдоох баһын
 Быта курдук
 Быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ.
- 8800 Көндөй көһсүн
 Көһүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаҗа,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.
- Аны бэһис абааһы
 Утары хаамта,
 Биһиги киһибит да
 Куттана-чаһыйа барбата,
 Утары хаамта.
- 8810 Абааһы уола

- Таллан аал бағыырын курдук
Тимир бағыыр тынғырабынан
Харбаабытынан барда,
Айыы оҕото
Алтан дьаакыр сутуругунан
Уу дьулайга
Охсубутунан барда.
Хааннарын көрө-көрө халыарыйан,
Кыһылларын көрө-көрө кыынньан,
8820 Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түһ-тан үктээтилэр,
Халдьаайы хара тыатын
Тигээрдээҕи ынах
8830 Кутуругун курдук
Тиэрэ-таары тэбистилэр.
Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда,
Орто туруу дойду тордуйалара
Туос хотоҕос курдук түллэннээтэ,
Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
Иэн ингириин курдук сыыйылынна.
Киэн халлаан кэдэннээтэ,
Ыраас халлаан ыыстыйда,
8840 Манган халлаан баланыйда,
Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
Сардангалаах халлаан тордоҕурда,
Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
Сир ийэни
Иннэри үктээбиттэрэ —
Өрүс балыктаах
Өлүү уута
Өрө дэбилийдэ.

- 8850   Бу кэмнэ
 Аржаа халлаан истиэнэтин
 Алын өттүгэр олохтоох
 Сэттэ уоннарын ааспыт
 Эмээхсин өттө
 Өлөөрү өөкөйдө,
 Сэттэлэрин ааспыт
 Оҕо өттө
 Өлөөрү ыксатта.
           Ити курдук
 8860   Ый орулуур отут хонугун
 Усталаах-туоратыгар
 Тохтоло суох охсустулар.
           Айыы оҕото барахсан
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,
 Аҕа көлөһүнэ
 Арҕаһынан чаалыйда,
 Суорат мэйиитэ туймаарда,
 Иэдьэгэй мэйиитэ иэдэйдэ,
 Хааһы мэйиитэ хамсаата,
 8870   Сииһин үөһэ хамсаата,
 Киинэ табыста;
 Сындааһына сыыйыллан
 Сылайан барда,
 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
 Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 Тыына-быара кылгаата,
 Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ уонна
 Аҕатын Хорула Боотуру ыңгыран,
 Санга сангаран
 8880   Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонньоу
 Турбута эбитэ үһү:
           — Дьииэ-буо, дьииэ-буо!
 Орто дойду
 Оройунан оонньоур

Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
8890 Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур аҕам!
Ыраах буолларгын
Ыксалаһа тардыый,
Чугас буолларгын
Чугаһыы охсууй,
Үөһээ буолларгын
Үөрбэ буолан түс!
Миигин абааһы уола
8900 Сиэри сирэйдээнэ,
Аһаары айахтанна!!!

Сотору кэминэн
Кынаттаах кытыгыраһа
Кутуругар хоболоох,
Курулас куорсуннаах,
Моонньугар мойбордоох
Мохсобол көтөрүм барахсан
Кырылыы көтөн кэлэн
Кынатын кыптыыйдыы тутунна да,
8910 Суос-соботохто
Супту суйулаан
Куһугурайан түһэн
Луглас гына олоро биэрдэ да уонна
Үнкүрүннээтэ да,
Хорула Боотур
Илэ бэйэтинэн буолан хаалла.

Улуу бухатыыр
Уолун диэки
Эргим-ургум,
Эргэс-чэргэс
8920 Эриличчи көрбүтэ:

- Обото сиритэ сынньыллан,
 Сэттэ сиринэн
 Сиикэй баастаммыт эбит,
 Хайыта сынньыллан,
 Абыс сиринэн
 Аһаҕас баастаммыт эбит,
 Тобулута охсуллан,
 Тоҕус сиринэн
 Ойбон баастаммыт эбит.
 8930   Ону көрөн баран,
               Орто дойду
               Оройунан оонньуур
               Улуу дуолана
               Хорула Боотур
               Киирэр хаана киирэн,
               Киил мас курдук
               Кинэччи таттарда,
               Чоруун мас курдук
               Чоноччу таттарда,
 8940   Харсаах мас курдук
               Ханаччы таттарда,
               Сирэйиттэн-харабыттан
               Сизэрэ уота
               Сирдьигинии тоҕунна,
               Хааһыттан-харабыттан
               Хатат уота саккыраата.
               Уна хараҕа
               Уоһун диэки
               Умса тардан
 8950   Умайар чолбон курдук
               Умаһан тырымнаата,
               Хангас хараҕа
               Хааһын диэки
               Хаанһары тардан
               Хатааһын чолбонун курдук
               Хаһылыччы умайда;
               Ааттаах киһи

- 8960 Алтан аалыытын курдук
Адбырыс гына түстэ,
Күүстээх киһи
Көмүс аалыытын курдук
Көбөрүс гына түстэ,
Дьэбир хаана киирэн
Дьэбин уутун курдук
Дьэбидис гына түстэ уонна
Кыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
Санга санара,
Сандаа көмүс тиһэ
- 8970 Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Адьарай аххаба,
Көстүбэт көлдүөнэ,
Илиэһэй бэрдэ,
Дирин дойду дьирбинэ,
Түгэх дойду
Түүн сырыылаах
Түрүлүүр түөкүнэ!
Сэрэн-сэрбэн,
Сэрэппэккэ сиэтэ,
Өйдөппөккө өлөрдө диэйиккин!!
Мин оҕобун
Бүдүрүйбэт сүһүөхтээххэ,
Хайдыбат халын тириилээххэ холуурум.
Сэттэ сиринэн
Сиритэ сынньан
Сиикэй баастаабыккын,
Абыс сиринэн
- 8990 Хайыта сынньангың
Аһаҕас баастаабыккын,
Тобус сиринэн
Тобулута охсонгун
Ойбон баастаабыккын.
Аны мин бэйэбин

- 9000 Умса уураммын
 Уодьугангын тутаммын,
 Тор тэһиингин тардаммын,
 Итгэннэри уураммын
 Искин тыыраммын,
 Абыс ойоѳоскун
 Ааѳа оонньоом,
 Тоѳус ойоѳоскун
 Тоһуталы оонньоом.
 Уһун унуоххун
 Урусхал гынан кэһиэм,
 Кылгас унуоххун
 Кыдымах гынан кэһиэбим!!!
- 9010 Адъарай ааттааѳа
 Сындааһына сыыйыллан,
 Торо тостон,
 Тугу да сангарбата.
 Иирсээннэрэ эрдэ биллибит,
 Этиһиилэрэ эрдэ бүппүт
 Дьон быһыыларынан,
 Орулаһа-орулаһа
 Охсуһан бардылар,
 Кыланыһа-кыланыһа
 Кырбаһан бардылар,
 Сымарына-сымарына
 9020 Сырбатыһан бардылар,
 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ
 Өттүктэхэн бардылар,
 Хаһытаһа-хаһытаһа
 Халбарыйсан бардылар,
 Хабырына-хабырына
 Хатыйсан бардылар;
 Иэмэх талах курдук
 Эрийсэн бардылар,
 Үөл мас курдук
 9030 Үлтү кумаластылар;

Ингирдэрин тыаһа,
Харса сылдыар
Атыыр оѳустар муостарын
Тыаһын курдук,
Лачыгыраһа түстүлэр.

9040   Хахай кыыллыы
Харбаһан бардылар,
Эһэ кыыллыы
Эһиэлэһэн бардылар,
Баабыр кыыллыы
Бырахсан бардылар,
Сизэгэн кыыллыы
Сиһиктэһэн бардылар,
Үүс кыыллыы
Үлүскэнник кириститлэр.

9050   Кимиэллээхтик киирсэн бардылар,
Кэмнээх киирэ курдук
Кэтиэлэһэн бардылар,
Харахтаах хаантаар курдук
Тардыалаһан бардылар,
Ыйаахтаах ыйааһын курдук
Ылсан бардылар.

                  Дьулайдарын тыаһа
Тимир солуур тыаһын курдук
Танкынаан,
Чэчэгэйдэрин тыаһа
Чугуунай хобордоох тыаһын курдук
Чункунаан,

9060   Чабырбайдарын тыаһа
Тимир хобордоох тыаһын курдук
Тингинээн,
Көхсүлэрин тыаһа
Көндөй уһаат тыаһын курдук
Күбүргээн,
Охсуһа сырыттылар.

                  Солуута суох
Соххор содуома

- 9070 Манна буолла,
Баһа-атаҕа биллибэт
Балай бардама
Манна буолла,
Кулҕааҕа суох кулуппаайдахыта
Манна буолла,
Тыла суох тобуойдахыта
Манна буолла,
Сангалаах сырбатыһыта
Манна буолла,
Анар харахтаах анныалаһыта
Манна буолла,
9080 Хараҕа суох харбыалаһыта
Манна буолла,
Кэлэҕэй килээптэһиитэ
Манна буолла,
Дүлэй доргутуһуута
Манна буолла,
Акаары аамакыйдананыта
Манна буолла.
    Үс күннүк сиргэ
    Үөгүүлэрэ иһилиннэ,
9090 Түөрт күннүк сиргэ
Тойуктара чугдаарда,
Биэс күннүк сиргэ
Батастарын тыаһа лыҥкынаата,
Алта күннүк сиргэ
Айдааннара иһилиннэ,
Сэттэ күннүк сиргэ
Сырбатыһар тыастара иһилиннэ,
Абыс күннүк сиргэ
Атахтарын тыаһа арбыйда,
9100 Тоҕус күннүк сиргэ
Тинилэхтэрин тыаһа ньиргидэ,
Уон күннүк сиргэ
Уллунахтарын тыаһа билиннэ.
Ириэнэх буору

- Иэччэхтэригэр диэри
Ибили кэстилэр,
Тонг буору
Тобуктарын харабар диэри
Тоџо кэстилэр.
- 9110   Ити курдук
Бй орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адъарайым ааттааџа,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аџа көлөһүнэ
- 9120   Арџаһынан чаалыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
Эт бэйэтэ элэйдэ,
Сыа бэйэтэ сылайда,
Сытынньан мас үөнүн курдук
Сытыкан сыыҥа
Муннуттан саккыраата,
Сир сиигэ үөн курдук
Күөх көйүк көлөһүнэ
Сүүһүттэн саккыраата;
9130   Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда.
Тэхтир сиргэ
Тэмтэрийэр буолла,
Аппа сиргэ
Ат-бут буолла,
Томтор сиргэ
Туруйальыр буолла.
Ол буолбут күтүрү
- 9140   Орто дойду
Оройунан оонньоур
Улуу дуолана

Хорула Боотур
 Киһилиэх киһи буолбата,
 Үөгүлүү түстэ да,
 Өрө көтөн тахсан иһэн,
 Уһун дурбуу батаһынан
 Абааһы уолун
 Моойдоох баһын
 Быта курдук
 9150 Быһа дайбаан
 Өлөрөн кэбистэ.
 Көндөй көхсүн
 Көнүтэ тэпсэн,
 Ый ыһыаба,
 Күн күдэнэ,
 Суор сэмсэтэ,
 Кукаакы аһылыга онордо.

Ол кэнниттэн
 9160 Тоторбот Баай
 Дьиэтигэр киирэн баран,
 Өргөстөөх үнгүүтүн ылан,
 Тоторботу тирээн туран,
 Санга сангаран
 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!

Дьэ, Тоторбот Баай,
 Тосту тотонгун,
 Кэдирги байангын,
 Соҕотохтуу суоһаан
 9170 Суон сурахтанан,
 Ангардастыы айбардаан
 Албан аатырангын,
 Тугу да хоноруугар
 Хоннорбот буолбуккун.
 Мин оҕобун —
 Будулбан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах

- 9180 Буурул атгаах
Дьүрү Бөбөнү
Суох онгороору,
Ити айылаах элбэх
Адъарай ааттаабын
Адалытан таһаарбытын дуо?
Сип-сибилигин
Өргөстөөх үгүүнэн
Сийинг үөһүн
Өтөрү түһэн
Өлөрөн кээһиэм ээ, хата!!
Били уоран-талаан кэлбит
- 9190 Аккыт баар дуо?!
Аны туох да
Үөнэ-курдыабата суох
Олоруом диэтэххинэ,
Тыыннаах хаалларым!
Итини истэн баран,
Тоторбот Баай
Субу маннык диэн
Сангалаах буола
Турбута эбитэ үһү:
- 9200 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Абааһы бөбөнү ыныттаран
Адалытан таһаараммын,
Иитэ биллибэт иэдээни,
Аата биллибэт алдыархайы онготторбут
Ыарахан буруйдаахпын.
Үнүйэ Дьаархан атын сиэбит
Эмиэ ыар буруйдаахпын.
Ону ат оннугар аты,
Бэйэм аатгаах сүүрүк
- 9210 Чолооһо диэн аппын биэриэм.
Тойонуом, өлөрүмэ!
Аны уолаттарым да, бэйэм да
Туох да үөнэ-курдыабата суох

- Олоруохпут диэн биир бигэ
Мэктиэ тылбын биэрэбин!!
Хорула Боотур
Тоторбот Баай
Чолооһо диэн ааттаах атын ылан миинэн,
Дьүрү Бөбө бэйэтин атын миинэн,
9220 Дойдуларын диэки
Айаннаабыттара эбитэ үһү.
Ол курдук этэнгэ үчүгэйдик
Дойдуларыгар айаннаан тийибиттэрэ —
Дьонноро уруйдуу-айхаллыы көрсүбүттэр.
Сотору кэминэн
Үнүйэ Дьяархан
Билсэ кэлэ сылдьан,
Атын илдэ барбыта үһү.
- Кэлинги кэмгэ
9230 Тоторбот Баай уолаттарынаан
Туох да үөнэ-курдьябата суох,
Киһи киһи курдук
Олорбуттар эбит.
- Хорула Боотур кэргэнинээн,
Оҕолорунаан бука бары
Үүт турааннык,
Үчүгэй баҕайытык
Олорбуттар эбит.
- Арай биирдэ
9240 Будулҕан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө
Тус илин диэки
Кэргэн кэпсэтэ айаннаабыт.
Ол айаннаан иһэн
Атыттан түһэн,

- 9250 Уот отгон баран,
Субу маннык диэн
Сангалаах буола,
Сандаа көмүс тиһэ
Турталдьыйа оонньуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Аал уотум иччитэ,
Хатан Тэмиэрийэ
Аан Уххан тойон эһэм уонна
Аартык иччитэ
Хаакырдаан Бөбө!
- 9260 Үөрүн-көтүн,
Күлүм-аллайын!
Арыылаах алаадьынан
Айах тутан
Айхаллаан эрэбин.
Бу хайалара
Бэрик-туһах бэрсэн
Амалыйа туойдун диэтэргит,
Орто дойду
Оройунан оонньуур
- 9270 Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт
Добун-дохсун сырыылаах
Манган ала аттаах
Хорсун-хоодуот
Хорула Боотур диэн аҕалаах,
Сардаана Куо диэн ийэлээх,
Ахсыма Куо диэн балыстаах,
Будулҕан туман тыыннаах
- 9280 Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
Дьүрү Бөбө
Кэргэн кэпсэтэ диэн
Айаннаан иһэбиэн!!!

- Ити кэнниттэн
 Хаакырдаан Бөжө
 Илэ бэйэтинэн
 Баар буола түстэ,
 Санга сангаран
 9290 Саймаһыппытынан барда:
 — Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
 Аартык иччитэ
 Хаакырдаан Бөжө диэн
 Мин буолабын.
 Оҕобут Дьүрү Бөжө
 Биэс тарбаҕын бэрсиитэ
 Минньигэс буолар эбит,
 Уон тарбаҕын уунуута
 Бойум* буолар эбит.
 9300 Сылдыарын былаһын тухары
 Тыалы-хаары,
 Силлиэни-самыыры
 Түһэриэхпит суоҕа!!
 Субу мантан тус илин диэки
 Дэлбиргэ Эбэ Хотунҥа олохтоох
 Айыы Толлойо тойон уонна
 Аан Туомайаан хотун диэн
 Ыаллар олорор буолуохтаахтар.
 Олор кыыстара —
 9310 Туллукчаана Куо,
 Ол аналын буолуохтаах.
 Ол эрэн, ол кыыскар
 Үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэттэрэ,
 Үс бырааттыы абааһылар
 Күтүөттээн олороллор диэн
 Илбис кыыһа эдьийим
 Этэ дьизэһийэн ааспыта,
 Бэбэһээ түөртүүр ыам сабана.
 9320 Инньэ диэн баран,
 Хаакырдаан Бөжө
 Сүтэн хаалла.

- Дьүрү Бөбө атын миинэн
Салгы айаннаата.
Көбдүргэн сири
Көнгүтэ тирэннэрдэ,
Ириэнэх буору
Ибили кэстэрдэ,
Былыык* буору
9330 Баллырҕаччы кэстэрдэ,
Туой буору
Тоҕо кэстэрдэ.
Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түнг-тан үктэттэ,
Халдыайы хара тыатын
Тигээрдээҕи ынах
Кутуругун курдук
9340 Тиэрэ-таары тэбистэрдэ.
Хатын маһы
Хайыта тэптэрбитэ
Хотун дьахтар буолан
Хаһыыты хаалла,
Ириэнэх маһы
Ибили кэстэрбитэ
Иирээки киһи курдук
Илгистэ хаалла,
Сыгынах маһы
9350 Сыбарыта тэптэрбитэ
Сырҕан эһэ буолан
Ырдьыгыны хаалла,
Тон маһы
Тоһута тэптэрбитэ
Тойон киһи буолан
Ордоотуу хаалла,
Үөг маһы
Үлтүрүтэ тэптэрбитэ
Үчүгэй Үөдүйээн буолан

- 9360 Үөгүлүү хаалла,
 Ыарба талабы
 Тоѳо кэстэрбитэ
 Ытанныах уол буолан
 Ытыы хаалла,
 Бэс маһы
 Эмтэритэ тэптэрбитэ
 Бэтиэхэлээх уол буолан
 Бээѳинии хаалла.
 Тыйыс тыал салгыйда,
 9370 Сирилэс силииэ сэтэрэн барда,
 Алта анысханнаах
 Холорук аргыстанна,
 Сэттэ силилээх
 Холорук сирдыттэннэ,
 Аѳыс аргыардаах
 Холорук арыалдыттанна,
 Тоѳус дорѳоонноох
 Холорук добордонно.
 Ити курдук
 9380 Өөр дуу, өтөр дуу айаннаан,
 Дэлбиргэ Эбэ Хотунна
 Тийиэн кэллэѳэ.
 Ааттаах алаас
 Кэрэ айылѳатын
 Кэрийэ көрбүтэ:
 Иилии эргийэ кэриэтэ
 Бэс мастаах
 Халдыайы тыа
 Суугунуу турар,
 9390 Эбэ хотун
 Үөс өттүн диэки
 Одуулаан көрдөххө,
 Хатын арыы тыалар
 Ханыылаһан үүммүттэр эбит.
 Алаас эбэ хотун
 Унуоргу өттүгэр

- 9400 Сүүнэ улахан дьиэ
Турара көһүннэ.
Биһиги киһибит
Ол дьиэ диэки
Айаннатан тамаһытта.
Ол тийэн
Атын сэргэбэ баайан баран,
Дьиэбэ киирбитэ —
Дьиэлээхтэр уку-суку
Олороохтуулар эбит.
Будулбан туман тыыннаах
Балысхан айаннаах
Буурул аттаах
- 9410 Дьүрү Бөбө
Санга сангаран
Саймаһыппытынан барда:
— Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
Дьиэлээхтэр, туох сонуннаах,
Сэһэннээх ыалларгытый?
Мин аналлаах доборум,
Туһааннаах хотунум
Буолуохтаах киһини
- 9420 Кэргэн кэпсэтэ
Кэлэн турабыан!
Били Алампа ырыатыгар хоһууларыныы,
Үрүн тулук эрэ мөлбөстүүр,
Ылбабайдыр эрэ чыычаабыам,
Ыраастыыра эрэ бөлтөрдүүр
Добойумалыыр эрэ доборуом
Тулукчаана Куо баар дуо?
Бу ханнык киһи кэлэн
Амалыйа туойда диэтэргит,
Орто дойду
- 9430 Оройунан оонһуур
Улуу дуолана
Анысханнаах алыа манган халлаан
Үөһэ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт

- Добун-дохсун сырыылаах
 Манган ала атгаах
 Хорсун-хоодуот
 Хорула Боотур диэн абалаах,
 Сардаана Куо диэн ийэлээх,
 Ахсыма Куо диэн балыстаах,
 9440 Будулбан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах
 Буурул атгаах
 Дьүрү Бөбө диэн ааттаахпыан!
 Итини истэн баран,
 Айыы Толлойо тойон
 Санга сангара
 Сатарыта турбута эбитэ үһү:
 — Дьиэ-буо, дьиэ-буо!
 Биһигини мун булан,
 9450 Кыһалба кыпчыйан,
 Эрэй энгэрдэһэн олорор ыалларабыт.
 Кыыспытыгар Тулукчаана Куоҕа
 Үс быраатты
 Үөһээ дойду
 Үлүскэннээх бэттэрэ,
 Обот соллонноохторо,
 Одьурбаччы майгылаахтара
 Күтүөттээбиттэрэ үс хонно.
 Ити таһырдыа
 9460 Хоспоххо тутан олордобут.
 Хата биһигини
 Көмүскүүр-харыһыйар
 Оҕо көһүннэ.
 Хары күүһүнэн харбаһангыһын
 Турута мускуйан,
 Илиэһэй бэттэрин иннэртээ,
 Көстүбэт көлдүүннэрин күөлэһитэлээ,
 Адьарай адьырбаларын
 Анныгар баттатаалаа.

- 9470 Саргы-дьяалын салалыннын,
Уруйун-айхалын улааттын!!!
Итини истэн баран,
Дьүрү Бөбө таһырдыа табыста.
Ол тахсан
Хоспобу өнгөйөн көрбүтэ:
Үс адьарай ааттааба
Сыалаах эти сыымайдаан
Аһы-сии олороллор эбит.
Ону көрөн баран,
- 9480 Орто дойду обото
Киирэр хаана киирэн,
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Харсаах мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чоруун мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйттэн-харабыттан
Сизэрэ уота
- 9490 Сирдыгинии тобунна,
Харабыттан-хааһыттан
Хатат уота саккыраата,
Сүүһүн хаана
Сүүрэлии оонньоон
Сулус уотунан умайан,
Наахара хааннанна,
Наахатта дьүһүннэннэ уонна
Кыһырбыт киһи быһыытынан
Тыылла-хабылла
- 9500 Санга сангаран,
Сандаа көмүс тийһэ
Турталдьыйа оонньоуу
Турбута эбитэ үһү:
— Дьизэ-буо, дьизэ-буо!
Үөһээ дойду
Үлүскэннээх бэттэрэ,

- 9510 Обот соллонноохторо,
 Одьурбаччы майгылаахтара!
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 Амарах сүрэхтээх,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтарын
 Алыс диэн атабаस्ताабыккыт,
 Көхсүттэн көнтөстөөх,
 Көрбүөччү харахтаах,
 Көмүскэс санаалаах
 Күн өркөн уустарын
 Күүскэ да күөмчүлээбиккит.
 Сүгүнүнэн сүктүбэт
- 9520 Сүдү ыал оҕото,
 Аанньанан аттаммат
 Атын ыал оҕото
 Адабыйан кэллим!
 Бу хайалара кэлэн
 Амалыйа туойдун
 Диир эбит буоллаххытына,
 Будулбан туман тыыннаах
 Балысхан айаннаах
 Буурул аттаах
- 9530 Дьүрү Бөбө диэммин!!!
 Саха сиэринэн,
 Биир-бииргэ киирсиэбин!
 Ону истэн баран,
 Адьарай ааттаахтара
 Ахпа-дьахпа,
 Амаан-дьамаан
 Айахтарын аһан,
 Санга сангаран
 Сатарыта турбуттар эбитэ үһү:
- 9540 — Дьэ нойоон,
 Дьэрэлийэн-дьэргэйэн,
 Уолуккунан тыынан,
 Уһуккунан дугунан

- Уол оџото быһыылааххын?!
Ол эрэн
Соџотох аата соџотох,
Үс аата үс ини, нохоо!
Умса миинэммит
9550 Уодьугангын тутаммыт,
Тор тэһиинггин тардаммыт,
Сутаакы торбос курдук
Суолга соһуохпут,
Аппах тарбыйах курдук
Аппаџа соһуохпут,
Таабылаах убаһа курдук
Тыаџа соһуохпут.
Сэрэппэккэ сиэтилэр,
Өйдөппөккө өлөрдүлэр диэйиккин!!!
9560 Саха сиэринэн,
Биир-бииргэ
Киирсэргэ сөбүлэһэбит.
Бары көмөлөөн охсуһан
Эйигин сиэммит,
Улуу Үрүн Аар Тойон
Дьүүлүгэр туруохпутун баџарбаппыт!
Итини истэн баран,
Айыы оџото
Кыыһырар хаана
9570 Кырытынан киирэн
Кыынньан барда,
Уордайар санаата
Ойоџоһунан кутуллан
Уордайдан барда,
Хадаар санаата
Хабарџатыгар хаайтарда,
Өлөрсөр өһүөнэ
Көмөгөйүгэр мөбүстэ,
Удурџаччы санаата
9580 Уолугар мунһулуһна уонна
Кыыһырбыт киһи быһыытынан

- Тыылла-хабылла
 Санга сангаран,
 Сандаа көмүс тийһэ
 Турталдьыйа оонньуу
 Турбута эбитэ үһү:
 — Көр бу, көр бу диибииэн!
 Адьарай аххахтара,
 Көстүбэт көлдүүннэрэ,
 Обот соллонноохторо
 9590 Тумсуларын тууһун,
 Айахтарын абатын
 Туох истиэ-көрүө баарай?!
 Хата, бэйэбитин
 Умса уураттааммын
 Уодьугангытын тутаммын,
 Тор тэһиингитин тардаммын,
 Иттэннэри уураттааммын
 Искитин тыырталааммын,
 Уһун унуоххутун
 9600 Урусхаллаан тэйиэм,
 Кылгас унуоххутун
 Кыдьымах гынан
 Кыралыы оонньообум!!!
 Инньэ диэтэ да,
 Дьийэттэн тэйиччи
 Охсуһар сир булуна сүүрдэ.
 Абааһылар эмиэ
 Кини кэнниттэн
 Сүүрэн сүөдүкүйдүлэр.
- 9610 Бастакы абааһы
 Биһиги киһибит диэки
 Утары хаамта,
 Биһиги да киһибит
 Куттана-чаһыйа барбата,
 Утары хаамта.

- Ити курдук
Үс түүннээх күнү мэлди
Сүүлүн сабанаабы
9620 Сүнкэн атыр оуустар курдук
Төгүрүһэ хаамсан
Күрдьүөтэһэ сырыттылар.
Төрдүс күннэрэ үүнүүтүгэр
Кыырыктаах биилээхтэрин
Сыйыта тардан ыланнар,
Кыланса-кыланса
Кырбаһан барбыттара
Кыраланан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
9630 Киэр илгэн кэбистилэр;
Торбо биилээхтэрин
Төлүтэ тардан ыланнар,
Тохтоло суох тобуойдаспыттара
Тоһута ыстанан хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Саабылаан батастарын ыланнар,
Часкыйа-часкыйа
Дайбаһан барбыттара
9640 Имийһит иэтин курдук
Иэбиллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
Киэр илгэн кэбистилэр;
Өргөстөөх үнгүүлэрин ыланнар,
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Өтөрүтэ түһүспүттэрэ
Үрүөх үрэр быһах курдук
Өбүллэн хаалбытын
Илиилэрин таһынан
9650 Киэр илгэн кэбистилэр;
Бизс уон бууттаах
Мэрилиир мээчиктэрин ыланнар,
Чэчэгэйдэрин туһунан

- Чэллиргэтигэ оонньообуттара
 Кып-кыра түү мээчик саба буолтун
 Илиилэрин таһынан
 Киэр илгэн кэбистилэр.
 Кыланса түстүлэр да
 Кыһыл илиилэринэн,
 Эккирэхэ түстүлэр да
 9660 Эт сутуруктарынан
 Эттэхэн бардылар.
 Охсуһуу улаханын охсустулар,
 Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
 Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
 Уй истээх,
 Убалды тыллаах,
 Уу харахтаах,
 Уһаты уллунахтаах,
 Улаан ньуурдаах,
 9670 Ураһа сонноох
 Ураанхай саха барахсан
 Унаарыччы көрөн
 Оломун булбат
 Оһолун-содуомун олохтоон
 Охсуһа турдулар.
 Киэн халлаан кэдэннээтэ,
 Ыраас халлаан ыыстыйда,
 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 9680 Сардангалаах халлаан саппабырда,
 Туналбаннаах халлаан тордобуурда,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
 Идэмэр бөҕө
 Ингэрсийэн түстэ,
 Содуом бөҕө
 Сордооҕо буулаата.
 Сах кыһа
 Батыһа сылдьан часкыйда,
 Илбис кыһа

- 9690 Эккирэтэ сылдьан иэрийдэ,
Оһол уола
Ойоһолуу сылдьан онолуйда.
Кыырыктаах биилээхтэр биир туспа
Кыланса-кыланса
Кырбаһан бардылар,
Торһо биилээхтэр биир туспа
Тохтоло суох тобуойдастылар,
Саабылаан батастар биир туспа
Часкыйа-часкыйа
- 9700 Дайбаһан бардылар,
Өргөстөөх үнгүүлэр биир туспа
Үөгүлэһэ-үөгүлэһэ
Үөлсән бардылар.
Ити курдук
Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адьярайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ;
Эт бэйэтэ элэйдэ,
Сыа бэйэтэ сылайда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда;
Томтор сиргэ
Туруйалыыр буолла,
Аппа сиргэ
- 9720 Ат-бут буолла.
Ол буолбут күтүрү
Айыы оһото
Киһилиэх киһи буолбата,
Биир күүстээх охсуутунан
Олордью охсон

- 9730 Түһэрэн баран,
Саабылаан батаһынан
Моойдоох баһын
Быта курдук
Быһа дайбаан
Өлөрөн кэбистэ.
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- 9740 Аны иккис абааһы
Утары хаамта,
Биһиги киһибит да
Куттана-чаҕыйа барбата,
Утары хаамта.
Адһарай ааттааҕа
Эт бэйэтинэн,
Илэ дьүһүнүнэн
Кыайыа суобун өйдөөтө,
Суос-соботохто
Умсаннары холоруктаата,
Урбачыс гынна да,
9750 Туох да торбо биилээбэ хоппот
Суорба таас
Хара килэдьи
Киһи буолан хаалла,
Тынһырабын сараппытынан
Түһэн барда.
Икки тумул таас хайа
Ыпса түһэрин курдук
Түөс-түөстэриттэн
Өрө тэйсэ түстүлэр.
9760 Хайа хайдарын курдук
Хардары-таары харбастылар,
Көмүк суулларын курдук

Куду-хады куустулар,
Сир синнэрин курдук
Лип-лап киристилэр,
Түлэс-балас түһүстүлэр,
Түнгэри-таннары эристилэр.

9770   Харах тэстиэ диэн
Харыстаһа барбатылар,
Хаарыан хааммыт тохтуо диэн
Харааста санабатылар,
Илии алдыанья диэн
Имнэрин да таттарбатылар,
Атах алдыанья диэн
Айыыргыы санабатылар,
Тобук тостуо диэн
Толкуйдуу барбатылар,
Өрөһө-үөс диэн өйүлээбэтилер.

9780   Сутуруктарын тыаһа
Тонг балта тыаһын курдук
Тохтообокко чункунаата,
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһыы кытаанабын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр,
Ыыс быдаанынан тыыннылар.

9790   Тыйыс тыал салгыйда,
Сирилэс силлиэ
Сэтэрэн барда,
Хабыс хахсаат тыал
Хахайдыы хаһыырда,
Добун-дохсун
Холорук түстэ,
Улуу буурба
Улуйа оонньоото,
Араат байбал
Хоту-собуруу долгуйда.
Тарбыйабы тонгот баттаары гынна,
Кулуну хомурах көмөөрү гынна,
Кэлэр кэнчээри

- 9800 Кэхтээри гынна,
Төрүүр төрүөх
Төन्नөөрү гынна.
Тыымпы күөллэр
Битгэхтиин тиэриллэн
Дэбидиһэ тоннулар,
Көлүйэ күөллэр
Көппөхтүүн оргуйан
Дөйө тоннулар.
Ити курдук
- 9810 Ый орулуур отут хонугун
Усталаах-туоратыгар
Тохтоло суох охсустулар.
Адъарайым ааттааба,
Киһи эрэ буоллар,
Ийэ-хара көлөһүнэ
Иэнинэн халыйда,
Аба көлөһүнэ
Арбаһынан чаалыйда.
Эт бэйэтэ элэйдэ,
- 9820 Сыва бэйэтэ сылайда,
Үрүт күүһэ үгдэрийдэ,
Алын күүһэ алларыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ,
Сага төрөөбүт
Тарбыйах курдук
Бадъяалаан хаамар буолла.
Ол буолбут күтүрү
- 9830 Айыы обото Дьүрү Бөбө
Киһилиэх киһи буолбата,
Түнгэри анһан
Түһэрэн баран,
Өргөстөөх үнгүүтүн ылан,
Хайбахтаах хара быарын
Хайа тайан
Өлөрөн кэбистэ.

9840 Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҕа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.

9850 Аны үһүс абааһы
Утары хаамта,
Биһиги да киһибит
Куттана-чаҕыйа барбата,
Утары хаамта.
Адъарай ааттааҕа
Таллан аал баҕыырын курдук
Тимир баҕыыр тынҕыраҕынан
Харбаабытынан барда,
Айыы оҕото
Алтан дьаакыр сутуругунан
Абааһы улун
Уу дьулайга охсубутунан барда.

9860 Куула тыаны
Кумаардаабы кулун
Кутуругун курдук
Түг-тан үктээтилэр,
Халдьаайы хара тыатын
Тигээрдээҕи ынах
Кутуругун курдук
Тиэрэ-таары тэбистилэр.
Охсуһуу улаханын охсустулар,
Кырбаһы кытаанаҕын кырбастылар,
Тэбиэлэһии чингин тэбиэлэстилэр.
Кыһылларын көрө-көрө кыынһан,
Хааннарын көрө-көрө халыарыйан
Охсуһа турдулар.

9870 Араат байҕал
Хоту-собуруу долгуйда,
Орто туруу дойду тордуйалара

- 9880 Туос хотоѳос курдук түллэннээтэ,
 Дьөлөрү үтүгэн түгэбэ
 Иэн ингиирин курдук сыыйылынна.
 Киэн халлаан кэдэннээтэ,
 Ыраас халлаан ыыстыйда,
 Манган халлаан баланыйда,
 Үтүө халлаан өлбөөдүйдэ,
 Сардангалаах халлаан саппабырда,
 Туналѳаннаах халлаан тордобурда,
 Килбиэннээх халлаан киртийдэ.
 Сир ийэни
 Иннэри үктээбиттэрэ —
 Өрүс балыктаах
 Өлүү уута
 Өрө дэбилийдэ.
 Бу кэмнэ
- 9890 Арѳаа халлаан истиэнэтин
 Алын өттүгэр олохтоох
 Сэттэ уоннарын ааспыт
 Эмээхсин өттө
 Өлөөрү өөкөйдө,
 Сэттэлэрин ааспыт
 Оѳо өттө
 Өлөөрү ыксатта.
 Адьарайым ааттааѳа,
 Киһи эрэ буоллар,
 Хааһы мэйиитэ хамсаата,
 9900 Иринэ мэйиитэ иэдэйдэ,
 Суорат мэйиитэ туймаарда,
 Сииһин үөһэ хамсаата,
 Киинэ табыста.
 Сындааһына сыыйыллан
 Сылайан барда,
 Ахсым бэйэтэ ахсаата,
 Дохсун бэйэтэ тохтоото,
 Ийэ-хара көлөһүнэ
 Иэнинэн халыйда,

- 9910 Аҗа көлөһүнэ
Арҗаһынан чаалыйда,
Тыына-быара кылгаата,
Көхсүн тыаһа күрдүргээтэ.
Сытынһан мас үөнүн курдук
Сытыкан сыыҥа саккыраата,
Сир сиигин үөнүн курдук
Күөх көйүк көлөһүнэ
Сүүһүттэн саккыраата,
Санга төрөөбүт кулун курдук
- 9920 Бадьяалаан хаамта.
Ол буолбут күтүрү
Орто дойду оҕото
Дьүрү Бөҕө
Киһилиэ баара дуо?
Биир күүстээх тэбиитинэн
Түгнэри тэбэн түһэрэн баран,
Өргөстөөх үгүүтүн ылан,
Хайҗахтаах хара быарын
Хайа тайан
- 9930 Өлөрөн кэбистэ.
Көндөй көхсүн
Көнүтэ тэпсэн,
Ый ыһыаҗа,
Күн күдэнэ,
Суор сэмсэтэ,
Кукаакы аһылыга онордо.
- Бу кэнниттэн
Айыы оҕото Дьүрү Бөҕө
Адьарай бөҕөнү кытта
- 9940 Күөн көрсөммүн,
Күрэс былдьаһаммын
Ыраас этим
Быртабырбыта буолуо дии санаан,
Күөл күөх далай уутунан
Этин-сиинин

Хасты анһынан суунна.
Ол кэнниттэн ууттан тахсан,
Сиккиэр тыалга үрдэрэн
Этин-сиинин салгылатта.
9950 Ол кэнниттэн дьибэ кэлбитигэр,
Дьибэлээхтэр уруйдуу-айхаллыы көрсүбүттэр.

Дьүрү Бөбө
Кыһын дьонугар хас да хоммут,
Ол кэнниттэн
Уоллаах кыыс холбоһор
Урууларын малааһынын онгорбуттар,
Онно уол ийэлээх абатын
Хорула Боотуру уонна
Сардаана Куону уонна
9960 Балтын Ахсыма Куону
Ындыран бэлиэтээбиттэрэ үһү.

Ол кэнниттэн
Дьүрү Бөбө
Кэргэнин сүгүммэрэн,
Дьонун аабы кытта
Дойдугар айаннабыттар.
Дойдуларыгар этэннэ айаннаан тийэннэр,
Дьэ, хайа аайы
Үөһэттэн үргүөр үргүйбэккэ,
9970 Алларааттан аргыар аргыйбакка,
Үүт турааннык,
Үчүгэй бабайытык
9973 Олорбуттара эбитэ үһү.

21.09.2010 с.

**БҮТЭЙ БҮЛҮҮ ЭБЭБИН УРУЙДУУБУН!
(Кутурук салайар тойук)**

Саргылаах Сахам сирин
Хорук тымыра буолан
Айыллан үөскээбит,
Уһулута ойон тахсыбыт
Очуос таас хайалардаах
Улуу Лена эбэм
Маанылаах кыһа буолан айыллыбыт
Бүтэй Бүлүү эбэбин
Ырыаларбар ыпсараммын,
Хоһооннорбор холбооммун,
Этиилэрбэр эбэммин,
Уруй-айхал этэммин
Туойдабым буоллунууй!!!

Бүтэй Бүлүү эбэм умнаһыгар,
Салаа үрэхтэригэр, өрүстэригэр,
Бүгүгэр-табыгар
Ыал дьон олохсуйан
Үс саха үөскээн,
Түөрт саха төрөөн ууһаан-тэнийэн,
Үс Бүлүү улуустара үөскээбиттэрэ.
Бүлүү эбэбит
Уйгутун-бийангыҥ көмөтүнэн
Саха чэрдээх илиилээх
Үлэһит дьоно
Хонуу-хонуу мунунан
Хоробор муостаабы хототон,
Сыһы-сыһы мунунан
Сыспай сиэллээби сырырбатын,

Үлэ үөрүүтүн билэн
Олох олоробут!!!
Бүтэй Бүлүү эбэм
Салаа үрэхтэригэр, өрүстэригэр
Бүгүгэр-табыгар
Сиртэн хостонор баайдар
Үгүс үтүмэн элбэхтэр.
Аар тайбатыгар
Кылааннаах түүлээх арааһа дэлэй.
Хара тыатыгар
Хардан эһэ таптаан ордууланар,
Киэн нэлэмэн толоонноругар
Тайах кыылым таптаан үөскүүр.
Бүтэй Бүлүү эбэм
Үтүө үрдүк аатыгар
Сүһүөхтээх бэйэм
Сүгүрүйэн тураммын,
Хоолдуктаах бэйэм
Хонкуйан тураммын,
Уруй-айхал этэммин
Туойдабым буоллунууй!!!

Олонхону бэчээккэ бэлэмнээһин уратылары

Иванов Василий Иванович-Чиллэ (1950 с.т.) «Хорула Боотур» («Анысханнаах алыа манган халлаан үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт манган ала аттаах хорсун-хоодуот Хорула Боотур») олонхотун Ньурба улуунун Мархатыгар 2010 сыл балаҕан ыйын 21 күнүгэр сурукка тihэн түмүктээбитэ. Бу рукопись Ньурбатаабы культура управлениетын нөнгүө М.К. Аммосов аатынан ХИФУ Олонхо научнай-чинчийэр институтун архыыбыгар туттарыллыбыта. Салгыы, 2011 сыл атырдыах ыйыгар Олонхо НЧИ Бүлүү бөлөх улуустарга ыппыт фольклорнай экспедициятын иһинэн, олонхо секторын сэбиэдиһэ В.В. Обоюкова анаан В.И. Иванов дойдутугар тийэн, 5 чаас холобурдаах «Хорула Боотуру» толоруутун икки күн устата видеоҕа устубута.

Бу В.И. Иванов бэйэтин суруйуутугар олобуран бэчээттэнэр «Хорула Боотур» олонхоҕо В.В. Обоюкова устуута компакт-диск быһыытынан сыһыарыллан тахсар. Олонхоһут толоруутун араас кэмнэ уонна араас ньыманан түһэрэн үйэтитии бу тахсар үлэ суолтатын ордук диринэтэр, ис хоһоонун байытар, толкуйдатар. Аһаардас, икки варианы тэннээһинтэн олонхоһут биир сыл устата туох уларыыыны-тэлэрийиини барбытын, тыла-өһө тупсубутун-сыппаабытын, хоһуйар куолута кэнээбитин-суобун тургутуохха сөп. Маннык хабааннаах үлэттэн олонхоһут хайдах хатарыллан, ситэн-сигилээн тахсарын сабаҕалыыр, табылыннабына, кэтиир да дьонун кыах үөскүүрүн бэлиэтиэххэ наада.

Рукопись тиэкиһэ төһө кыалларынан уларытыллыбата. В.И. Иванов абыс кылаас эрэ үөрэхтээх буолан, сыһыатын-халтытын, бэл тылы тардан этиитин кытта, көннөрбөккө суруйбута (холобур, *оол*, *өөр*) кини бэйэтин сангарар уратытын хайдах баарынан сурукка түһэрбитин туоһулуур.

1. Тиэкискэ биирдэ эрэ түбэхэр, атын түгэннэргэ сөпкө туттуллар бигэ албас көннөрүлүннэ, рукописка суруллубут вариана сноска быһыытынан ыйылынна: *бадахтахтаах — бадахтаах, атка*

ыныгыртахха — акка ыныгырдаатахха, Курустукуола — Курустуола, Ам Доппутка — Ам Топпукка, о.д.а.

2. Аакайдааһын, диалект көстүүтүнэн биир тыл хас да вариана туттуллуута уларытыллыбат: хотун — хатын, хомуллан — хамыллан, о.д.а.

3. Аһаҕас уонна бүтэй дорҕоон аралдьыһыта оннунан хаалла, тыл литературнай вариана сноска быһыытынан ыйылынна: *хабарҕа* — *хабырҕа*, *сатамматах* — *сытамматах*, *былас* — *булас*, *кулҕаах* — *кулҕаах*, *көмөгөй* — *көмөҕөй*, *сэргэҕэлээ* — *сэрбэҕэлээ*, *олордугут* — *олордуҕут*, *дьүлэй* — *дүлэй*, *киэнэ* — *гиэнэ*, о.д.а.

4. Төттөрү ассимиляция холобура оннунан хаалла, тыл литературнай вариана сноска быһыытынан ыйылынна: *оборчо* — *обоччо*, *орто* — *отто*, *киирсиэбин* — *кииссиэбин*.

5. Олонхонут тус санарар уратыта оннунан хаалла, тыл литературнай вариана сноска быһыытынан ыйылынна: *умсаннары*, *субу-йута*.

6. Олук хоһоонго көшпүт тыл квадратнай скобкаҕа ылылынна:
6043   Өрөһө хайдыа диэн өйүлээбэтилэр,
                                  Өлөр үөс [диэн] өйдүөбэтилэр.

7. Тиэкиһи көннөрүү биир уустук соруғунан олонхо хоһоонунан строкаларын эрдээксийэлээһин буолар. В.И. Иванов олонхолуурга холоммута уонча эрэ сыл буолбут, толору ситэ-хото илик. Онон со-рох түгэннэргэ судургу тылынан кэпсээн кэбиһэр түгэннэрдээх. Маныаха сурукка түһэрэригэр ритмы сүтэрэн, строка ыһыллан хаа-лар түбэлтэтэ тахсар:

232	<i>Уоллара улаатан бухатыыр</i>	<i>Уоллара улаатан,</i>
	<i>Бэрдэ буолбут, кыыстара көрүөхтэн</i>	<i>Бухатыыр бэрдэ буолбут;</i>
	<i>Кэрэ кырасыабай кыыс буола улааппыт.</i>	<i>Кыыстара көрүөхтэн кэрэ</i>
		<i>Кырасыабай кыыс буола улааппыт.</i>

8. Строка сыһа тангыллан, аллитерация алдьанара, интонация кэһиллэн, ис хоһоон эгэлгэтэ уларыйара эмиэ бэлиэтэнэр:

203	<i>Имигэс кыргызттар</i>	937	<i>Көхсүлэрин тыаһа</i>
	<i>От мунньан имиллэннэнэ</i>		<i>Көндөй уһаат</i>
	<i>Туралларыгар дылы</i>		<i>Тыаһын курдук күбүргээн</i>
	<i>Имигэс кыргызттар от мунньан</i>		<i>Көхсүлэрин тыаһа</i>
	<i>Имиллэннэнэ туралларыгар дылы</i>		<i>Көндөй уһаат тыаһын курдук</i>
			<i>Күбүргээн</i>

Рукописка олонхо 9 897 строкалаах эбит буоллабына, эрэдээкси-
йэлээһин кэнниттэн 9 973 строка аабылынна.

9. Сурук бэлиэтин көннөрүү холобура:

637	<i>Буйа, буйа буйакаа</i>	— <i>Буйа-буйа-буйакаа,</i>
	<i>Дайа, дайа, дайакаа</i>	<i>Дайа-дайа-дайакаа,</i>
	<i>Ыар дьаалы — аар татай</i>	<i>Ыар-дьаалы, аар-татай,</i>
	<i>Алаатыгар ньи оҕолоор.</i>	<i>Алаатыгар ньи, оҕолоор!</i>

10. Олонхо тиэкиһин түһүмэхтэргэ араарыы олонхо сюжетын
кытта ыкса ситимнээх. Хас биирдии түһүмэх түмүктэммит сюжет
кэрчигиттэн турар.

С.Д. Львова

КОММЕНТАРИЙДАР

Тыллар быһаарыылара⁴⁰

60 — **Дьайынг** — туох эмэ ойобоһо, тас кытыыта, бүтэр уһуга [СТБТ, III т. Г-И. с.289].

61 — **Модьобо** — туох эмэ үрдэлэ, үрдүк бүүрүгэ [СТБТ, VI т. Л-Н. с.277].

109 — **Ходобой** — куорсун.

121 — **Кыйдама** — кыйдам — ыраас, көнө, киэнг (сир ньуурун туһунан) [СТБТ, V т. К. с.191].

144 — **Холуон** — олуона үчүгэй, таһыччы үчүгэй.

213 — **Хаччабас мангаас обус** — хаччабай маҕаас атыыр кунан — бычок, у которого одна половина морды черная, а другая — белая [Пек., III т. стлб.3422].

259 — **Мөнгүрүөн** — кипшэ, улахан.

266 — **Дьирбин** — дьилбин — албын-көлдүүн киһи, түөкүн (үксүгэр Аллараа дойду абааһытын бухатыыра) [СТБТ, III т. Г-И. с.345].

283 — **Холлобос** — стенки чего-либо; стена, стена якутской юрты (ср. эркин) [Пек., III т. стлб.3453].

396 — **Халлаан хадьангата** — хадьанга — скала? хатан халлаан хадьангата ыңгыырдаах (ат) Обр. I, 444. 454 (конь) на котором село — что скала (?) крепкого (каленого) неба [Пек., III т. стлб.3229]

561 — **Чоруун** — томороон, кытаанах.

563 — **Харсаах мас** — не колкое дерево, не прямослойное, трудно раскалывающееся дерево, такое, что его невозможно ни стругать, ни рубить [Пек., III т. стлб.3364].

578 — **Хатааһын чолбоно** — халлаан ырааһыран тыалыраары, тымныйаары гыннабына, киэнэ сырдаан көстөн, чабылынны ту-рар чолбон сулус.

⁴⁰ Олонхо тизкиһэ уоннуу строканан нүөмэрдэннэ. Тыллар быһаарыылара, анал ааттар уонна нууччалыыттан кириити тыллар ыйынныыктара бэрилиннэ. Быһаарыллар тыллар тизкискэ сулуһунан бэлиэтэннилэр.

611 — **Тэгил дойду** — ыраах дойду.

612 — **Хол дойду** — ыраах дойду.

714 — **Уодьугангын тардыам** — ввудзаю (обудзаю) тебя [Пек., III т. стлб.3029].

715 — **Тор тэиинин тут** — держать в послушании (во власти), иметь власть над кем-либо [Пек., III т. стлб.2865] .

721 — **Кыдымах** — өрүс саас эстэригэр, күһүн турарыгар устар бытархай, көбдөркөй муус [СТБТ, V т. К. с.186].

730 — **Сүүлүн** — күүстээх этинг.

742 — **Торбо бии** — сытыы бии.

748 — **Саабылаан батас** — улахан батас.

752 — **Имиийит иэтэ** — имиийит — эргэр. былыр ими имитэн аһаан-таннан сылдыар киһи [СТБТ, III т. Г-И. с.668]; иэт — эргэр. маһы онго хаһан, дыиэ ол-бу кыра тээбиринин онгорорго аналлаах, токур иэбиллибит төбөлөөх быһахха майгынныыр сэп [СТБТ, III т. Г-И. с.838].

759 — **Үрүөх үрэр быһах** — род выгнутого ножа для соскабливания шерсти с кожи при их выделке [Пек., III т. стлб.3181].

784 — **Уй истээх** — ынайбыт истээх.

785 — **Убалды** — мындыр, уус.

801 — **Идэмэр** — эргэр. инсэ, обот.

863 — **Богдо** — бүрэ дьүһүннээх биитэр кыаммат-түгэммэт киһини сэнээн, быстаан этэр тыл [СТБТ, II т. Б. с.362].

924 — **Хаантаар** — эргэр. тимир мэхэмээн, ыһааһын.

985 — **Өһөгөйдөөх** — өстөөх.

995 — **Быта курдук** — бүтүн ордорбокко, үлтү, хампы [СТБТ, II т. Б. с.782].

1031 — **Кунус** — үүнээйи, харамай тобохторо сытыһан буордуй-буттара [СТБТ, IV т. К. с.481].

1039 — **Уолах тиит** — средняя листовница, большая толстая лесина [Пек., III т. стлб.3033].

1159 — **Үөрбэ** — заостренный кол, рожень; остроконечное оружие, пика [Пек., III т. стлб.3152].

1399 — **Көбдүргэн** — көпсөркөй, сахсархай (буор туһунан) [СТБТ, IV т. К. с.203].

1422 — **Өкө тиит** — иннэйбит, иэбиллибит тиит.

1424 — **Уот Саадаба Мобой** — үс хос бастаах, икки салаа кутуруктаах саадаба уот мобой — трехголовый большой огненный змей с хвостом о двух разветвлениях [Пек., II т. стлб.2021].

1538 — **Үүн тиэрбэһин курдук** — үүн тиэрбэһэ — железные кольца у лошадиных удил [Пек., III т. стлб.2655].

1548 — **Кулугур кулгаахтаа, тараах иэннээ** — кулгаах туллуор, иэн тириитэ бысталаныар диэри накаастаа, таһый [СТБТ, IV т. К. с.464].

1580 — **Көмөгөй** — хабарба тас өттө; уолук, уолук үүтэ [СТБТ, IV т. К. с.256].

1676 — **Иэрэ** — саас өрүс, күөл халааннаатабына эрэ ууланар мунур аппа, кэдээл сир [СТБТ, III т. Г-И. с.831].

1687 — **Акка ыңгырдаатахха, ангардастаабат эрбии биитин курдук** — Акка ыңгырдаатахха, ангаардастаабат тэнгнэр (өс хон.) — тэнгнээх, тэнг күүстээх.

1756 — **Көмүк** — түөлбэ. көөрөттөн тохто турар үрдүк туруору эмпэрэ сыыр, биэрэк [СТБТ, IV т. К. с. 260].

1813 — **Биттэх** — тугу эмэ туттарар туора мас, туорай [СТБТ, II т. Б. с. 345].

1816 — **Көшпөх** — сибэккитэ, силиһэ суох күөх үүнээйи, муох [СТБТ, IV т. К. с.313].

2242 — **Тулуур бағана** — тулуур — подпорка; подпорочная стойка в юрте, ставило [Пек., III т. стлб.2805].

2270 — **Бүлгүн** — окумал унуоҕа, сарын хаптаҕайын уонна хомурбан унуобун кытта холбоһор сирэ, сарын кырыыта [СТБТ, II т. Б. с.626].

2272 — **Ала мондобой** — хотой мифологической аата [СТБТ, I т. А. с.387].

2374 — **Ланҕа** — прошлогодняя, старая нескошенная трава, которая не выжжена, негарь; старая отава; пласт всякого мусора [Пек., II т. стлб.1465].

2396 — **Кюһаах** — сир онхойо, онхой, хотоол сир [СТБТ, IV т. К. с.506].

2411 — **Үгэх** — чуланчик, маленькое отделение между хлевом и жилым помещением, куда зимою кладут молоко для отстоя сливок [Пек., III т. стлб.3106].

2412 — **Биллэрик** — эргэр. балаҕанга киирэр ааны утары эркин-нэ сыста турар наара орон [СТБТ, II т. Б. с.317].

2413 — **Отох** — кыайан улааптатах, үөлэнэ, үөскүлэнэ суох, кыра, дьүдьэх, ситэ сайдыбатах [СТБТ, VII т. Нь-П. с.365].

2419 — **Ыалыкы** — ыалыка 1) куруппааскы 2) хабды.

2429 — **Күрүнг** — кугас; кугастыны боронг [СТБТ, V т. К. с.93].

2455 — **Нэмилгэ** — эргэр. күүстээх, улахан [СТБТ, VI т. Л-Н. с.513].

2488 — **Толон** — тобурах, муустаах самыыр.

2626 — **Таллан** — отборный; таллан таас орой — отборно крепкая макушка [Пек., III т. стлб.2540].

2627 — **Бабыр** — уһун укка олордуллубут тимир дэгиэ [СТБТ, II т. Б. с.115].

2640 — **Тигээр** — бег рогатого скота от ужаления насекомого [Пек., III т. стлб.2661].

2651 — **Туос хотоѳос** — поплавок из бересты, имеющий цилиндрическую форму, наплавок, кебрик [Пек., III т. стлб.3530].

2955 — **Сохсо** — плашка, ловушка, западня; пасть (звероловная), устраиваемая из нескольких тяжелых деревинь (ср. бултуур сэп, ырба) [Пек., II т. стлб.2295].

3144 — **Кустук (ох)** — эргэр. үс муннуктуу быһыылаах сэриилэхэр ох төбөтө [СТБТ, IV т. К. с.545].

3339 — **Дьороѳоно сотолоох** — уһун, көнө сотолоох.

3415 — **Хаансаар** — хонсоор — горбатый большой нос [Пек., III т. стлб.3490].

3146 — **Сулус ох** — острая стрела для пробивания насквозь [Пек., II т. стлб.1902].

3536 — **Сытыкан (үөн)** — сытыйбыт, куһаҕан сыттаах.

3539 — **Көйүк** — кып-кыра, элбэх, кыйманнас чиэрбэ бийһэ [СТБТ, IV т. К. с.233].

3566 — **Сүлүүлээх (сүрэх)** — то же, что сүрэх быата (дуга аорты) [Пек., II т. стлб.2388].

3590 — **Харыйдаа** — бэрик-туһах, бэлэх биэр.

4081 — **Өргөннөөх өтүү** — плетеный ремень; веревка, аркан; өргөн өтүү — толстая и длинная веревка [Пек., II т. стлб.1956].

6055 — **Хара хапсыр** — жестокий западный ветер весною, замораживающий землю и препятствующий росту растительности [Пек., III т. стлб.3322].

6214 — **Буурул** — буулур — түүтүн төрүт өгтө уонна хос түүтэ туртайан көстөр, төбө диэкигэ кытарымтыйан көстөр (үксүгэр сылгы өнгүн туһунан) [СТБТ, II т. Б. с.598].

9299 — **Бойум** — бойом — өлгөм, дэлэгэй.

9329 — **Былык** — минеральной (туой, кумах) да, үүнээйи (уу отун сытыйбыта) да састааптаах күөл түгэбин бадараана [СТБТ, II т. Б. с.716].

Анал ааттар ыйынныктара

Аал **Луук Мас** — Орто дойду ытык маһа. 6342, 6354, 6383.

Аан **Алахчын Хотун** — аан дойду иччитэ. 6356, 6387, 6396, 6400, 6405, 6427.

Аан **Намыйа хотун** — Орто дойду олохтооҕо, Сыралыма Куо ийэтэ. 368.

Аан **Сайаана хотун** — Орто дойду олохтооҕо, Мүлдү Бөҕө ийэтэ. 294, 477, 1469.

Аан **Туомайаан хотун** — Орто дойду олохтооҕо, Туллукчаана Куо ийэтэ. 9307.

Айыы **Начаай тойон** — Орто дойду олохтооҕо, Сыралыма Куо аҕата. 367, 489.

Айыы **Сэлиэһэ тойон** — Орто дойду олохтооҕо, Мүлдү Бөҕө аҕата. 293, 309, 342, 476, 1468.

Айыы **Толлойо тойон** — Орто дойду олохтооҕо, Туллукчаана Куо аҕата. 9306, 9445.

Алампа — Дьүрү Бөҕө Туллукчаана Куону хоһуйуутугар ахтыллар. 9421.

Алдан **Хайата** — Мүлдү Бөҕө уонна Өһөх Хабар охсуһар хайалара. 3291, 3472.

Андында **Эбэ Хотун** — Тутук Бэргэн олохтоох сирэ. 2304.

Араат **байбал** — орто дойду байбала. 1808, 2394, 2648, 3051, 3489, 4668, 6061, 6138, 6893, 6990, 7899, 8106, 8360, 8831, 9795, 9870.

Ат **Топпут** — Тоторбот Баай алааһа, Хатын Сыһыы унуоргу өттүгэр сытар сир. 7392.

Ахсыма **Куо** — айыы кыһа, Дьүрү Бөҕө балта. 6217, 7447, 9278, 9439, 9960.

Булаанкый **Эбэ Хотун** — айыы бэйэлэрэ абааһы буолбут үс ини-бии олохтоох алаастара. 5779.

Бүтэй **Курустуола** — үс ытык кырдыбаас бар дьон дьүүлдүүттэрит-тэн биирдэстэрэ. 5615, 5662, 6223.

Бэкийэ **Мангаа Хотун** — оборчо кута, бадараан иччитэ. 1279, 1288.

Дэгээримэ **удабан** — абааһы удабана. 5107.

Дэлбиргэ **Эбэ Хотун** — Айыы Толлойо тойон, Аан Туомайаан хотун олохтоох сирдэрэ. 9305, 9381.

Дьааны **Хайата** — Мүлдү Бөбө уонна Өһөх Хабар охсуһар хайалара. 3097, 3121, 3153.

Дьаархан **Күөлэ** — Сырбан Баай олохтоох дойдутун күөлэ. 6295, 6449, 6452.

Дьүрү **Бөбө** — айыы бухатыыра, Хорула Боотур уонна Сардаана Куо уоллара, олонхо III үйэтин сүрүн геройа. 6215, 7289, 7323, 7451, 7489, 7565, 7621, 7840, 7869, 7998, 8214, 8280, 8531, 8646, 8665, 8783, 9179, 9219, 9243, 9282, 9295, 9323, 9410, 9443, 9473, 9530, 9829, 9923, 9938, 9952, 9963.

Дьылба **Хаан Тойон** — үөһээнни айыы. 4278.

Дьэжитиэн **кыһа** — абааһы кыһа, Ыйыста Хара балта. 1493.

Илбис **кыһа** — сэриини, охсуһууну, хаан тохтуутун үөскэтэр дьахтар иччи. 379, 3435, 3580, 3887, 5064, 6794, 7813, 8753, 9317, 9689.

Күн **Эрбийэ** — Үөһээ дойду бухатыыра. 4179.

Күөгэлдьин **удабан** — айыы удабана, Күн Тойон кыһа. 1344, 5145, 5422, 5570.

Мүлдү **Бөбө** — айыы бухатыыра, Хорула Боотур аҕата, олонхо I үйэтин сүрүн геройа. 300, 303, 333, 360, 387, 483, 520, 557, 610, 667, 834, 983, 1061, 1088, 1140, 1150, 1194, 1203, 1210, 1249, 1275, 1281, 1304, 1337, 1359, 1476, 1570, 1691, 1890, 2218, 2264, 2294, 2309, 2323, 2513, 2543, 2701, 2856, 3082, 3118, 3275, 3326, 3362, 3614, 3635, 6370, 6533.

Ньургунун — үс ытык кырдыбаас бар дьон дьүүлдүүттэриттэн биирдэстэрэ. 5616, 5663, 6224.

Одун **Хаан Тойон** — үөһээнни айыы. 4279.

Оломоот **Бөбө** — айыы бэйэлэрэ абааһы буолбут үс ини-бииттэн биирдэстэрэ. 5600.

Охол **уола** — өс-саас, кыргыс, өлөрсүү тангарата. 3885, 5066, 6796, 7815, 8757, 9691.

Өһөх **Хабар** — түөрт ини-бии абааһы бухатыырдарыттан саамай улахан убайдара. 2604.

Сайылык **Эбэ Хотун** — Айыы Сэлиэһэ тойон, Аан Сайаана хотун олохтоох сирдэрэ. 94, 2297.

Сардаана **Куо удабан** — Хорула Боотур анала. 3750, 3797, 3920, 3987, 4066, 4109, 4127, 4274, 4302, 4306, 4339, 4383, 4393, 5192, 5262, 5289, 5297, 5379, 5442, 5542, 5553, 5579, 5630, 6205, 6235, 7238, 7306, 7446, 7617, 8276, 9277, 9438, 9959.

Сах **кыһа** — абааһы кыһа. 3883, 5062, 6792, 7811, 8755, 9687.

Супту **Түһэр** — абааһы бухатыыра, Ыйыста Хара инитэ. 1071.

Сыллай **Бөбө** — айыы бэйэлэрэ абааһы буолбут үс ини-бииттэн биирдэстэрэ. 5599.

Сыралыма **Куо** — айыы кыһа, Мүлдү Бөбө анала. 371, 1067, 1478, 2276, 2310, 6371, 6535.

Сырбан **Баай** — Орто дойду олохтооҕо, кыһын уруутугар Үөһэ дойду биэс абааһытын ойууну кыырдан түһэттэрбит оҕонньор. 6296, 7204, 7206, 7214, 7227.

Сорук **Боллур** — Тоторбот Баай сорукка сылдыар уола. 7476, 7496, 7502, 7979, 7985, 8007, 8012.

Талыы **Таабыр** — үс ытык кырдыаҕас бар дьон дьүүлдүттэриттэн биирдэстэрэ. 5614, 5661, 6222.

Тоторбот **Баай** — Орто дойду олохтооҕо, кэdirги майгылаах оҕонньор. 7279, 7397, 7420, 7457, 7460, 7470, 7474, 7514, 7977, 8025, 9159, 9162, 9166, 9196, 9217, 9230.

Туллукчаана **Куо** — айыы кыһа, Дьүрү Бөбө анала. 9310, 9426, 9452.

Турута **Харбыыр** — Үөһэ дойду бухатыыра. 4181.

Тутук **Бэргэн** — Орто дойду олохтооҕо, Чирэмэ Куо анала. 2305.

Уот **Булгуннях** — Уот Дьылыды байбал ортотугар умайа турар булгуннях. 4992, 5086, 5102, 5138.

Уот **Дьылыды байбал** — Орто дойду собуруу өттүгэр кыһыл уотунан кырбаһа сытар улуу байбал. 4854, 4910, 4962, 5100, 5135, 5186, 5435, 5516.

Уот **Саадаҕа Моҕой** — Аллараа дойду моҕойо. 1424, 1438, 1445.

Уһун **Дьурантаайы** — үөһээнни айыылар суруксуттара. 4261, 4263.

Үнүйэ **Дьяархан** — Тоторбот Баайга атын былдыаппыт оҕонньор. 7429, 9206, 9226.

Үөкэлдын **удабан** — айыы удабана, Үргэл Тойон кыһа. 1158, 1313, 5149, 5426, 5574.

Үрүң **Аар Тойон** — үөһээнни айыылар баһылыктара. 2600, 3726, 3730, 4130, 4154, 4194, 4277, 4287, 5384, 5388, 5414, 5502, 9564.

Үчүгэй **Үөдүйээн** — бухатыыр айанын хоһуйууга ахтыллар. 421, 5767, 9359.

Хаакырдаан **Бөбө** — аартык иччитэ. 9259, 9286, 9293, 9321.

Хара **Лаансаар** — айыы бэйэлэрэ абааһы буолбут үс ини-биит-тэн биирдэстэрэ. 5601, 5869.

Хара **Хамсык** — Үөһээ дойду абааһыта. 636.

Хатан **Тэмиэрийэ Аан Уххан Тойон** — уот иччитэ. 9256.

Хатгыана **эмээхсин** — бухатыыр айанын хоһуйууга ахтыллар. 425.

Хатың **Сыһыы** — Тоторбот Баай олорор сирэ. 7277, 7391, 7388.

Хорула **Боотур** — айыы бухатыыра, Мүлдү Бөбө уонна Сыралыма Куо уоллара, олонхо II үйэтин сүрүн геройа. 2314, 3654, 3683, 3744, 3759, 3935, 3947, 4119, 4149, 4159, 4166, 4196, 4207, 4272, 4300, 4349, 4452, 4586, 4829, 4895, 4922, 5130, 5160, 5205, 5211, 5263, 5292, 5300, 5325, 5381, 5407, 5440, 5498, 5533, 5546, 5551, 5582, 5588, 5619, 5639, 5645, 5676, 5706, 5801, 6106, 6183, 6226, 6227, 6249, 6289, 6314, 6380, 6397, 6417, 6429, 6476, 6544, 6939, 7048, 7180, 7221, 7269, 7298, 7445, 7616, 8275, 8877, 8891, 8914, 8934, 9142, 9216, 9234, 9276, 9437, 9958.

Чирэмэ **Куо** — айыы кыһа, Мүлдү Бөбө балта. 302, 1070, 1479, 2277, 2300, 2306.

Чолооһо — Тоторбот Баай ааттаах ата. 9210, 9218.

Чыңгыс **Хаан Тойон** — үөһээнни айыы. 4280.

Ыйбалдын **удабан** — айыы удабана, Ый Хотун кыһа. 1225, 1233, 1315, 1326, 5147, 5424, 5572.

Ыйыста **Хара** — абааһы бухатыыра. 1080, 1509, 1702.

Элээһэп — бухатыыр туттуутун-хаптыытын хоһуйар тэнгэбилгэ ахтыллар. 1388.

Нуучча тылыттан кирири тыллар

№	Кирири тыл	Тылбааһа	Туттуллубут ахсаана
1	аккаас	отказ	5
2	атамаан	атаман	3
3	баах	бак	1
4	баһыыба	спасибо	2
5	бириэмэ	время	1
6	биэрэстэ	верст	4
7	боруок	порог	2
8	буурай	бурый	1
9	быраат	брат	9
10	бырасты(лас)	от сл. проститься	1
11	быраһаай	прощай	1
12	бэтиэхэ	потеха	3
13	дорообо	здорово	2
14	дууһа	душа	6
15	дыраастый	здравствуй	1
16	дьаакыр	якорь	8
17	испийһэк	список	1
18	истиэнэ	стена	8
19	киирэ	гиря	8
20	кириэһпэс	крепость	1
21	куруубай	грубый	2
22	кырааска	краска	3
23	кырасыабай	красивый	3
24	лыысыбай	лысовой	4
25	миэстэ	место	1
26	муора	море	9
27	муоста	мост	1
28	мээчик	мячик	18
29	нуомас	новость	1
30	одьунаас	одинец	3
31	олбуор	забор	1
32	оруобуна	ровно	1
33	өрүөллээх	от сл. орел	1
34	саабылаан	сабля	22

35	сиэрэ	сера	13
36	содуом	содом	29
37	табаарыс	товарищ	1
38	уһаат	ушат	10
39	хааһы	каша	9
40	хобордоох	сковорода	16
41	хокуоска	кукиш	1
42	чугуунай	чугунный	8
43	чуут	чуть	2
44	чээй(дээ)	от сл. чай	1
45	эппиэт	ответ	2
			230

Кылгатыылар

ОНЧИ — М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральнай университет Олонхо научнай-чинчийэр института өс хох. — өс хоһооно
Пек. — Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. В 3 томах. 1959.

СТБТ — Саха тылын быһаарыылаах тылдыгыта. Толковый словарь якутского языка/ под. ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск: Наука, 2004; 2010.

РНА СС ССНК — Россия Наукаларын Академиятын Сибиирдээби салаатын Саха сиринээби Научнай киинэ

т. — том

с. — сирэй

стлб. — столбец

эргэр. — эргэрбит тыл

ТУҤАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЕРАТУРА

Васильев, Г.М. Якутское стихосложение. — Якутск: Кн. изд-во, 1965. — 126 с.

Дмитриев, П.Н. Эпические формулы и олонхо // Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока: (Мат. Всесоюз. конф. фольклористов). — Якутск: ЯФ СО АН СССР, 1977. — С. 118—120.

Дмитриева, А.А. Олонхо вилюйского региона: бытование, сюжетно-композиционная структура, образы: автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Якутск, 2008.

Егоров, С.С. Булаанкый Боотур: Олонхо-пьеса, номохтор, тойуктар, ырыалар. — Дьокуускай: Ситим, 1994. — 62 с.

Емельянов, Н.В. Сюжеты якутских олонхо. — М.: Наука, 1980. — 375 с.

Емельянов, Н.В. Сюжеты олонхо о защитниках племени. — Новосибирск: Наука, 2000. — 192 с.

Ефремов, П.Е. О фольклоре Нюрбинского и Сунтарского районов (Сообщение по материалам фольклорной поездки 1960 года) // Научные сообщения. ЯФ СО АН СССР. — Вып. 6. — Якутск, 1961. — С. 83—89.

Иванов, В.И. Күн Күбээдьэ бухатыыр: олонхо. — Ньурба: ГУП «Нюрбинская улусная типография», 2008. — 88 с.

Илларионов, В.В. Олонхо алыптаах эйгэтэ. — Дьокуускай: Бичик, 2006. — 336 с.

Илларионов, В.В. Искусство якутских олонхосутов. — Якутск, 1982. — 123 с.

Илларионов, В.В. Эпические формулы и типические места в якутском эпосе // Язык—миф—культура. — Якутск, 1988. — С. 71—78.

Илларионов, В.В. Якутское сказительство и проблемы возрождения олонхо. — Новосибирск: Наука, 2006. — 191 с.

Лосотов, В.С. Айылбаттан айыллыбыт талааннар. — Дьокуускай: Ситим, 1994. — 112 с.

Никифоров, В.М. Стадии эпических коллизий в олонхо: Формы фольклорной и книжной трансформации. — Новосибирск: Наука, 2002. — 208 с.

Нюрбинский улус: история, культура, фольклор. — Якутск: Бичик, 2006. — 552 с.

Пухов, И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — 256 с.

Чичеров, В.И. Традиция и авторское начало в фольклоре // Советская этнография. — 1946. — № 2. — С. 29—40.

Эргис, Г.У. Очерки по якутскому фольклору. — М.: Наука, 1974. — 402 с.

Анкета олонхосутов, певцов-импровизаторов, сказителей, запевал национального танца «осуокай» Нюрбинского района / Записано участниками Вилуйской фольклорной экспедиции в 1960 г. // Архив ЯНЦ СО РАН. Ф. 5. Оп. 6. Д. 352. 33 л.

Фольклорные материалы диалектологической экспедиции Нюрбинского района ЯАССР 1956 г. // Архив ЯНЦ СО РАН. Ф. 5. Оп. 6. Д. 208.

Афанасьев, П.С., Воронкин, М.С., Алексеев, М.П. Саха тылын диалектологической тылдыта. — М., 1976.

Воронкин, М.С., Алексеев, М.П., Васильев Ю.И. Саха түөлбө тылын тылдыта: (Эбии том). — Новосибирск, 1995.

Пекарский, Э.К. Словарь якутского языка: В 3 т. — Л., 1958. — Т. 1; 1959. — Т. 2, 3.

Саха тылын **быһаарыылаах тылдыта** = Толковый словарь якутского языка: В 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск, 2004. — Т. 1; 2005. — Т. 2; 2006. — Т. 3.

Саха тылын **быһаарыылаах улахан тылдыта** = Большой толковый словарь якутского языка: В 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. — Новосибирск: Наука, 2007. — Т. 4; 2008. — Т. 5; 2009. — Т. 6. 2010. — Т. 7.

СЫҢЫАРЫЫЛАР

Төрүттэрим

Былыргы төрдүм-ууһум Булаанкыйтан сабаланар. Дыгын Дархан ыгыгытын сөбүлээбэккэ, Булаанкый Боотур быраата Налардыын Ньурба сиригэр улуу Туймаадаттан кэлбиттэр.

Булаанкый Боотур билигин кини аатынан ааттаах Булаанкый Эбэҕэ олохсуйбут. Налар Элиптээн Эбэҕэ олохсуйбут. Кини үс уолламмыт — Сэлиэһэ, Чамчан, Ньууркан. Бу дьон сүрдээх кыанар дьон буола улааппыттар. Элиптээн Эбэ Хотун угуттаан, улахан эбэ буолан долгулдуйа сытар кэмигэр тиин курдук тииттэн-тииккэ ыстангалаан эргийэн кэлэллэр эбит. Төбөлөрүгэр уһун быаны сүүстэрин туһунан баанан баран сүүрдэхтэринэ, быа сиргэ түспэккэ, салгынна үөһэ лента курдук субуллан иһэр эбит. Уолаттар кырларыгар Таркаайыга олохтоох тобус ойохтоох, тобус уоллаах Тоторбот Баай тобус уолаттарын иддэ сылгыларын үөрүнэн үүрэн киллэрэр эбит. Кэлин уолаттар улаатан, бэйэтин сылгытын үөрүн дойдуларыгар үүрэн таһаарар буолбуттар. Кэлин иллээхтик-эйэлээхтик кэпсэтэн, Тоторбот Баай күүлэйгэ Сэлиэһэни ынгырар эбит. Сэлиэһэ иннин кимиэхэ да биэрбэт ааттаах охсооччу үһү. Син биир күүлэйгэ Сэлиэһэ бастыыр эбит. Тоторбот Баай Сэлиэһэҕэ сыл аайы, бастаатабын ахсын сылгынан бириэмийэлиир буолбут. Оннук иллээхтик-эйэлээхтик сыһыаннаһан, Тоторбот Баай туора үрэхтэн сир анаппыт эбит.

Тоторбот Үрүйэтэ диэн ааттаах үрүйэ Туора үрэххэ баар. Булаанкый икки Болдохтообор анды бөҕө киллэрэр эбит. Ону Булаанкый Боотур бырааттарым бултуохтара диэн, кимиэхэ да тыттарбат үһү. Күһүн анды оҕото ситэн бултанар кэмэ буолтун кэннэ, уолаттар үһүөн абабаларын сиригэр бултуу баралара. Онно сүүһүнэн андыны бултууллара, бары даҕаны бэргэнник ыталлара. Онно Булаанкый Боотур сиэн бырааттарым эрбэхтэрин тыаһа үчүгэй диэн, тиит төргүү мутугунан тайахтанан, улахан оҕонньор иэчэйэн киирэр эбит. Уолаттар абабаларыгар хайаан да ирээттииллэрэ үһү.

Булаанкый Боотур, кэпсииллэринэн, үс миэтэрэттэн тахса уһуннаах киһи эбит. Сыччаа атахтара 173 см уһуннаах. Археологтар өрдөөбүтэ хостоон көрүөхтэрин баҕара сылдыбыттар. Ону сытар сирин билэр оҕонньор — оһуокайдьыт Баллаев С.И. сирдииртэн akkaастанан, ол дыыала тохтоон турар. Баллаев Савва Иннокентьевич сиздэрэй кэрэ да куоластаах киһи этэ. Маннай тойугунан дьэрэлитэн саҕалаан баран, этэн-тыынан барара. Атын сирдэринэн тэлэһийэ сылдыбатыр да, дойдутугар Хорулаҕа этэр этэ, кыра сылдыан истэрим.

Булаанкый Боотур өлөөрү сытан эппит: «Дойдубар, түһээн көрдөхпүнэ-иһиттэхпинэ, сүөһү мангырааһына уонна кып-кыра дьон «һуу-һуаа» саналара баар. Онон киһи-сүөһү баар буолсу быһыылаах». Бу билингһи дьону кып-кыра дьон диир эбит. Эппитин курдук, сэбиэскэй былаас баарына, сүөһү кыстыыр этэ. Онтон кэнники, бу олоххо кириигэ сүөһүнү эспиттэрэ, кыстаппат буолбуттара.

Арай биирдэ үс бырааттыы Элиптээн Эбэттэн чугас Өлөнгөөх диэн күөлгэ от охсо турдактарына, аҕалара Налар Боотур оҕонньор үөгүүтэ иһилибит: «Бэдэрдээх удаҕан уола баар-суох ааттаах апытын хаһааттан былдыан илдьэ барда! Кырытыннаран, сэнээн итинник быһыыланар!» — дии-дии үөгүлүүр эбит. Ону истэн уолаттар дьиэлэригэр сүүрэн тахсыбыттар уонна икки улахан уол үргүлдүү Чиллэ диэки сүүрэ турбуттар. Сүүрэн испиттэр. Арай улахан уолаттар Чалбаат туорууругар тийиилэригэр, бырааттара ох саалаах, ииримтийбиттии соноҕос атынан көтүтэн ааспыт. Убайдара Сэлиэһэ уонна Чамчан Нохос: «Киһини дэннээйэбин, сэрэнээр, биир киһиттэн аты ылыахпыт!» — диэн үөгүлүү хаалбыттар. Уоллара атын мунг кыраайынан ойута турбут.

Ньууркан ол курдук айаннаан дирин элгээннэ чугаһаан эрдэбинэ, биир киһи атын миинэн баран, ат сэтиилээх субу аа-дьуо айаннатан көкөһүтэн иһэр эбит. Ньууркаммыт убайдарын сэрэтиитигэр таах да наадыйбатах, били киһини көхсүн хараһынан кыһаан баран, ох саатын тардан кэбиспитэ — атыттан сууллуохча сууллубакка олордобуна, атынан ойоболуу сүүрдэн аһан иһэн, батаһынан моойдоох баһын быта курдук быһа дайбаан өлөрөн кэбиспит.

Убайдара тийбиттэрэ — бырааттара били киһини өлөрөн сытар эбит. «Киһи этэрин истибэтэххин, биир киһиттэн аты ылыа этибит

буоллаҕа дии, өлөрбүт киһигин бэйэн дьаһай» — диэн баран, убай-дара бэйэлэрин аттарын сиэтэн дьиэлэригэр төннүбүттэр. Ньууркан өлөрбүт киһитин диринг элгээннэ, кутаҕа тимирдибитэ үһү. Ол киһи атын ытан кэбиспитэ — дойдутун диэки айанныы турбут.

Бэдэрдээх удаҕан уолун ирдэһэ кэлэ сылдыбыт. Уолум бу диэки кэлэн баран сүттэ диир үһү. Удаҕан дьахтар этэн-тыынан кээһэн, икки ааттаах кыанар дьон, Сэлиэһэ уонна Чамчан, ыалдьан босхон буолан хаалбыттар. Туох да буруйа суох дьон босхонноон сытан, бэрт өр эрэйдэнэн өлбүттэрэ эбитэ үһү. Оттон бырааттарын Ньуурканы хайдах да бултаһа сатаабыт үһү да, ол удаҕан дьахтар кыайбатах. Ньууркан Үөһээ Бүлүү Боотулуутугар тонус кыыһын кэргэн ылан, туспа аҕа уһун төрүттээбитэ үһү.

Сэлиэһэ ыалдьыан иннинэ кэргэннээх, биир Ырыа Дьурустаан диэн уоллаах эбит. Уол кэлин улаатан улуу тойуксут, олонхоһут, оһуокайдыт буолан, бэйэтин кэмигэр аатыра сылдыбыт. Ырыа Дьурустаан Мөлчөс Бөҕө диэн уол оҕоломмут. Оттон Мөлчөс Бөҕөттөн аата ааттаммат айыы ойууна төрөөбүт. Айыы ойууна, дьон кэпсиинэн, уот кураан дьылларга күүстээх ардаҕы түһэрэн, дьонго сэргэбэ элбэхтик көмөлөспүт эбит. Кини ытыгылыыр көтөрө куоҕас буоларын кэпсиирэ үһү. Айыы ойуунуттан үс уол төрүүр: Сэтэрик Эниэнтэй, Баллай Эниэнтэй, улуу бухатыыр Сьа Киһи. Сэтэрик Эниэнтэй Нуотаах Мотуруунаны кэргэн ылан оҕолонолор: Агафия, Куһурук Мотурууна, Дьэбдьиэй, мин эһэм Лэпсэй уонна Нына Мотурууна. Эһэм Евсей сиздэрэй кэрэ куоластаах тойуксут эбит. Кини Аана диэн кыыһы кэргэн ылбыт. Аана эмиэ айылҕаттан ураты дьобурдаах этэ. Кинини ытыктаан «Эбэллэй эмээхсин» диэн ааттыллары үһүйээннэ сылдыар. Мин кыра сылдыан, эбэм дьону илбийэн эмтээн, дьону абырырын илэ харахпынан көрбүтүм.

Олоҕум туһунан кылгастык

*М*ин 1950 сыл алтынньы 4 күнүгэр Хорулаҕа төрөөбүтүм. Чиллэбэ түөрт сааспар диэри олорбуһпунт. Онтон аҕам дойдутугар Элиптээн Эбэбэ көһөн кэлбиһпит. Мин түөрт сааспыттан аҕам Иванов Иван Евсеевич туойарын истэн, үтүктэр буолбутум. Аҕам булчут, мас уонна тимир ууһа этэ. Элиптээннэ уус дьиэтэ баар этэ,

онно Дуяков Гаврил Васильевичтын (олонхоһут) уһанан бөбө буолаллара. Ол курдук, от мунһар массыһананы, от охсор массыһананы, бурдук быһар лабырыайка массыһананы уонна сир тиэрэр булуугу эрэмийннииллэрэ. Аһам оччолорго Чиллэ саһаттан кадровай булчут этэ. Сыл аайы күтүөтэ Сөттүк Хабырыллалыһын Түүкээнинэн, Түһ өрүһүнэн, Үгүлээтинэн, Мастааһа тийэ табанан сылдьан бултууллар этэ. Ийэм Иннокентьева Анна Васильевна кыратыттан ыанһыксыт көмөлөһөөччүтүнэн, онтон обургу буолан баран ыанһыксытыһан үлэлээбитэ.

Элиптээһһнэ маһаһыһын баар этэ. Онно атыһыһытыһан Мөһүөрэ Аппанаас үлэлээбитэ. Хас күһ аайы кыра оһолор бу маһаһыһыһна сылдьар этибит. Мөһүөрэ Аппанаас: «Тойуктаах уол киирдэ, туой эрэ!» — диэн мүчүйэн олороро бу баарга дылы. Онно туойдахпыһна, лампысыай кэмпиэт биэрээччи. Миигин үтүктэн, Дьүрү Бааска эмиэ туойааччы этэ да, кэлин дьарык гыммакка, быраһан кэбиспитэ. Итини таһыһан, улахан убайдарым Иннокентьев Иван Николаевич, Терентьев Иван Алексеевич уонна Федоров Владимир Иннокентьевич туойтараллар этэ. Күрүө үөһэ олорон туойарбыһн өйдүүбүн.

1958 с. нулевой кылааска үөрэнэрбэр, күһүн Хорулаһа киирбиһпит. Хорулаһа радиоттан истэн, былырғы сахалыы ырыалары барытын ыллыыр буолбутум. Үһүс кылааска үөрэнэ сылдьан, саас Акыдаһа Николаев Фома Кононовичтааһа барса сылдыбытым. Кинилэр уолаттара Георгий уонна Николай биһиэхэ олорон үөрэммиттэрэ. Онно бара сылдьарбытыгар олонхоһут Сергей Чочанов баар этэ. Киэһэ дьиэлээх хаһаайыһн олонхолоо эрэ диэбитигэр, С. Чочанов балтараа чаас кэриһэ олонхолообута. Ону истэн баран, Хорулаһа төһһөн бараммыһн, оскуолаһа оһолорго, убайым Иванов Ефим Евсеевичтааһа уонна таайым Филиппов Михаил Ивановичтааһа-Бырахсыы Мэхээлэлээһхэ олонхолуур эһим. Оччолорго өйгө тутар дьобурум чаһылхай этэ, онон Сергей Чочанов толорбутун тылыттан тылыгар түһэрэн олонхолуур эһим.

Ити курдук үс сыл кэриһэ олонхолоон баран, уурайан хаалбытым. Аһам уонна Сэмэнэ оһонһор Анабы түбэтигэр элбэх сүөһүгэ бостуугунан тахсыбыттара, онно көмөлөһөөччүтүнэн барсыбытым. Хорула маһаһыһыһгар П.А. Ойуунускай «Ньургун Боотур» олонхотун бэһис тома тахсыбытын атыһлаһан, илдэ тахсыбытым. Баһаан Анабыга сыһпыһыт, онтон сүөһүбүтүн Хойооһо Балаһаннааһар

үүрбүүптүг. Балаџаннаахха аџам уонна Сэмэнээ оџонньор эттэхтэринэ, «Ньургун Боотур» олонхобуттан ааџан иһитиннэрэр, олонхолуур этим. Салгыы Тобуон Тыымпылыырын түбэтигэр кэспүүптүг. Үлэлии сылдыар дьоммор олонхобун иһитиннэрэр этим. Арай Анабыга уонна Тыымпылыырга толорботобум, онно оџонньоттор да олонхолоо диэбэт этилэр. Онтон Балаџаннаах Эбэ чахчы айыы тыыннаах дойдуга эбит дии саныыбын. Оскуолаџа үөрэнэрим былаһын тухары, өссө ааһан үлэлии сылдьан эмиэ, куруук ырыа-тойук аргыстаах сылдыбытым. Үйэбэр хара үлэбэ, сопхуоска сүөһү көрүүтүгэр үлэлээбитим, билигин сыннааланна олоробун.

Кэлин, 2000 сыл үүнүүтэ, балтым Мотрена Ивановна: «Кыра сылдьан олонхолуур этин, алын кылаастарга олонхолоон иһитиннэрэрэ», — диэбитэ. «Оо, хайдах олонхолуох баџайыбыный?» дии санаабытым. Сергей Чочановым балтараа чаас олонхолообутун отой умнан кэбиспиппин. Маһнай суол солонмут олонхом — «Күн Күбээдье бухатыр». Аџыйах хонон баран, кыра кылаастарга толорон иһитиннэрбитим, оџолор сэргээн истибиттэрэ. Ити толорууларым кэнниттэн «Күн Күбээдье бухатыр» олонхобун ситэрэн суруйбутум. Салгыы «Оџо Туйгун бухатыр» олонхобун суруйбутум.

Мин олонхо суруйарбын, толорорбун истэн, Таркаайытааџы культура киинин методиһа Моргусова Ирина Ивановна хаһыакка суруйан сырдатан уонна кэпсээн, киэн эйгэбэ тахсарбар олук уурбутун иһин махталым мунура суох. Көмөлөспүт иккис үтүө киһинэн Николаева Розалия Николаевна буолар. Кини олонхолорбун чинчийэн, дипломнай үлэтин көмүскээбитэ уонна «Күн Күбээдье бухатырым» кинигэнэн тахсарыгар сыралаһан үлэлээбитэ. Итини таһынан, научнай үлэһиттэр Дьяконова Надежда Афанасьевнаџа, Дмитриева Айталиа Ахметовнаџа, А.Е. Кулаковскай аатынан Культура киинин үлэһитэ Сысолятина Зоя Григорьевнаџа, ХИФУ Олонхо институтун дириэктэригэр Иванов Василий Николаевичка уонна профессор Илларионов Василий Васильевичка истинник махтанабын.

Мин суруйбут аџыс олонхом Гуманитарнай чинчийии институтун уонна үс үйэлээх «Хорула Боотур» олонхом ХИФУ Олонхо НЧИ архыыптарыгар уурулунна. Олонхолорум ааттара: «Күн Күбээдье», «Оџо Туйгун», «Тойон Баадья», «Күнээх Боотур», «Мүлдү Бөџө», «Хорула Боотур», «Дьүрү Бөџө», «Алекс Бөџө».

Республика түһүлгэтигэр сэттэтэ кытынным. Республикаатаабы олонхо фестивалын дипломанабын, лауреатабын, гран-при хаһаайынабын. 2011 с. күһүнүгэр 60 саасын туоларбар «Норуот тылыннан уус-уран айымньытыгар кылаатын иһин» диэн культура министрэ Андрей Борисов илии баттааһыннаах бочуоттаах знагынан наһараадалаабыттара. Ахсынны ый 1 күнүгэр ХИФУ Олонхо института Олонхо декадатын чэрчитинэн ыппыт «Эпическое наследие и молодежь» диэн тэрээһинигэр кыттыбытым, видеожа суруллубатах олонхолоорбун уһултаран институт архыбыгар туттарбытым.

Бу кулун тутар ый 26 күнүгэр «Дьонкүүдэ кыталыктара» диэн фольклорнай бөлөх (Маар орто оскуолатын үөрэнээччилэрэ, сал. Федорова С.П.) Париж куоракка (Франция) тийэн, IX төгүлүн ытыллар аан дойду таһымнаах «Paris j'aime» диэн ааттаах күөнкүрэскэ бэйэлэрин үтүө бабаларынан, кыахтарынан «Күн Күбээдьэ» олонхобун толорон, II степеннээх лауреат буолан, миигин олус долгуттулар. Онон үлэбин сыаналаатылар, оҕо-аймах, дьон-сэргэ сэргиир эбит диэн үөрүүм улахан.

*Василий Иванович Иванов-Чиллэ,
олонхоһут. Хатын Сыйы*

Билинҥи кэм олонхоһута В.И. Иванов-Чиллэ

Айылҕа Олонхону айар сүдү кыабы киһи аайы бэлэх ууммат. Бэйэтин норуотун тыһынан тыһынаммыт, Олонхо баай тыла-өһө өйүгэр-санаатыгар, этигэр-хааныгар инпит эрэ киһи айымньылаахтык үлэлиир айылгытын сайыннарар.

Василий Иванович Иванов сааһын тухары Хорула биир кэрэ миэстэтигэр Чиллэ баһыгар бостуугунан үлэлээбитэ. Саха киһитин сиэринэн, атын үрдүгэр олорто да, тулалыыр эйгэтин хоһуйан ылаан-туойан барара. Бу курдук айылҕаны кытта ыкса алтыһан, үгүс истин иэһиилээх хоһоону, ырыаны айбыта. Салгыы үүнэн-сайдан, удьуор утума арыллан, Чиллэ Баһылай олонхо курдук сүдү айымньыны айарга бастакы холонуутун онорбута. Ол курдук, төрөөбүт төрүт дойдутун талааннаах олонхоһуттарын кыратыттан сэргээн истибит, өйүгэр-санаатыгар инэрбит үөрүйэбин тирэх оностон, 2000

сыллаахха «Күн Күбээдьэ бухатыыр» диэн олонхотун суруйбута. Бэйэтэ кэпсииринэн, бу айымньытын айарыгар улам-улам аһыллан, олонхо тыла-өһө санаа ситиминэн сиэттэрэн, ылбаҕайдык обуруолуу тиһиллэн тахсыбыт.

Чиллэ Баһылай олонхо халбаннаабат үгэстэрин тутуһан айар. Уус-уран тыла-өһө тупсабай, уларыйбат эпитеттары хото туттар, бэйэтэ айбыт тэнгэбиллэрэ эмиэ элбэхтэр. Суруйбут тиэкиһин уонна бэйэтин толоруутун тэнгээн кэтээтэххэ, кини төһө баҕарар кэнэтэр, эбэр-сабар, эбэтэр сатабыллаахтык кылгатар кыахтаабын бэлиэтиэххэ сөп. Геройдарын ырыаларыгар куолаһын уларыта сылдьан туойар, сэхэнигэр тэтими уларытыыны табыгастаахтык туттар. Үгэс быһыытынан, олонхотун сото кээһэн олорон толорор, сиртэн-буортан тэйэн, күннээҕи кыһалбатын умнан, олонхо алыбар толору ылларар. Бу кэмнэ истээччилэр тылы сыыска түһэрбэккэ истэллэр, бэл мэник-тэник уолаттар чуумпураллар. Дьон сэргиириттэн Баһылай сангата-ингэтэ дорҕоонноһор, ырыата-тойуга ордук табыллар, тэптэн туран олонхолуур.

Чинчийээччилэр Чиллэ Баһылай олонхотун быһыытынан сайдан иһэрин бэлиэтиллэр. Ону араас таһымнаах күрэхтэргэ ситиһилээхтик кыттар буолбута да туоһулуур. Ол курдук, «Уруйдан, улуу олонхобут!» республикатааҕы фестивалга аан маннай 2006 сыллаахха кыттыбыта. Ол сыл П.А. Ойуунускай аатынан музейга «Хорула Боотур» олонхотун иһитиннэрэн, Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Культура киинин Бочуотунай грамотатын уонна СР Вице-президенэ А.К. Акимов аатыттан улахан чороону туппута. Сунтаарга ытыллыбыт Олонхо Ыһыаҕар олонхону толорооччулар күрэхтэригэр кыттан, дипломант буолбута. 2008 с. «Уруйдан, улуу олонхобут!» республикатааҕы фестивалга гран-при хаһаайынын үрдүк аатын ылбыта. 2010 с. эмиэ ити фестивалга I степеннээх лауреат буолбута. Бу сыл Горнай Бэрдигэстээбэр ытыллыбыт Олонхо Ыһыаҕар «Уобараһы арыыйы маастара» диэн анал аакка тиксибитэ. Онтон 2011 с. Мирнэйдээҕи Олонхо Ыһыаҕар олонхотуттар күрэхтэригэр кыттан, I степеннээх лауреат аатын ылбыта.

Ньурба улууһугар Чиллэ Баһылайы олонхону толорооччу эрэ быһыытынан сыаналыыр тутар. Кини үүнэр көлүөнэ олонхоҕо интэриэһин күүһүрдүүгэ олохтоох нэһилиэгин оскуолатын кытта ыкса ситимнээхтик үлэтиир. Олонхо киһи өйүгэр-санаатыгар сүдү

дьайар кыабын ырыттааха, кини бэйэтэ айан толорор олонхолоро ыччаты өй-санаа өтүнэн иитиигэ, сиэр-майгы үгэстэрин ингэриигэ, төрөөбүт тылыгар төнүннэриигэ сүнкэн суолталаахтар.

Баһылай төрөөбүт-үөскээбит Хорулатыгар олорон ааспыт олонхоһуттар ааттарын үйэтитиигэ киллэрэр кылаата эмиэ улахан. Аны үтүө үгэскэ кубулуйбут Хорулаба ытыллар «Куйуур олонхото» оройуоннаабы олонхону толорооччулар күрэхтэрин тэрээһинигэр көхтөөхтүк кыттар, бэйэтинэн холобур буолан дьону көбүлүүр. Ону сэргэ, ыаллыы нэһилиэктэригэр ыңгырынан тийэн, анаан олонхолуур идэлээх. Бу олонхо эйгэтэ үөскээһинигэр сабыдыаллаах буолара саарбаҕа суох.

Онон, билинҥи кэм олонхоһута Василий Иванович Иванов-Чиллэ саха олонхоһуттарын үйэлээх үгэстэрин салгыыр, «ийэ олонхоһут» үрдүк аатын сүгэр толору кыахтаах. Балысхан сайдыылаах XXI үйэ дьонугар кини толорор олонхолоро үтүө бэлэх буолан, күндүтүйэн иһиэхтэрэ диэн эрэлбит улахан.

*Розалия Николаевна Николаева,
Ньурба куораттаабы «Кыталык» КК иһинэн үлэлиир
«Талба талааннаахтар түһүлгэлэрэ» НФК салайааччыта*

ИЙИНЭЭБИТЭ

<i>Дмитриева А.А. В.И. Иванов-Чиллэ уонна кини «Хорула Боотур»</i> ОЛОНХОТО.....	3
Улуу Лена эбэбин уруйдуубун! (<i>Уос аһар тойук</i>).....	12
Анысханнаах алыа манган халлаан үөһээ хаттыгаһыгар тура төрөөбүт добун-дохсун сырыылаах маҥа ала аттаах хорсун-хоодуот ХОРУЛА БООТУР.....	13
Бүтэй Бүлүү эбэбин уруйдуубун! (<i>Кутурук салайар тойук</i>)	286
<i>Львова С.Д.</i> Олонхону бэчээккэ бэлэмнээһин уратылары.....	288
Комментарийдар.....	291
Туһаныллыбыт литература.....	301
Сыһыарыылар	
<i>Иванов В.И.-Чиллэ.</i> Төрүттэрим.....	303
<i>Николаева Р.Н.</i> Билинҥи кэм олонхоһута В.И. Иванов-Чиллэ	308

Научно-популярное издание

Иванов Василий Иванович-Чиллэ

ХОРУЛА БООТУР

На якутском языке

В оформлении обложки использована иллюстрация из книги
«Нюргун Боотур Стремительный» / пер. В. Державина.
– Якутск : Якутское книжное издательство, 1975.

Печатается в авторской редакции

Компьютерная верстка *А.М. Соловьева*
Оформление обложки *С.Д. Львова, П.И. Антипин*

Подписано в печать 28.05.2012. Формат 70x100/16.

Гарнитура «Таймс». Печать офсетная.

Печ. л. 25,15. Уч.-изд. л. 31,4. Тираж 300 экз. Заказ №124.

Издательский дом СВФУ, 677891, г. Якутск, ул. Петровского, 5.

Отпечатано в типографии Издательского дома СВФУ